

V. 32965

IV. 13300

TATA TÖRTÉNETE.

I. RÉSZ.

ALAPÍTÁSÁTÓL FÉNYKORÁIG

1412-ig

IRTA

ROHRBACHER MIKLÓS

JOGHALLGATÓ.

Tata legnépszerűbb címer.

TATA

A SZERZŐ KIADÁSA.

ENGLÄNDER & KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Történelmi Intézetnek Könyvtára

Lelt. napló: VI Lsz.: 2
caj. sz.: 4246 szám.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J910024352

V B 32965

I. RÉSZ.

Alapittatásától fénykoráig,

1412-16.

Tata, Komárommegye ez elég csinos kis mezővárosa, úgy a multban történeti fontosságát, mint manapság élénkségét, emlékedését és látogatottságát — kedvező fekvésének és szép vidékének köszönheti. Egyfelől enyhe síkság, másfelől az erdős Vértes hegylánczolata, dombjai körítik. Vizgazdasága a források, patakok és tavak nagy számával valóban meglepő. Ezek a tényezők azután vidékét széppé, változatossá, magas tenger szín feletti fekvése (144—160 láb) és egészséges levegője pedig nagyon kellemessé teszik az itt tartózkodást. Fekszik egyébként az északi szélesség $47^{\circ} 38' 45''$ és a keleti hosszúság $35^{\circ} 58' 56''$ alatt. A kis magyar alföldnek délkelet felől határpontját képezi s mintegy védőkaput alkot úgy a Vértes közé szoruló budai, mint a Bakonyon átmenő veszprémi útvonalakra nézve. Ilyetén fekvése tette a török hódítások korában nevezetes végvárrá, mely, ha nagyfontosságú nem is volt, de védelmi szempontból, tekintve az előbbi két útvonalat, nem tagadhatjuk el jelentőségét.

Tata domboldalon épült. Már az első lakók kényszerültek ide építkezni, leszámítva őseink ama kedvelt szokását, hogy a magaslatokat szerették. Kényszerültek pedig azért, mert a legrégibb időben a Vértes dombsorai alatt elterülő alacsony fekvésű helyeket a Dunáig terjeszkedő mocsarak borították, melyeket csak a terjedő későbbi kultúra szorított mederbe. Tóváros helyén akárhol is találnak a földben megkövesült nádtöveket; a rómaiak által hányt fűzitői töltés is a célra szolgált, hogy a fűzitői és szőnyi római telepeket megvédje e mocsarak netáni áradásától. Ép azért is a naszályi dombor tatai oldalán nem is igen akadunk régészeti leletekre a honalapítás előtti időből.

Az első kérdés Tata multjából nagyon természetes az, kik voltak e hely első lakói? E kérdést azonban bajos lenne megoldani. A győri muzeum tárgyai közt van egy-két csiszolt kőbalta és kalapács, melyek tatai leletekül (?) szerepelnek, de ezek minthogy Tata helyén még nem akadtak kőkori leletekre, aligha tatai leletek. Az ember első itt tartózkodásának nyomai a bronzkorból erednek. Ugy a győri gymnasiumi, mint a budapesti nemzeti muzeumban ¹⁾ vannak egyes bronzkori tárgyak, melyek alapján az ember itt tartózkodását már biztosan megállapíthatjuk. Közönségesen keltáknek nevezik a bronz művelőit, ez azonban ma már tarthatlan gyűjtő fogalmává vált a rómaiak előtt itt élt népeknek. Nevezzük mi egyszerűen bronzkori népeknek. E korból több tatai lelet van. Így 1882-ben a directorialis ház előtti csatorna ásatásakor 4 lábnyi mélységben egy hamvedret találtak, mely félig állati csontokkal volt megtöltve. ²⁾ Továbbá Szöllős felé, a futó pályán szintén találtak a 70-es években ily urnákat, melyek közül kettőt, dr. Hampel József híres régészünk is látott, de közelebről akkor nem határozhatta meg, csak annyit konstatált, hogy ezek már korongon készültek. Tekintve azonban lelőhelyét, nem kételkedünk, hogy ezek is bronzkoriak, a meny nyiben Bánhidától nincs messze, — itt pedig igen gazdag bronzkori lelőhelyekre találunk. S ha figyelembe vesszük Bánhida bronzkori telep voltát, továbbá a Szemiluka barlangot, melyben még ma is tamérdek csontot és durva műü edény cserepet találhatunk, könnyű azon feltevésre jutni, hogy a tatai leletek is azon népek kulturális maradványai, melyek Bánhidán laktak, vagyis bronzkori népeké. Bánhidáról gyönyörű tokos véső került a nemzeti muzeum birtokába, ³⁾ ugyancsak ide Marossy János ajándékából (1880) a Tükörtő medréből több más bronz tárgy két tör, egy kardtöredék, karika darabok, lemezek kerültek, mely utóbbiakon az égés nyomai látszottak. Valószínűleg innen kerültek még ki azon bronzkori öntőmükely maradványok is,

1) L. felemlítve az Archaeologiai Közlemények. IV. köt. 170. 1.

2) Jankó Mihály, akkor volt uradalmi kormányzó ez évben a komárom-megyey muzeumnak ajándékozta.

3) Archaeologiai Értesítő XIII. köt. 363. 1. Ugy Bánhidát, mint a Szemiluka barlangot régészeink nem igen méltatják, pedig megérdemelnék a fáradságot. Szemiluka is 9 éve várja a muzeum ígért geologusát az átvizsgálásra. — de még nem ért ide.

melyeket 1885-ben vett meg a nemzeti muzeum, de a melyeket új-szónyi (?) leleteknek mondottak. 57 ily öntő minta került a nemzeti muzeumba. Ezek mind a mellett bizonyítanak, hogy vidékünk bronzkori népeinek itt volt a fő fészük. De, hogy e bronzkori népek gyűjtő fogalma alatt kiket kell értenünk, még nem sikerült meghatározni az archaeológiának.

A civilizált római világ előtt az azok laktak e vidéket, mint azt Hampel ki is mutatta, mikor az Ászáron talált katonai diplomát fejtegette, mely Atta, az a l katonáé volt. 1) Ezekről azonban még általában is nagyon keveset tudunk, azt pedig, hogy Tata helyén laktak-e azok, épen nem lehet konstatálni, mert olyan leleteink nincsenek, a melyeknek alapján ez bizonyítani lehetne. Ezeket a rómaiak meghódítván absorbeálták, elrómaiásították és ma már csak a római korból fenmaradt emlékekből tudjuk azt is, hogy voltak és itt laktak. Másképp állunk azonban már a római korról, melyből írott emlékeink maradtak.

A római korról Tata történetének egyik vitás pontjához értünk, oda, vajjon volt e Tata helyén római város, vagy erőd, vagy sem? Lássuk e kérdést. — A rómaiak a mai Magyarhon területére két felől jöttek be Tiberius alatt és után, nyugatról Rhätiából, a Duna partja mellett és délnyugatról Mőesiából ugyancsak a Duna partján nyomultak előre. A hódítás utvonala mely a legtermészetesebb volt, lett egyszersmind a fő közlekedő és katonai (via praetoriális) út is. Ez utvonallal mellett a Duna képezte a római birodalom itteni határát. Kétszeresen állott tehát a rómaiaknak, illetve a római birodalom biztonságának érdekében, hogy ez útvonalat, mely a Dunával határt is képezett, erődökkel rakja meg. Így lett a két Pannoniává alakított tartományban az egyik erődgőcpont Brigetio (Ó-Szöny), a másik Acincum (Ó-Buda). Az előbbi felső, az utóbbi alsó Pannoniában. Ezek után Vindobonáig (Bécs) és Mursáig (Eszék) szakadatlan erőd láncolatot tartottak össze és védelmül szolgáltak a márcmannok, quadok és sarmaták támadásai ellen. A Dunántól belterületének meghódítása későbbre esik, de még a Krisztus utáni első század első felére. — A hódítás után a civilisatio rohamos léptekben terjedt. A biztonság nagyobb foka ennél fogva újabb

1) Hampel József: Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. Akad. Ért. XII. 1. sz. 26. 1.

utak és erődök létesítését igényelte. így keletkezett azután egy belföldi út is Acincum és Brigetio közt, hogy az acincumi légió-
nak visszavonulás esetére fedezetet nyújtson és megrövidítse a
két fő erőd közti distanciát. S ez a mai mészáros út. E két út-
vonalba helyezik az állítólagos tatai római erődöt. Lássuk most
egyenként azok állítását, kik Tata római koriságát vitatják, ez
állításokat azután összevetjük az archaeologia bizonyítékaival s
az eredmény döntse el, mennyi a való ez állításokból. Vázoltam
fentebb az akkori tényállást és így az állításoknál csak utalni
fogok erre.

Tata multjával Szaiff János, kegyes rendi szerzetes
foglalkozott legelőször ¹⁾ Ő még tartózkodóan azt mondja, hogy
nem tartozik a „lehetetlenségek sorába,“ hogy a mostani Tata
helye a rómaiak alatt „védelmi pontul szolgálhatott,“ s egy-
szerűen utal Bombardi Mihályra, ki Caesarea nevű római
várost helyez ide és utal még Reichard, híres németországi ré-
giségbuvár történeti térképére, hol Tata helyén „Ad lacum
felicem“ (helyesebben: Ad lacum Felicis) nevű római erőd
fekszik.

Majd Cserhalmy József, szintén kegyesrendi szerze-
tes irt Tata multjáról egy sovány kis értekezést ²⁾ melyben ő is
Szaiff álláspontjára helyezkedik és Reichardra hivatkozik. Azon-
ban már Szaiff is és Cserhalmy is igen helyesen vetik cda saját
nézetükül, hogy a található leletekből az itt létezhetett római
város nevét nem lehet megállapítani.

A harmadik, ki Tatáról, nevezetesen annak fénykoráról
irt ³⁾ Wenzel Gusztáv, a híres egyetemi tanár és akadé-
miai történétíró. Wenzel szintén érinti a fenti kérdéses római-
ságot és elfogadhatónak találja Szaiffnak Reichardtra alapított
ama nézetét, hogy Tata helyén „Ad lacum felicem“ feküdt. Hi-
vatkozása azonban Schönviznerre ⁴⁾ lerontja ez állításának való-

1) Szaiff János: „Tata mint volt és van.“ A tatai „Gymnasiumi Tudó-
sitványban,“ az 1856—6-tanúvról.

2) Cserhalmy József: „Viszapiantás Tata multjára.“ A tatai gymna-
sium 1873—4-ik évi Értesítőjében.

3) Wenzel Gusztáv: „Tata fénykora.“ Akad. Értekezések VIII. köt.
IX. szám. 1879.

4) Schönvizner István: In Romanorum Iter per Pannoniae ripam Com-
mentarius Geographicus. Buda, 1780. I. rész. 100—116. II. Wenzel a 146. la-
pot idézi, de itt az ausztriai Nieder Walsee helyen feküdt Lacus Felicis, he-
lyesebben Lacus Felicioról van szó.

ságát teljesen, mert épen a védelmül hozott Schönvizner műve, ellene fordul Wenzelnek, a mennyiben Schönvizner nem azt állítja, hogy Tata helyén feküdt „Ad lacum Felicis,” hanem, hogy Csév, esztergommegyei falu helyén.

Még egy író van, ki Tata helyére helyezi Ad lacum Felicist, s ki az eddig említettekről eltérő irányt képvisel; ez Salamon Ferencz, Budapest történetirója. ¹⁾ Ő egy sajtószertű, combinált hypothesisist állított fel, melyben a felsorolt erődök távolságát madártávlatban számítja ki egyenes irányt véve s a hová számítása esik, oda helyezi a következő erődöt. Így mondja, hogy Bicskétől (Campona?) a legközelebbi állomás 26 római mértföld (= 20000 öl.) Veszi tehát az egyenes légi távolságot Tataig — ez kitesz 17,800 ölet, ehhez a kanyarulatokra egy tizedet ad lesz 19,500 öl, a többit pedig a bizonytalan holfekvésre szánja. Így esik Ad lacum Felicis Tata helyére.

A harmadik irányt a már említett Bombardi Mihály, ²⁾ Vertler Mátyás ³⁾ és néhány multszázadi tuczat író képviseli, kik Tata helyére: Caesarea nevű római várost helyeznek, — ez irányt azonban, mivel semmi alapja sincs, egyszerűen mellőzzük és visszatérünk az előbbiekre.

Antonius Itinerariumában (egy római utkalauz), a melyet Schönvizner is követ, a következőkép vannak a dunaparti fő uton fekvő erődök felsorolva:

1. AQVINCVM (itt székelt a leg. II. Aditrix, ma Ó-Buda),
2. AD LACVM FELICIS (inmedio, M.P. XXVI. a mai Csév helyén).
3. CRVMERVM (Esztergom közelében).
4. AZAVM (inmedió, Almás vagy Süttő).
5. BRIGETIVM (a leg. I. Aditrix székhelye, a mai Ó-Szöny).

Ad lacum Felicis e szerint Brigetiumtól 26 római mértföldet tenne (384462 km.). E szám adatot azonban Schönvizner régi kéziratok és a talált mértföldmatatók alapján 33 római mértföldre igazítja ki, mely tesz 487971 kmt. Idézett művében közzé teszi azon mértföld mutató felirását is, melyen világosan rajta

1) Salamon Ferencz: Budapest története. I. rész. 245. l.

2) Bombardi Mihály: Topographia Magni Regni Hungariae. Bécs. 1750. a 11. lapon.

3) Vertler Mátyás: Történelmi adatok a magyar nemzet életéből. 1861.

van A·BRIG: M·P· XXXIII. E mértföldmutató tehát Antoninusnál is jobban bizonyít a mellett, hogy a Brigetiótól 26. helyesebben 33. róm. mf. fekvő Ad lacum Felicist hiába keresik Tata helyén.

De másként is; — Acincum hol fekvése bizonyos, Crumerum hol fekvésében pedig mind Rómer Flóris, ¹⁾ mind Hampel József ²⁾ kitűnő római régészeink megegyeznek abban, hogy Esztergom helyén, Schönvizer szerint azonban Nyerges-Ujfalú helyén feküdt. Akár Esztergomot, akár Nyerges-Ujfalut vesszük, a dolog egyre megy. Ezek és Ó-Buda közt volt Ad lacum Felicis, s így ismét csak oda jutunk, hogy nem Tata helyén. Láthatjuk ezekből, hogy úgy a leletek, mint a számítások is Csév mellett döntenek.

Salamon szerint Ad lacum Felicis a belföldi, rövidebb úton feküdt és pedig Camponától 26 római mértföldnyire Tata helyén. Antoninus Itinerariumában ez út erődei így sorolják fel:

1. AQVINCVM;
2. FLORIANAE,
3. BRIGETIO.

Ez úton tehát Antoninusnál szó sincs Ad lacum Felicisről. Camponát régészeink Tétény helyére teszik s nem Bicske helyére hová Salamon s így Campona honnan számításait intézi, nem az acinco-brigetioi utvonalba, hanem a Moesiába vivő acinco-mursai utvonálnak képezte első állomását. A fenti számítások Salamonnak saját combinációi, a régészeti leletek figyelembe vétele nélkül, szóval régészet nélkül. — Helyesen mondja tehát Salamon bírálója ³⁾ hogy „e kísérlet csak annyiban elfogadható

1) Romer-Desjardius: A magyar nemzeti múzeum feliratos emlékei. Budapest 1878. 69. 1.

2) Hampel József: Aquincum történeti vázlata. Koszorúzott egyetemi pályamű. 1872. Pcs. 6., 18., 19. II.

Ugyancsak Hampel a 4) alatt idézett értekezésében is a 26. lapon.

3) Archaeologiai Értesítő VIII. köt. 397—406. lapjain, a mely terjedelmes bírálatból jellemezésül még kiemeljük a következőket, mint a melyek élénk világításul szolgálnak arra nézve, mennyiben fogadhatók el Salamon régészeti eredményei: „Combinációiban, mint maga mondja, nem engedte magát, korlátozhatni régészeti leletek által, melyek még rendkívül hiányosak és hézagosak. — — Mennyi a valóság s combinációiból a jövő fogja eldönteni. A régészeti adatok o szándékos figyelmen kívül hagyása miudenesetre nagy hiány, már csak azért is, mert e combinatio mindaddig pusztá combinatio marad, míg azt a régészeti leletek való ténynyé emelni nem fogják. A Dunaparton vezető út iránya tény. — — Az állomások egészen más helyekre esnek, miut Mommsen Corpusához és Rómer Desjardius Acta Novajához mellékelt térképeken kijelölve vannak. Az utóbbiak helyeit a régészeti leletek egész tömege bizonyos római tel építvényeknek mutatják, csupán a név jöhet kérdés alá.

eredményü, amennyiben azt egyéb írók állításai s a feliratos kövek bizonyossá teszik,“ s ha kérdjük bizonyossá teszik-e, — nemmel kell felelnünk. A hirneves Mommsen, továbbá hazánk fentemlített legkiválóbb régészei (mert Salamon szerintem nem régész) láttuk már, hogy mit állitanak, állítják pedig régészeti leletek egész tömege nyomán, melyek minden kétséget kizárnak.

Mommsen. Schönvizner, Rómer Flóris és Hampel bizonyítékai alapján tehát biztosan merem állítani Salamonnal és a többi „Ad lacum Felicis“ itt voltát állító írókkal szemben, hogy Tata helyén nem feküdt e római erőd, — sőt, azt is, hogy Tata helyén egyáltalán nem is volt római erőd. Ezt bizonyítják a leletek, melyeket a következőben sorolok el.

Sok római régiséget találnak a látóhegyi szőlőkben, sirköveket, melyek brigetioi veteránusokéi voltak legtöbbszörre, továbbá érmeket Constantinus és azon innen uralkodott római császárok korából. Hasonlóan Grébicsen és Billeghen, hounar több mécses, cserép töredék és egy igen szép Herennia Etruscilla-féle érem (249—251. k. u.) kerültek elő. A grébicsi tó lecsapolásakor pedig épületalapfalakra is akadtak, hasonlóan a grébicsi földeken is, mely alapfalak Ó-szöny felé irányulnak. A mocsai határban meg Galerius császárnak (292—305) egy ezüstözött réz érme került napfényre az idén. Billeghen továbbá a múlt évben a földmunkálatok alkalmával ugyancsak Ó-Szöny felé irányuló csnális maradványokra bukkantak. Alapfalakra és sírfedőnek használt tető cserepeket találtak az urasági belső majorban is, továbbá egy szép Nero (56—68) aranyat, mely a nemzeti muzeumba került. A szőlősi határhoz közel fekvő futó pályán pedig ezüst érmeket találtak Faustina Senior (138—141) és Macrinus (217—218) idejéből. Magán a város területén csak egy leletről van tudomásunk. A 70-es években, mikor az apácazárdát építették, a kertben egy ara töredéket találtak NYMPHIS felirattal és egy pár latin- és két darab görög köriratú érmet Sever Alexander (221—235) idejéből. Ezek a leletek, a melyekről határozott tudomásunk van és a melyeket nagyjórészt szerző maga is látott.

Erőd alapfalakat azonban, milyeneket Környén láthattunk az 1881-ik évi vizáradás mosásaiban, Tatán mindez ideig nem ta-

láltak. E leletek nyomán csak annyit állapíthatunk meg, hogy a mai apácázárda helyén Sever Alexander alatt fürdő lehetett. Az urasági majorban levő alapfalak pedig arra mutatnak, hogy itt valami mansionnak, vagy divortiumnak (mellékutak mentén épült megállóhely vagy csárda) kellett lennie. A Látóhegyen valami őrhely állott, mint ezt Berkovic Borota Milos, mérnökkari százados is hiszi, ¹⁾ Hogy billeghi csatorna-féle a brigetioi vízvezető egy része volt-e, nem merem állítani. Hogy Brigetioban ily vízvezetőnek kellett lennie, azt Berkovic és Gyulai Rezső ²⁾, a komárommegyei régészeti egyesület titkára, régészeti leletek alapján kétségtelenné tették, sőt mindkettő megegyezik abban, hogy e vízvezető Tatából vitte a vizet Brigetioba. A forrásházra vonatkozólag azonban eltérnek, sőt a vezetésre is. Berkovic a tatai tó és a fényes források vizét, Gyulai az apáca zárda vizét véli a vízvezető céljaira. Rómer Flóris és talán legvalószínűbben, Billogh és Grébics irányában a szőlőhegyekben kereste a reservoirt. Ez még különben kérdés tárgya, melyet a régészeti kutatásoknak kell eldönteniök.

Említettük, hogy Billeghen, de Jankó Mihály volt urod. kormányzó személyes tapasztalatai szerint a tata-naszályi, sőt ujabban a kertekaljai utczában is akadtak ilyen csatorna maradványokra (római?) melyeket vízvezetőnek tartanak. Marsigli nyomán Rómer, majd a vízvezetővel tüzetesebben foglalkozó Gyulai a pillérek nyomait is megtalálták és itt ismét két nézet merül föl, egyik a földalatti, másik a pilléres, tehát a földfeletti vízvezetőről alkotott nézet.

Akármin is álljon a dolog, annyit megállapíthatunk, hogy a brigetioi vízvezető Tatából nyerte vizét, a többit döntse el a régészeti kutatás, mely meggyónkben alakult régészeti és történeti egyesületnek leszen föladata.

Az előadottak nyomán tehát épen nem hisszük, hogy Tata helyén római város — pláne Ad lacum Felicis — lett volna. Hogy azonban kellett e vidéken római erődnek lenni, mely a

1) Ásatásom az ó-szönyi római táborban. Arch. Ért. VI. köt. 392—397. II. és a VII. köt. 80—88. II.

2) Gyulai Rudolf. I. levele a brigetiumi vízvezetőkről. Arch. Értesítő V. köt. 332—336. 11. és II. levele ugyanarról a Tata Tóvárosi Híradó 1886-ik évi 44. számában. Gyulai Rezső és szerző eszmecsereje e tárgyban ugyancsak a Tata Tóvárosi Híradó 1886. évi 47—52. számaiban.

Felső-Gallánál a Vértes közé szoruló visszavonulási utvonalnak fedezetére szolgált, az tény, hogy ez erőd Tata helyén nem volt, az is tény. Hol lehetett tehát? E kérdésre egyenesen azzal felelünk, hogy Bánhidán és Környen. Az előbbi helyen nagyon sok római régiséget találnak épugy mint Környén, hol mint említém, az 1881-ik évi vizáradáskor az erőd (castrum) alapfalait is lehetett látni.

A római emlékeket a nép vándorlás árja döntötte romokba s ha már abból is lehet (egy kevésse) következtetnei a római telepek hollétére, hogy a népvándorlás nomád népei egy időre rendszerint a rómaiak romjain állapodtak meg, ugy Bánhida és Almás római voltát ezen tény is igazolja.

1879-ben a Remeteségen, a tó melletti magaslaton akadtak ilyen népvándorlási emlékekre, tehát Bánhidától, hol valószínű telepük volt nem messzire. Földmunkálatok alkalmával ugyanis egy temetkezési helyre akadtak. A sírokban a csontvázak párosával voltak és sajátságosan olykép, hogy a csontvázak az egymás után következő sírokban váltogatva, hol lábbal, hol fejjel voltak keletnek fordítva. A sírokban bögréket találtak, melyek ugy anyagra, mint ornamentikára (ha ugyan a karczolások neveheztők annak) a duna almási népvándorláskori urnatemető bögréivel egyezők. A bögrék mellett cserépkanalak is voltak melyek alakra a mai kanalakhoz hasonlítottak, csak hogy kissé mélyebbek voltak és fogantyúul egy kidudorodás szolgált. E leletek egyrésze — Stollberg gróf gyűjteményéből — gróf Esterházy Miksa ajándékából a nemzeti muzeumba, másrésze Vanke József elajándékozott gyűjteményével a magyaróvári gymnasium múzeumába került.

A népvándorlás rohanó árja tovább vonult s csak a csendesebb, lassu invasióban beözönlő szlávok ütöttek maguknak itt tanyát és pedig ugyancsak Bánhidán. Ezek voltak a morvaszlávok. A honalapító magyarok ezeket találták itt, de kiterjedt városuk már nagyobb részét romokban hevert, áldozatul esve a magyarok előtt itt járt pusztító néptörzsek rombolásának. Tata történetében azért szükséges megemlitenünk Bánhida morvaszlávjait, mért mint alább látni fogjuk, Tata valószínűleg már a honalapítás előtt, ezektől nyerte első alapjait. Nem hiszem, hogy nagyot tévedünk tehát akkor, ha azt állitjuk, bár fentartva, hogy a kö-

zelben oly nagy várossal bíró morvaszlávok vetették meg Tata alapját. Erről azonban alább. Teljes biztossággal természetesen erről sem beszélhetünk e helyen, hol Tata történetével foglalkozunk. A történet csak pozitív tényeken nyugvó adatokkal foglalkozhatik, tehát csak olyanokkal, a melyekről beszámolhat s így e helyen felemlítjük ugyan, de beigazolását a jövőben folytatandó kutatásoktól várjuk el.

Tata történetében a honalapítás ténye után léphetünk legelőször biztos talajra.

A honalapító Árpád 887-ben lépte át a Dunát és ő maga foglalta el a Bodóhát (mai Vértes) hegység körüli elterülő vidéket s a monda szerint, munkája bevégeztével fölment a boldogtói hegyre (a tatabi szent Ivánhegye) s megelégedve¹⁾ körülnézett a tájon, ²⁾ melyet Előd vajdának és fiának adományozott. Annyi bizonyos, hogy Tata és Bánhida között elterülő vidéken ez időben morvaszlávok laktak, kiket maga Árpád vert le Bánhida mellett. ³⁾ Ezeknek a morvaszlávoknak maradványai nagyon sokáig fenmaradtak még e helyen, úgy, hogy Bánhidát, Szőlőst még ma is szlávok lakják, s hogy Tata helyét is azok lakták, kitűnik abból, hogy még a XIV. században is Tatának északkeleti részét, (a mai Tóvárost) „Tata Slavonicalis“-nak, „Tót-Tatá“-nak nevezték. S e körülmény, valamint a krónikáknak később felemlítendő célzásai indítottak engem ama föltevésre, hogy Tata a honalapítást megelőzőleg nyerte alapítatását és pedig nem valószínűtlen, hogy a szlávoktól. A honalapítás tulajdonképeni munkáját Gejza vezér és szent István fejezték be az állandó letelepítéssel és az országnak a többi középkori állam keretébe való beillesztésével. Gejza ugyanis belátta, hogy elődeinek kormánypolitikája a nemzetre nézve nem csak hátrányos, hanem veszélyes, a mennyiben a kalandos hadjáratok által felbőszített államok részéről az ország függetlensége is veszélyeztetve lesz, s hogy békés kormánypolitikára kell lépnie. Igaz ugyan, hogy elődeinek kormánypolitikája is, épügy mint az övé, az ország megszilárdi-

1) Virág Benedek, századaiban. Pest. 1869. 81. l.

2) Chronicon Budaense 22. l., Chr. Posoniense 20. l., Thuróczi Kronikája I. 24. fejt.; Márk kronikájában a 18. l.; Kézai L. könyv IV. fejt. 6. §.; 1 mint legfontosabbat, Szabó Károly: Magyar vezérek kora. 1888. 98. lapon.

tására törekedett, de helytelen irányban. Ők a nemzetet a külföld előtt félelmissé akarák tenni eként biztosítandó az ország fenállását. Ez azonban tovább úzve vészbe dönti okvetlen a harcokba kimerült nemzetet, a mennyiben szomszédai mindinkább tömörültek ellene és erejük érzetében csakhamar felülkerekedtek volna. Helyes volt tehát Gejza politikája, ki az állandó letelepítés, a nyugati kultúra befogadása és a kereszténység fölvétele által kivánta a bosszura gerjesztett Európát megengesztelni és az ország fenállását biztosítani. Ennek keresztül vitele azonban az ősvalláshoz s a törzsszerkezethez szokott magyaroknál épen nem volt könnyű dolog. Az első példát neki kellett megadni. Neje az erdélyi Gyula leánya, Sarolta maga is keresztény eredetű, azonban a kereszténység felvételére a nagyobb hatással Adelhaid Gejza második neje volt. Adelhaid befolyásának, erélyes és bölcs fellépésének köszönhető, hogy Gejza tervének kivételét oly tapintatosan oldá meg. A quedlinburgi találkozás s az idegen betelepülők vendégszerető fogadása megannyi segédeszközt képeztek a nagyterv kivitelében. Ez utóbbinak köszönheti különben Tata is alapítását.

A kereszténység terjesztésében ugyanis úgy a bejött szerzetesek, különösen a bencések, mint a betelepült idegenek egyaránt segélyére voltak. Tudjuk, hogy maga Gejza is nagyon szívesen fogadta a kereszténység tanait s gyermekeit már a keresztény vallásban nevelteté. S így vette nevelőül fia Vojk mellé az Apuliából bejött Deodát, s a severinói grófot, Tata alapítóját.

Deodátról valamennyi krónika megemlékezik. Mikor jött be, határozottan nem tudjuk. Annyi azonban tény, hogy szt. Istvánnak már megkereszteltetése előtt kora gyermekkorában nevelője, tanítója volt. ¹⁾ Hozzávetőleg 975—980 körül telepedhetett le. Származására nézve a krónikák eltérnek. A legrégiebbek Kézai, Thuróczi apuliainak mondják és ezt az újabb kutatások, valamint hazánk hírneves történetírói Szalay, ²⁾ Horváth Mihály ³⁾ és

1) Szent István életéről. szülő régibb, úgynevezett kisebb legenda nyomán összes krónikáink. Márk krón. 95. 1. Pozsonyi krónika 95. 1. Budai krónika. (Budae. 1838.) 47. 1. Thuróczy János krónikája II. rész. 10. fejt.

2) Szalay László: Magyarország történelme. I. köt. II. könyv. 99. 1.

3) Horváth Mihály: Magyarország története. 1871. I. kötet.

Szabó Károly ¹⁾ is megerősítik. Pető Gergely krónikájában ²⁾ azonban azt olvassuk, hogy „Teodatus Cseli gróf.” Származására nézve ugyanezt állítják Thuróczy László ³⁾ és Timon Sámuel ⁴⁾ is. Mi azonban nagy történetíróinkkal együtt hajlandóbbak vagyunk apuliai származásának tartani, bár oklevéllileg nem lehet bebizonyítani egyik állítást sem, amennyiben a kolostor jogait megerősítő oklevél, melyet IV. Béla 1263-ban kiadott, ⁵⁾ hallgat Deodát származásáról. Ez utóbbi oklevél nagyon melegen emlékszik meg Deodátról (az oklevelet egész terjedelmében lásd alább.) Ugy említi mint az ország előkelőbbjeinek egyikét, ki kiváló tiszteltetésnek örvendett tudományossága, erényei és valóságossága miatt. Ő egyike volt az igazság és a szenthit előharcosainak. Neje is volt, azonban örökösök nélkül haltak el mindketten. Ő vette tehát kezébe szt. István nevelését, ő oktatta a keresztény vallásra s hogy mily eredménnyel, a történelem lapjairól elég ismeretes. 984—989 évek közt Vojk, atyjával Gejzával együtt szt. Adalberttől vette föl a keresztséget, mely alkalommal Gejza Deodátot kérte fel a keresztségben István nevet fiának keresztatyaságára. Deodát további országos szerepléséről hallgatnak krónikáink. Valószínűnek tartom tehát, hogy István trónraléptével visszavonult magányába. Fáradozásait hálásan jutalmazta Gejza neki adományozván Tatát.

A jámbor Deodátnak első dolga volt, hogy kolostort alapított, ⁶⁾ melybe a bencéseket hívta meg. A tatai Szt. Péter és Szt. Pálról elnevezett bencés apátság alapítása képezi Tata történetében az első nevezetes pontot. Alapítására vonatkozó adataink a tatárpusztításnak ezek áldozatul s az egyedüli forrást erre nézve is IV. Béla erősítő okmánya képezi. Ebből tudjuk azt is, hogy Tata községe már létezett ez időben és Gejza már Tatát, mint községet adományozta Deodátnak összes tartozékaival együtt, u. m. a hozzá tartozó földekkel, hegyekkel, szőlőkkel, vizekkel, malmok-

1) Szabó Károly: A magyar vezérek kora, Bpest. 1888. 387. 1.

2) Pető Gergely: Magyar Krónika. 1788. 128. 1.

3) Thuróczy László: Hungaria suis cum Regibus. 1729. 123—124. 11.

4) Timon Sámuel: Imago antiquae Hungariae. 1788. 401—402. 11.

5) Fehér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclatiasticae ac civilis. IV. köt. 106. skkl. különben alább lásd egész terjedelmében.

6) A fent említett műveken kívül lásd: Lányi: Egyház Történelmet I. köt. 190. 1. s másokat alább.

kal, legelőkkel, rétekkel s kiváltságaival és jogaival egyetemben. S ha hozzá vesszük ehhez még azt, hogy Deodát, mint az oklevél írja, teljes és kizárólagos tulajdoni jogot nyert ez adománybirtokra, mondhatjuk, hogy oly kitüntetésben és elismerésben részesült, mint kevesen.

E tény egyszersmind jogtörténetünkre is fontos adatot képez. Először, mert Deodátnak e birtok, mint királyi adomány, érdemei elismeréseül adatott, a mi világosan ki van emelve. Másodsor, mert az adomány levél e megerősítése is egy adatot képez arra nézve, hogy az egyéni tulajdonjog már Szt. István által is elismerttetett és kimondatott. Deodát tehát ez okmány szerint teljesen szabadrendelkezési jogot nyert az adományozott birtokra.

Családja mint említettük nejből állott csak, ¹⁾ ez pedig még Deodát életében elhalt s így semmiféle örököse sem volt. Birtoka e szerint, mintán az adományi birtok ági természetű vala, az ág magvaszakadtával visszazállott volna a királyra. Az adományozás a halál esetére is szabad rendelkezést adott ugyan Deodátnak, azonban ez nem értendő korlátlan értelemben. A szabad rendelkezés, különösen végrendelet útján, csupán a legközelebbi örökösökre és az egyházra vonatkozhatott, sőt még ezekre is csak királyi engedély útján. Így olvassuk ez okmányból is, hogy Deodát, miután örökösei nem voltak, a király beleegyezésével, akaratával és engedélyével (de consensu, voluntate et permissione sancti regis Stephani) összes birtokait végrendeletileg az általa alapított bencésapátságnak hagyományozta.

Tata tehát első alapját s fejlődési stadiumát a bencésapátság alapításában nyerte. Deodát, korának e kiváló embere az, kinek Tata létét köszöni, sőt a krónikák szerint nevét is. Nevére vonatkozólag a krónikák azt mondják, hogy Szt. István Deodátot, mint keresztatyját, tiszteletből atyának, olaszos kiejtéssel tatának hívta, ²⁾ a mely név Deodáton maradt, kit egész országban aztán Tatának hívtak s az általa alapított községet is e néven nevezték. Mondának szép, valószínűbb azonban az, hogy a Deodát nevet ejték ki a magyarok Tatának s így került

1) Thuróczinál: „Huius quidem generatio in Pannonia non habetur, quia, quamvis uxorem habuisset, tamen sine heredibus finivit vitam suam.”

2) Fent idézett összes krónikáink így adják elő.

felszínre e név, minden czélzás nélkül keresztatyaságára. Ez különben nem oly lényeges dolog.

A község alapítására vonatkozólag már kétizben emlitém, hogy én azt tartom, hogy az apátságot építette csak Deodát, magát a községet pedig, melyet valószínűleg már a szlávok alapítottak, csak nagyobbítá és nevet adott neki. Megemlítem tehát e helyen a krónikának homályos célzásait erre vonatkozólag. Eltekintve, hogy Thuróczi János sem említi mint a község, hanem mindig csak mint az apátság alapítóját, Bonfini ezt írja ¹⁾ „coenobium fundasset ac villam erexisset“ (kolostort alapított és a helységet felépíté), hasonlóan Pető Gergely is, hogy Deodatus „ugyanezen emlékezetre Tatát felépítette és abba szent Péter és Szent Pál apátságát fundálta,“ Thuróczi László is úgy említi fel Tatának Deodáttól alapíttatását, mint amelyről csak „hiszik,“ hogy Deodát alapítá („Hic idem creditur et oppidi esse fundator“). Béla erősítő okmányát is hallottuk fennebb, az is hasonló értelemben szól. E megkülönböztető kifejezések alkalmazásából tehát, hogy „alapítá“ és „felépítette“ következtetem, hogy Tata már előbb létezett, mint Deodát a kolostort alapítá, vagyis, hogy már a honfoglalást előző időben alapíttatott.

Nem hagyhatom említés nélkül néhány írónak (Timon Sámuel ²⁾ Bombardi Mihály ³⁾) amaz állítását sem, mely a vár építését ugyancsak Szt. István korába helyezi, sőt Deodátnak tulajdonítja. Ezt határozottan tévesnek kell nyilvánítanom, mert eltekintve, hogy a tatai vár adataink szerint Zsigmond alatt épült, sem a hitelesebb krónikák, sem Béla fenti megerősítő okmánya egy szóval sem említi.

Sokkal fontosabb azonban ennél Fuxhoffer ⁴⁾ állítása, hogy Tatán két apátság létezett, a már említett Szent Péter és Szent Pálról nevezett bencés apátság és egy másik a Szent Iván hegyén s hogy mind a kettő Szt. István alatt alapíttatott. Az

1) Bonfini Antal: *Terum Hungaricarum Decades*. 1606. Dec. II. lib. I. 169. l.

2) Idézett művében: „in cuius rei memoriam T. castellum Tatam edificavit.“

3) *Topographia Magni Regni Hungariae*. Bécs, 1750. 150. l. ezt írja: „Honor tanto ut vicem redderet Theodatus, castrum et oppidum construxit.“

4) Fuxhoffer Dömjén: *Monasteriologia Regni Hungariae*. Veszprém. 1808. III. lapján.

elsőt láttuk. A másodikra vonatkozólag, melyet Rupp ¹⁾ is megerősít, semmi bővebb adatot nem tudunk alapittatására vonatkozólag. Romjai 1727-ig még fenállottak, mikor is gróf Esterházy József, Tata másod alapítója, e romokból kápolnát emelt. Későbbi korból már vannak adataink s így tudjuk, hogy a XIV. században már nem voltak benne szerzetesek, hanem templomukat a bencések gondozták.

Nem kevésbé érdekes az kolostorok hol fekvése is. Az utóbbi említők, az előbbi, vagyis a Szt. Péter és Szt. Pálról címzett apátság kolostora pedig ott volt, a hol ma a város pincéje és az apácák kertje van. Fuxhoffer Dömjén még látta a romokat, a melyeket szerinte a szomszédok hordtak szét, faragott kőveit pedig az uradalom hordatta el diszítésre és építkezésre. Emleke sokáig fűnmaradt, a vizet, mely a kolostor malmát hajtotta, még a múlt században is „barátfördő” és „papkút” néven imerték. Az apátságból különben nagyon kevés emlékünk maradt fűn. A vári múzeumban megvan a keresztelő medence, egy ereklyetartó mellkereszt töredék pedig Marossy János ajándékából a nemzeti múzeumba került. E keresztre vonatkozólag a nemzeti múzeum véleménye az, hogy XI. századból való s világi hívő mellkeresztje lehetett. ²⁾ Ezzel is csak az apátság alapítására vonatkozó adatokat látjuk megerősítve.

1) Rupp Jakab. Magyarország helyrajzi története. Pest. 1870. I. 529. l.

2) Ezen mellkeresztre vonatkozólag fontosságánál fogva közöljük e helyen dr. Czobor Béla levelét egész terjedelmében:

„Vélemény a tek. Marossy János úr által a m. n. múzeumnak ajándékozott bronz mellkeresztről.

E keresztidomú bronz tárgy egy ereklyetartó mellkereszt előlapja volt. Rajta durva dombornűben Krisztus felfeszített alakja látható kiterjesztett karokkal egymás mellé helyezett lábakkal, hosszú, bokáig érő köntösbe (tunica) öltöztetve, dicsfényrel körített fejvel. Tőle jobbra a keresztkaron a bold. Szűz, balra Szt. János apostol térdképei láthatók.

A kereszt hiányzó hátlapján, a mint hasonló emlékekből kitűnik, a bold. Szűz álló alakja volt ábrázolva keleti módon imádkozó helyzetben, kiterjesztett karokkal, a mint a legrégebbi katakombai festményeken és domborműveken is elő szokott fordulni.

A szétnyitható kereszt belsejébe ereklyéket zártak.

Tekintve e kereszt készitési korát, az Üdvösítő előállitási módját biztos támpontól véve, nem hibázunk, ha azt le g a l á b b a X I . s z á z a d b a t e s s z ű k .

Miután a püspökök és egyéb egyházi praelatusok a mellkeresztet, mint méltóságuk jelvényét csak a XIV. századtól kezdték általánosan viselni: nem valószínűtlen, — miként a napfényre jött középkori keresztény sírok több példával szolgálnak, hogy ha nem egyházi, úgy világi hívő mellkeresztje lehetett.

Folytatólag áttérve az apátság történetére, azért foglalkozunk ezzel tüzetesebben, mert mint láttuk, Tata az apátság birtokát képezte az Árpádok korában. Eszerint apátsági község volt s mint ilyen immunitásos területet képezett. mi annyit jelent, hogy Tata a várkerületi kötelék keretén kívül egyenesen az apátság fönhatósága alá tartozott, azonban mint később látni fogjuk némely jogok kizárásával.

Területe nagy volt még ez időben, s mint olvassuk II. Béla egy 1138-ik évi határjárási oklevelében ¹⁾ egész a Dunáig terjedt s egyik dunasziget is ugyancsak Tata „polgárainak“ képezte birtokát (et hac parte vicina est eidem terra civilium de Thatta in eidem insula). E területen azután szántóföldek, rétek, legelők nagy mennyiségben voltak s mintán Tata lakóinak csak kis részét tették még ez időben a bevándorlott iparhöz leteleplők (hospites), természetesen Tata oeconómiája is tisztán mezőgazdasági volt. Iparról alig lehet szó s a m'omipar az egyetlen ág, melynek kultiválása már ez időből deriválódik, de még nem bir oly fontossággal, mint a következő XIII. században. A mezőgazdaság e túlnyomósága különben kedvezet az apátságnak, mert a mezőgazdaság termékeiből az őt megillető dézsmáló jog folytán jelentékeny jövedelemre tett szert. A tízed ez időben még minden mezőgazdasági termék után szedtetett, különösen azonban a gabonafélékből és a szőlők terméséből.

Tatának és az apátságnak történetére azonban a XIII. században már bővebb anyagot találunk, a menyiben olyan oklevélei tudósításaink vannak, melyek, úgy a helység emelkedésére, mint lakóinak az apátsághoz való viszonyára nézve ólünk világot vetnek.

1221-ből fenmaradt Benedek tatai apátnak egy oklevele, mely Tatára érdekes adatokat tartalmaz. Az okmány egy vitás birtokkérdés feletti peregyezés bevallását foglalja magában két tatali polgár, illetve utódaik közt. Tartalma ez: Kozár

Múzeumunkban eddig egy igen hasonló ily egész példány és két töredék volt, melyekhez e ritka és becses jó karban levő kereszt méltó társul sorozható be. Budapest, 1880. apr. 29. dr. Czobor Béla.

E kereszt 1879-ben a városi piacc mellett találtatott.

1) Fehér Cod. Dipl. II. köt. III. l. Ezen okmány ama határjárást foglalja magában, melyben II. Béla király a pannonhalmi apát kértére a Vág fölötti Sala földet járatta meg.

tatai polgár, az új helység (a mai Tóváros) fölötti szőlőjét szükségből zálogba adta 3 márkáért Medvének. egy szüntén tatai polgárnak. Történt azonban, hogy Medve meghalt s így a zálogjog átszállott utódára Bors comesre. Kozárnak nuokája pedig, Péter, a nádor előtt Tamás pristaldus által birtok keresetet indított Bors comes ellen a kérdésben forgó szőlőre vonatkozólag. A nádor curiája mint birtokbiróság a keresetnek helyt adott s oly értelmű ítéletet hozott, hogy a szőlő adassék vissza Péternek, mint birtokosnak, de azon kötelezettséggel, hogy Borscomesnek 3 s $\frac{1}{2}$ márkát fizessen. Ez ítélet alapján azután megjelentek Benedek tatai apátnál, s előtte és káptalanja előtt e peregyezséget bevallották, mely azután jelen okmányba foglalva az apátság pecsétjével is megerősítettett. ¹⁾

Ez okmányból egyelőre csak a következő fontos részeket emeljük ki. „A nova villa“ új helység felemlítése nyilván valóvá teszi, hogy Tata két részből állott már a XIII. század elején, s nem a XIV. vagy plané a XV. században történt a különválás, mint Wenzel Gusztáv írja ²⁾ S így már értetnővé lesznek a birtokzavarok is, melyek a tatai polgárok s a bencés apátság közt keletkeztek a XIII. században. Tata ez újabb részének lakói ugyanis már nem voltak az apátság emberei, hanem részben szabadok t. i. nemesek, ha ugyan nevezhetjük őket nemeseknek még ez időben, részben pedig letelepülők, a kik az ipartűző elemet képviselték. Bors „comes“ pedig valószínűleg ispánjuk volt. Hogy az új helységnek szabad lakói voltak, ezt onnan következtetjük, hogy biráskodás végett egyenesen a nádor curiája elé mentek, már pedig honunkban a nádor, mint a király jogi helyettese elé csak szabadok mehettek.

1) Az okmány így szól: „Quoniam mundana humanis videntur esse transibilia, sub chyrographi protectione commendare procuramus causam, quae vertebatur inter Medue et Cazar sub hac forma: Predictus Cazar vineam in monte quodam supra novam villam habebat, camque prefato Medue causa necessitatis pro tribus marcis obligavit. Mortuo Medue Comiti Bors remansit. Prenominati vero Cozardi nepos Petrus nomine, in presentia Comitis Mauricii N. Palatini Comitibus vice iudicibus, Thoma prestaldo requisivit, eique iuris institutione a predicto Iudice rectificavit conditione hac, ut prememoratus Petrus III marcas et dimidium predicto Bors Comiti persolveret. Ut solutionis memoria teneatur, Ego Benedictus abbas de Tota, clusdomaque Capitulum nostrum munimine sigilli roboramus. Datum anno Domini MCCXXI. kiadta Weuzel G. Árpádkori új okmánytár 182—3. II. 103-ik okmány.

2) Wenzel „Tata fénykora.“ 8. l.

Abból pedig, hogy a fenti peres atyafiak az apát és káptalanja előtt foglaltatták írásba és erősítették meg egyezségöket, az tűnik ki, hogy a tatai apátság a kisebb hités helyek színezetével birt. Annál sajnósb Tata történelmére nézve, hogy a tatár s török pusztítás egészen megsemmisítette az itt őrzött adatokat.

A tatárjárás, e zúgó fergeteg 1241. évi június havában ért Tatához. Közlebbi adataink nincsenek e gyászos vészről, csak gondolnunk lehet, hogy a kétszázados munkálkodás gyümölcseit tönkre tette s a fejlődést egy félszázaddal legalábbis hátraltatta. Az apátság lehetett az egyetlen védelebb hely, mi természetesebb, hogy a lakosság önvédelme mellett e hely szenvedett legtöbbet. IV. Béla bámulatos tevékenysége és lelki ereje azonban ujja alkotja az országot. A védelmi rendszert jobbá tette, a betelepítéseket rendszeresítette s így történhetett meg, hogy az ország lassankint kezdte kiheverni a bajt.

Tatában is a régi élet ujra megkezdődött. Azonban a tatárjárás után itt is akadnak egyesek, kik a vész pusztításai után a zavarosban halászni akarván idegen birtokhoz nyultak. Ilyen volt István nemes, Máté fia, ki 1250 körül a tatai apátság várnépének birtokaiból egy jó részt occupált a maga számára. Az apát a veszprémi püspökhöz fordult igazságtétel végett, ki ezen esetről IV. Ince (1243—1254) pápának tett jelentést. Ince pápa egy mandatummal felelt, melyben megbízta a veszprémi püspököt, hogy indítson vizsgálatot, vajjon a tatai helység jogszerű birtokát képezi-e az apátságnak? A püspök a birtoklást jogosnak ítélvén, ez ítéletét a pápa levelével együtt megküldötte a tatai apátságnak. Ugy látszik azonban, hogy Istvánuak ez sem használt, mert az apátság 1255 körül ismét a pápához fordult igazságért. IV. Sándor pápa erre egy 1260. évi ápril 27-éről keltezett bullájában IV. Béla királyt kérte, hogy ne hagyja békén a méltatlanságot, adja meg az elégtételt az apátságnak s miután nincs más mód hátra, királyi hatalmával kényszerítse Istvánt az apátság birtokainak helyreállítására. 1).

1) Alexander Episcopus, servus servorum Dei, charissimo in Christo filio Illustri Regi Hungariae salutem et apostolicam benedictionem. — Cum illa quae faciunt ad tui nominis claritatem, atque nostram immunitatem offendere minime conveniant, sed nobis et tuo nomini diligenter intendere debeat, ut nostra et tua in huiusmodi claritas semper de bono in melius valeat augeri;

Erre adta ki IV. Béla királyunk, mintegy feleletképen, 1263. március 23-án a már eddig is aanyiszor omlított oklevelet, melyben az apátság jogait megerősíti s a mely mint láttuk rendkívüli fontosságu Tata történelmében. Ebben elmondja IV. Béla az apátság alapittatását, sőt előbb még azt, hogy mi képezte az alapító birtokát, a melyet azután a kolostorra hagyott. Tata e szerint összes haszonvételeivel és jövedelmeivel, a hozzá tartozó szántók-, hegyek-, szőlők-, vizek-, malmok-, rétek-, legelőkkel, szóval összes tartozékaival, valamint jognival és kiváltságaival együtt Deodátnak végrendelete alapján, melyet Szt. István is jóvá hagyott, a monostor jogos birtokát képezi. Ép ezért IV. Béla nehogy „az Istennek, Szt. Péter és Szt. Pál apostoloknak és boldog emlékü István királynak neheztelését“ zúdítsa magára, kiadja e levelét, melyben az apátság mind eme jogos birtokát ő is elismeri, s abban az apátságot megerősíti. 1)

expedit, quod pium esset, et iustum, ut in temporibus opportunis affectu prompto erga quoslibet exerceas; precipue circa praelatos Ecclesiarum regni tui, vigilantia animo prosequaris. Saue dilecti filii Abbas et Conventus monasterii de Tata, Ordinis sancti Benedictini, transmissa nobis petitione monstrarunt, quod quum felicis recordationis Innocentius Praedecessor noster, venerabilis fratri nostro Episcopo vesprimensi dedisset sub certa forma per litteras Apostolicas in mandatis, ut si eidem legitimo constaret, villam de Tata ad dictum monasterium pertinere, illam, amotis exinde quibuslibet illicitis detentoribus eidem monasterio restitneret; idem Episcopus, quia sibi de hoc legitimo constetit, praedictam villam autoritate litterarum ipsarum sententialiter restituit Monasterio memorato. Nosque quod ab eodem Episcopo super hoc provide factum existit, per nostras litteras duximus confirmandum. Quia vero nobili viro Stephano. Matthaey, familiari tuo, dictam villam detinente contra deum et iustitiam occupatam, idem Abbas et Conventus de restitutione huiusmodi huiusmodi nullum potuerat consequi finem iustitiae suae; cum propter factionem suam nulus de partibus illis caestrensibus restitutionem memoratam velit executioni mandare: serenitatem tuam attente requirendam duximus es rogandam, quatenus dictum Nobilem, quod villam ipsam eidem abbati et Conventui restitnere non intermittat, usque illam de cetero possidere pacifice permittat, regia potestate compellas; ita, quod, eidem abbate et Conventu optatum commodum de huiusmodi precibus nostris reportasse gaudemus nos tibi spiritualis exinde gratias referamus. Datum Anagninae. V. Kal. Maii, Pontificatus Nostri anno VI.

Kiadta Fehér. Cod. Dipl. IV. köt. 8. r. 24—25 ll.

1) A Fehér Cod. D. IV. k. 8. r. 103. skll között okmány a következő: — Béla, Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomarinae, Cumaniae, Bulgarinaeque Rex. — Omnibus Christi Fidelibus, praesen: scriptum inspecturis, salutem in omnium salvatore. Universorum notitiae volumus declarare, quod antecessores nostri pie memoriae Geyza Dux, et Sanctus Stephanus, filius eius, primus, rex Hungariae plantatores et amatores primitivi, gratia Spiritus Sancti novellae fidei christiane per partes Ungariae ob gratiam et merita Comitis Deodati qui erat unus ex principibus tunc, regni Hungariae, qui quidem Comes adiutor convertendi gentes incredulas et

Ugyanezen megerősítést, Lénárt tatai apát kértére IV. (Kún) László is átírta és megerősítette, helybenhagyva IV. Bélának intézkedéseit. ¹⁾ Ez átiratban már arról is történik említés, hogy a tatai apátság a győri egyházmegyébe tartozott. Az átirat évszámát nem tudjuk.

Az alapindok azonban, mely a megerősítő oklevél, majd az átirat kiadására vezetett, magában az okmányban mellőzve lett, a mennyiben egy szó említés sem történik arról, hogy István nemesnek az általa elfoglalt területeket vissza kellene szolgáltatnia az apátság várnépeinek. Ezen hallgatásban István nemes jogainak hallgatag elismerését látjuk. István nemesen kívül azonban aligha mások is nem foglaltak el területeket, kik névszerint nin-

rebellis fidei veritatis ac legis divinae propugnator et propagator una cum Duce Geyza supradicto, et ceteris Nobilibus terrigenis et advenis et Episcopo exultit gloriosus, qui etiam Sanctum Stephanum regem praeominatum, cum sancto Adalberto Episcopo, de fonte Baptismatis sublevavit, magnam partem regni Ungariae eidem Comiti Deodato hereditarie tradiderunt et contulerunt, praecipus tamen villam, quae Tatanominatur cum omnibus utilitatibus et proventibus, praesentibus et futuris; videlicet metis, montibus, vineis, aquis, molendinis, campis, agris, pratis, telouis, et quibuscunque aliis pertinentiis, et libertatibus eidem praefato Comiti perpetuo possidendam, aut certe cuicunque vellet alteri vendendam, aut gratis pro Deo libere donandam et legandam, propriam et liberam haberet facultatem; praesertim cum idem Comes Deodatus absque heredibus permaneret, et proles non haberet, cogitans apud se tanquam bonus et fidelis aemulator fidei Christianae, habens spem retributionis Divinae in futurum, et in animae suae remedium de consensu et voluntate et permissione sancti regis Stephani, praedictam villam Tata cum omnibus iuribus, libertatibus, et utilitatibus praesentibus et futuris suprascriptis pro testamento perpetuo Monasterio Beatorum Petri et Pauli Apostolorum de dicta Tata, quod ipse Comes fundaverat, et dotaverat legavit, donavit et in aevum concessit, et in signum huius rei et facti per ipsum, Tatam nominavit; quod Pater Spiritualis interpretatur vulgariter; volens per hoc intelligi imposterum, quod esset donatio et concessio spiritualis, et non saecularis, videlicet testamentum ecclesiae et Monasterii Beatorum Petri et Pauli Apostolorum de Tata in aeternum duratura, et nullatenus a secularibus mancipanda; praeterea cum regnum sit, Ecclesias Christi magis augere, quam bonis minuere; melius protegere, quam destruere; optimum vero plus Deum timere quam terrena rapere, et possidere iniuste. Idcirco ne Dei omnipotentis et Sanctorum Petri et Pauli Apostolorum et B. regis Stephani indignationem incurreremus, sicut nec acquirere, nec attrahere nobis debemus. neque volumus; omnia supra scripta firma et rata, et in perpetuum duratura, per omnia confirmavimus, duplicis sigilli nostri munimine roborado. Datum per manus Venerabilis Patris Philippi, Dei gratia Strigoniensis Archiepiscopi, Aulae nostrae Cancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno Domini MCCCLXIII. Regni autem nostri anno XXVIII. X. Kalendas Aprilis.

1) IV. Béla 1263-iki okmányának átirata, melyet IV. (Kún) László küldött meg Lénárt tatai apátnak, saját kérelmére, így hangzik:

„Ladislaus, Dei gratia Ungariae, Dalmatiae etc. rex, omnibus Christi fidelibus praesentes, literas inspecturis. Salutem in omnium Salvatore. Ad uni-

csenek felemlítve, a mennyiben a pápa bullájában többekről szól. E szerint az apátság jogai és birtokának határai mindinkább szűkebbre szorulnak az Árpádok végső korában. A közsabadok, vagy — mint ma nevezik őket nemesek, nem tartoznak az ő fenhatósága alá s így az általuk elfoglalt területek sem. Az apátság fenhatósági vagy úri joga tehát szintén szűkebb hatáskörű lett és csak azon alattasaikra szorítkozik, kik a régi Tatában laknak.

A pápa leveléből tudjuk meg azt is, hogy az apátság alattasai a rendi szervezet, mely csoportjához tartoztak. A bullából a ugyanis világosan kitűnik, hogy várnépbeliek (castrenses, civiles) voltak. Ezek birták és használták az apátság fekvőségeit bizonyos szolgálatok fejében. S mint egykorú forrásokból tudjuk, e szolgálatok a föld műveléséből, az apátságnak teljesítendő fuvarozásokból, építkezési munkálatokból, vagy épen ipari szolgáltatásokból állottak, a melyek mellett még majd termény-, majd pénzbeli adót kellett fizetniök, — Tatában Szent Márton napján, — nem különben az apátság hivatalos embereit szállással ellátniok.

E kötelezettségek, illetve szolgálatok az egész helységet kötelezték és a fekvőségek használati jogával együtt szállottak át utódaikra is. Hatóságot felettük a kiváltságok alapján az apátság gyakorolt, melynek eredetileg az egész község területére meg volt az immunitása, vagyis a közhatóság alóli mentessége. De mint látjuk a közsabadok foglalásai tért szabtak.

A közsabadok, kik eddig inkább csak az új Tatában laktak, most már Ó Tata területére is kiterjeszkedtek s mint tudjuk, ezek nem az apátság, hanem egyenesen a király — illetve fenség jogainak végrehajtó közege és helyertese — a nádor elé tartoztak.

versorum notitiam — — — fenore praesentium volumus pervenire, quod vir Religiosus Frater Leonardus, Abbas Monasterii Beatorum Petri. et Pauli Apostolorum de Tata Jaurinensis Diocesis, ad nostrae Serenitatis accedens praesentiam, exhibuit nobis Privilegium D. Belae, Illustris regis Hungariae Avi nostri praedilecti, felicissimae recordationis super facto possessionis eiusdem Monasterii, duplici sigillo suo confectum datum et concessum, postulans a nobis, piarum precum suffragiis suppliciter et devote, quod nos praedictum privilegium ratum et adprobatum habentes, nostro dignaremur privilegio sublimiter confirmare, cuius quidem privilegii tenor talis est:“ itt azután következik IV. Béla okmányja szóról szóra, a melyet már fentebb a 2.) alatt adtunk.

IV. László ez okmányát kiadta Fehér Cod. D. IV. köt. 3. rész 20. l. és Fuxhoffer-Clmár: Monasteriologia. Pest. 1858. I. köt. 196. l. — Továbbá lásd. dr. Balics Lajos pályanyertes egyháztörténeti műve I. 1888. köt. 220. l.

Egyházi jogkörében is vesztett a tatai apátság, a mennyiben IV. (Kún) László átiratában azt találjuk, hogy a győri egyház megyébe tartozott. E körülmény jeleutékeny befolyással volt az apátság egyik fő jövedelem forrására, — a tized szedésre vonatkozólag is.

Eddig, mint saját jog körrel bíró apátság, a maga számára szedte be a tizedet, most azonban e jog a győri püspököt illeti meg; s a tatai apátság Szt. László törvénye értelmében csakis e tizedek egyharmadrészére tarthatott igényt. Sőt nem valószínű az sem, hogy az apátsági jobbagység e terhében osztozott maga az apátság is, mert Kálmán egyik törvénye az apátokra is kiterjesztette a tized fizetést az esetre, ha szüleik és szántóföldjeik voltak (Decr. I. 66. „Presbyteri et abbates seu cuiuslibet personae dignitatis ecclesiae decimationem persolvant in cuius territorio agriculturam exercent aut vindemiant“.)

A közsabadok által alakított új falu tizedét szintén a győri püspöknek fizette, mint kinek egyház megyéjébe tartozott. Hogy azonban nem csak a győri püspöknek volt dézsmáltatási joga, azt később látni fogjuk, mikor a királyné birtokairól lesz szó.

Mert ez időben nem csak szabad birtokok keletkeztek Tatában, hanem mint egy 1268-ból fenmaradt okmányból olvassuk, királyi birtokok is.

Ezek közül IV. Béla egy malmot, a hozzá tartozó házzal és földdel együtt, valamint Komárom várát, mely Mária királynéé volt, a tartárjárás utáni inséges időkben 800 márkáért zálogba adta Henuk zsidó comesnek. S mint az okmányból olvassuk, Henuk halála után három fiára: Wellen, Nekkul és Oltman zsidókra szállott a zálogul lekötött ingatlan, kik viszont Mária királynótól vettek kölcsönbe 800 marka ezüstöt, melyre a fizetési határidő alkalmáva ingatlan biztosítékul a már említett malmot és Komárom várát kötötték le a egyszersmind újabb határidőt kértek a tartozás lefizetésére, melyre most képtelenek. Azonban Henuk zsidó utódai ez új határidőre sem tudták vagy akarták a kölcsönt megfizetni s a királytól még újabb határidőt kértek, kötelezván magukat nem fizetés esetén bizonyos összegű birság fizetésére. Hanem mint az okmány írja, a zsidók sem a tartozás fizetést, sem az újabb terminusokat nem respectálták, sőt már a birság is annyira elhalmozódott, hogy a tőkekövetelést is felülhaladta.

IV. Béla tehát megúnya a zsidók huzavonáját visszaadta Mária királynénak a zálogul lekötött Komárom várát s tatal malmát tartozékaival együtt. Mária királyné azután Walther comes nek adta el 1268-ban a vitás malmot, az említett várral 800 márka szinezüstért. A bevallás és megerősítés az esztergomi káptalannál és Olivér királynői tárnokmester előtt történt. ¹⁾ Érdekes ez okmányból tudnunk, hogy a malom két kerékre járt s egy ház és egy ekealj föld képezik tartozékát. Az pedig világosan ki van téve, hogy királyi birtok volt. A bérbeadásból továbbá azt is constatálhatjuk, hogy Tatában már 1268 előtt volt zsidóbérlő, azonban jó tudnunk azt, hogy az öreg Henuk zsidó, bár „comes“ volt, mindazáltal zsidó voltánál fogva az akkori törvények szerint az illető birtokokon tartózkodók felett fenhatóságot nem gyakorolhatott. ²⁾

A királynőnek azonban e malmon kívül egyéb birtoka is lehetett, mert csak így magyarázhatjuk meg, hogy hogyan kaphatott tizedet Tatából a veszprémi püspök, a királynő örökös cancellárja. A veszprémi püspök ugyanis 1295-ben bérbeadta tizedeit, melyeket Kelenföld, Budakeszi, Szt. Endre, Nyék, Bu-

1) Az oklevél hosszú bevezetés után így folytatja: „Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod cum Welleu, Nekkul et Oltmanus Iudaei, filii Henuc Iudaei nobis scientibus conduxiissent tricesimum a Domina regina charissima consorte nostra, pro certa pecuniae quantitate, nec exolvissent totam debitam et conventam quantitatem, sed adhuc remansissent debitores in 800 marcis sine argenti; obligarant pro illis 800 marcis sine argenti Dominae Reginae castrum solum Komarum, cum omnibus pertinentiis suis et utilitatibus, ac molendino in Tata existente; quod castrum nos post Tartaros Henuc comiti Iudaeo, Patri eorum donavimus, dedimus. assignavimus, certo termino praemio redimendum soluta praefata debita pecuniae quantitate“ etc. — E terminus leteltével újabbat tiltak ki saját kértükre, bírságra kötelezvéu magukat nemfizetés esetén; azután folytatja: — „Cum igitur Iudaei nec debitum persolvissent et in multos poenas incidissent, propter plures terminos sibi semper sub cortis poenis pluries concessos et ab eis susceptos, ita, quod conservatio poenarum summam principalis debiti excederet. Tandem ad nimiam instantiam ipsorum Iudaeorum prostantium se plus debere, quam habeant in bonis, Domina regina recepit praedictum castrum ipsarum Komarum vocatum — — — cum quodam molendinum existente in Tata, ad praedictum castrum pertinente“ — — — Azután eladta a királynő ezeket „Comiti Walteri offidelii — — — cum praedicto molendino in Tata existente pro 800 marc. sine argenti“ — Izután jön a bevallás és megerősítés az esztergomi káptalan és Olivér királynői tárnokmester előtt, végre „Item — — — molendinum, quod erat regium, in villa Thota videlicet et duae rotae cum una ad idem molendinum pertinente — — — Datum per manus ven. Cancellaris. Anno ab incarnatione Domini MDCCLXVIII.“

Kiadta Fejér Cod. Dipl. IV. köt. 3. r. 444. skll.

2) Az 1251. kiváltságlevél 24 pontja szerint.

daórs és T a t a helységekből kapott és pedig 140 márka ezüst-ért K u n c h comesnek. 1) Ezen bérbeadást tartalmazó oklevélből tudjuk, hogy tizedet kapott s erre, tekintve a tatai apátság' előjogait, csak úgy tudunk helyes jogcímet találni, hogy mért kapott tizedet, ha a királynő birtokaival hozzuk kapcsolatba. Az pedig a fentiekből világosan kitűnik, hogy a királynőnek voltak itt birtokai, hisz azokból adott el egy malmot tartozékaival együtt Walthernek. A veszprémi püspök tizedének egy harmad része szintén a tatai apátságé volt, mert Szt. László törvényei szerint (Decret. I. 83.) ha valamely püspöknek idegen egyházmegyében van dézmáltatási joga, úgy köteles a tized egyharmad részét a helybeli plebánosnak kiadni.

Hogy a veszprémi püspök, dacára a törvények határozott tilalmának, mégis bérbe adta a tized szedést, azt e zavaros idő-
ben épen sem csodálhatjuk. A tized szedése amúgy is sok kellemetlenséggel járt, hát még Tatában, hol a nemesekkel folyton érdekellenességben állt a papság, — legjobb volt tehát túl tenni magát e kellemetlenségeken. A népre azonban az eféle bérlet sohasem volt kedvező, mert a bérlők zsarolásai és erőszakoskodásaitól sokat kellett szenvednie.

Visszatérve még egyszer a királyné birtokeladására, azt vesszük észre, hogy a birtok bevallás nem a tatai apát, de a fehérvári káptalan előtt történt. Ugy látszik tehát, hogy megszűnt ez időben az apátságnak hites helyként való szereplése. Mikor szűnt meg e jogköre is? Nem tudjuk, csak gyanítjuk, hogy a tatárjárás után. Az 1241-iki vész után, ugyanis sem Béla megerősítő okmányában, sem Kún László átiratában nem történik többé említés a tatai káptalanról, csak magáról az apátságról s így nem valószínűtlen, hogy az apátság hiteshelyi jog körét is a káptalan megszűntével együtt veszítette el a mohácsi vész után.

Az árpádházi királyok idejéből ez az utolsó oklevéli tudósítás. A egyes házi királyaink idejéből pedig csak Róbert Károly uralma alatt vehetjük fel újra a történelem biztos fonalát. Itt is azonban hiányosak még mindekoráig ismereteink. 1338-ból az apát neve maradt fen, kit P é t e r n e k neveztek 2), azon megjegy-

1) Fejér. Cod. Dipl. VI. köt. I. r. 899. Ere-letije a veszprémi püspöki levéltárban.

2) Rupp. Magy. orsz. helyrajzi története. I. 529. l.

zéssel, hogy a Szt. Jánosról nevezett bazilica gondnok lelkésze is volt egy személyben.

1361-ben a király, N. Lajos újabb adományozást tett, nevezetesen a csatkaí pálosoknak nemesi telket adott. 1) Ez ismét csak megerősíti azon feltevésünket, hogy itt terjedelmes királyi birtokok lehettek. De Nagy Lajos uralkodása más tekintetben is rendkívüli fontos Tata történelmében, mert alatta lett kiváltságolt királyi várossá. Ez állításunkat oklevél ugyan nem erősíti meg, de mellette, tanuskodik egy más, sphragistiko-heraldikai bizonyíték és ez, Tata legelső pecsége. E pecsét egy 1415-iki okmányról 2) függ alá kék és fehér selyemből sodrott sínóron. Főirata: SIGILLVM † CIVITATIS † DE TATA. Itt az egyik bizonyíték a „civitas“ szó, a mely magában véve ugyan nem lenne oly döntő, ha tekintjük a kornak szeszélyes eljárását az elnevezéseket illetőleg, mert a civitas, terra avillium, oppidum, villa igen gyakran felcserélve használatnak. Hanem tekintettel az ezen század végén kiadott okmányokat, ezek a „civitas“ szó várost jelentőségét határozottá teszik. Hogy pedig ezt az Anjouk, nevezetesen pedig Lajos alatt nyerte Tata, utalunk a következőkre. Mária királyné alatt már használatos e szó s így Mária előtti időről datálódik annak eredete s hogy mért éppen Nagy Lajos idejére teszem, azt a heraldika segélyével fogom igazolni. Tata címere az említett pecséten a következő: hasított pajzs jobb mezeje vágott s felső vágatában 3. lilium alsó vágatában váltogatott nyolcz polyázat, a bal hasítékban pedig egy kis álványkára helyezett kettős kereszt. Az Anjouk eredet a liliumokból tehát bizonyos. Tekintve a címerkép tárgyainak elhelyezését, oly támpontot nyerünk, a melyből biztosan ítélhetünk. Róbert Károly, leszámítván azt, hogy nagyon kevés városnak adott címer, a címerének alakjai közül, mindig a liliumokat teszi a jobb s a polyákat a bal oldalra. Jelen esetben pedig a polyákat is a jobb oldalon látjuk s így nem Róbert Károly, hanem Nagy Lajos uralkodása idejére kell tennünk adományoztatását. Azonkívül a

1) U. o. 288. l.

2) Ez okmány egész terjedelmében Wenzel Gusztáv adta ki „Tata Fénykora“ czinű művében, 10. l. 1.) jegyzet alatt.

valószínűséget emeli még, hogy N. Lajos volt épen az, ki városoknak tömegesen adományozta cimere viselését, a mennyiben Uj-Pest, Kassa, Telkibánya, Brezno-, Kőrmöc-, Libetbánya stb. mind neki köszönheti cimerét. ¹⁾

E cimereből azonban még mást is olvashatunk le. Azt, hogy Tata királyi város lett. A király ugyanis saját cimerevel ajándékozta meg Tatát s azért e cimere kegyúri címer; ez pedig csak királyi városoknál jutott érvényre. Így tudjuk a heraldica segélyével már most, hogy Tata az Anjouk alatt lett kivált-ágolt királyi város, majd Zsigmond alatt valóságos királyi birtok. A cimerevel utóbb a testületi nemeség is veljárt, miáltal a város egy nemes jogi személynek tekintendő és mind ama jogokban részesült mint a természeti nemes személy, sőt Zsigmond után az országgyűlésre követet is küldhetett, a mint hogy Tata is küldött, mint később tâu látni fogjuk. Különvált területté lett tehát Tata s nem tartozott többé az apátság fenhatósága alá, hanem egyenesen a királynak volt alárendelve. Saját területén pedig autonómiával bírt, a mely Zsigmond alatt, vagyis fénykorában, kissé megszorított, amennyiben fontosabb intézkedéseiket a király elé kellett terjeszteniök jóváhagyás végett.

1387-ben János volt az apát, 1388-ban pedig Péter. Ez utóbbinak a tatai apátság birtokaiba való beiktatására vonatkozó okmányai szintén fenmaradtak s úgy a fen előadottakra, mint egyáltalán Tata helyi viszonyára és az apátság birtokaira nézve fontos adatokat tartalmaznak. Tudjuk, hogy a Szilveszter-bulla értelmében az egyházi méltóságok betöltését illetőleg az investitúra joga a magyar királyok legfőbb kegyuri jogai közé tartozott. II. Gejza azonban az investitúráról lemondott s csak a megerősítés és birtokba iktatás jogát gyakorolták ez időtől fogva királyaink. Így látjuk a jelen alkalommal is. A praelatusok kánonszerű választás utján nyerték el magas egyházi állásukat, melyhez még a pápai megerősítés járult. A méltóságukkal járó birtokba pedig a király iktatta be őket a szokott átruházási módon. Így iktatja be Zsigmond is birtokaiba az ujonnan választott apátot, megbizván egyszersmind a pannonhalmi apátság con-

¹⁾ L. Nyáry Albert br. Heraldikája 78. és 148. li.

ventjét, hogy a királyi kiküldötttel együtt a birtokba vezetést is eszközölje. Ez szokta a beiktatást követni, t. i. a tényleges birtokba vétel. A beiktatási oklevélben a következő birtokok soroltatnak fel: az apátságé volt Alsó- s Felsőfalu egy némely része (dominium quarundam portionum possessionarum suarum et dicti Monasterii Alsófalu et Felsőfalu vocatarum), továbbá a bán y a j o g (márványbányáé a mai szt. Iván hegyén) a szántóföldek, m a l m o k. Ezeket az okmány részletezi. 6 malma volt az apátságnak u. m. az első a nagy körtefa mellett, az esztergomszigeti apácák malma fölött, a második közel a régi malom helyéhez, a melyet M a c s ó h i d á n a k neveznek. a harmadik, melynek O c s u a neve, a negyedik ugyane vizen, de lejjebb ezt szintén O c s u - n a k h i v t á k s a nagy és régi nyárfa mellett volt, az ötödik, melynek neve V ö r ö s k ő, a meleg források mellett feküdt, közel Tata városához, a hatodik végre, melyet H e n c h m a l m á n a k h i v t á k, a Fűzek (Tyzeg) folyón volt. Mennyi fontos helyi érdekű adat! De lássuk tovább. Az apátság birtokához tartozott még Szt. Miklós földének és szt. M a r g i t földének bizonyos részei, továbbá némely rétek, mint M e s t e r r é t s z i g e t és É r k ö z i (?) ré t, melyek még a város határain belül terültek el. Ezek felemlítése után megbizta a pannouhalmi conventet, hogy egy hites emberét küldje ki a birtokbavezetésre, melléje vevén a királyi kiküldöttet is, ilyenekül pedig kijeleli Gallyai Jánost, Kováchy Mátét, Jánost és Halap Miklóst, a melyeknek t. i. érkezése lesz akkor. Megbizván egyszersmind, hogy a kiküldött királyi biztos jelenlétében szólítsa fel az említett birtokok és malmok összes szomszédait, ha nincs-e ellenmondásuk illetve kifogásuk az említett birtokokba vezetés ellen, ha nincs, úgy a birtokokat hasznaival, tartozékaival s jogaival együtt az apátságnak örökletes birtoklásába bocsássa át. Ha akadna ellenmondó, úgy idézze azt Péter apát elé egy kitűzött határnapra s hogy akkor az apát és a király, illetve megbizott kiküldöttje jelenlétében adja elő az illető ellenmondásait illetve kifogásait. Mindezekről pedig elvárja a convent jelentését.) Erre bekövetkezett a birtokba vezetés, mely 15 napig tar-

1) E fontos okmányt közzétette Fcjtér György, Cod. Dipl. X. Köt. 1. r. 444—6. lapján. Itt adjuk egész terjedelmében: „Sigismundus, Dei gratia, Rex Hungariae, Dalmatiac, Croatiae etc. Marchionie Brandenburgensis. etc. Fide-

A malmok, kevés kivétellel Új Tatában. a mai Tóvárosban tott. A pannonhalmi convent kiküldöttje Miklós presbyter és Halapy Miklós királyi kiküldött a fenti megbízásnak eleget teendő, megjárták a határokat, a szomszédokat mind felszólították, kifogást azonban senkisémet jelentett be s így a birtokba vezetés 15-ik napján megtették felterjesztésüket, melyben a törvényteket előadják.)

libus suis. Conventui Ecclesiae s. Martini, Sacri montis Pannoniae, salutem et gratiam Dicitur nobis in persona religiosi viri Domini fratris Petri, Abbatis Ecclesiae beatorum Petri et Pauli de Tata, quod ipsi in dominium quarundam portionum possessionariarum suarum et dicti sui Monasterii Alsófalvi, et Felsőfalvi vocatarum, nec non iuris montani et terrarum arabilium ad eandem spectantium ac molendiuorum super fluvio eiusdem civitatis Tata in sex locis habitarum, unius videlicet iuxta arborem Papi (piri?) supra molendinum Dominae Abbatissae Ecclesiae Beatae Virginis de insula Strigoniensi, secundi prope locum antiqui molendini, qui Machohide dicitur, tertii Ochou vocati, cuius aquae metatus interdum deficeret, quarti inferiori supra eandem aquam similiter Ochou dictam iuxta magnum arborem, et antiquum Narfa nuncupatum, quinti in loco Vöröskövu vocato, ad caput fontis calidi, prope dictam civitatem Tatae, et sexti Henchmalm a nominati super fluvio Tyzeg currentis, ac quarundam terrarum arabilium Szent Miklós feldi, et Szent Margita Azonfelde, appellatarum, simul et pratorum, quae vulgo Mesterrothe zigeth, Erkeche Rethe dicerentur, intra terminos et limites ipsius civitatis existentium, apud manus suas habitorum, legitime vellet introire, si contradictio cuiuscumque sibi non obviaret in hac parte; super quo fidelitati Vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenus Vestrum iudicium hominum pro testimonio fide dignum, quo praesente Joannes, filius Nicolai de Galya, vel Matthaeus de Kovachy, aut Jacobus sive Nicolaus de Halap, aliis absentibus homo noster, ad facies dictarum portionum possessionariarum et molendinorum, ac terrarum arabilium, et pratorum praenominatorum, vicinis et communitatis eorundem universis, illic legitime convocatis, et praesentibus accedendo, introducat praefatum Dominum Fratrem, Petrum Abbatem, in Dominium earundem, statuatque easdem cum universis suis utilitatibus et pertinentiis quibusvis eisdem iure sibi incumbenti, perpetuo possidendas, si non fuerit contradictum; contradictores vero, si qui fuerint citet eosdem contra annotatum Dominum Fratrem Petrum Abbatem nostram in praesentiam ad terminum competentem, rationem contradictionis eorum reddituros. Et post haec sericim ipsarum introductionis et constitutionis cum nominibus contradictorum vel citatorum, si qui fuerint, termino assignato, nobis fideliter rescribitis. Datum in Wissegrad feria 4 proxima post festum Nativitatis beatae virginis Mariae. Anno Domini 1388.

1) A fenti okmányra így szól a convent jelentése; „Serenissimo Principi, Domino Sigis mundo Dei gratio inclito regi Hungariae, Dalmatiae etc. — domino ipsorum gratioso, Conventus Monasterii Sancti Martini de sancto (sacro?) monte Pannoniae orationes in Domino. Litteras vestrae maiestatis introductorias pariter et statutarias noveritis nos supremo cum honore recepisse in haec verba; „Sigismundus etc, itt következik a fenti okmány egész terjedelmében, mire így folytatja:” Nos igitur praecipitis vestrae Maiestatis in omnibus obtemperare cupientes, ut tenemus, una cum praefato Nicolao de Halap, homine vestro, nostrum hominem videlicet fratrem Nicolaum, Presbyterum, unum ex nobis ad praenissa transmissimus exequenda, pro testimonio fide dignum Qui demum exinde ad nos reversi, nobis conformiter restulerunt: quod idem homo vester praesente nostro testimonio feria 8-a proxima post festum B. Gerhardi Martyris proximo praeteritum ad faciem supradictarum portionum possib-

Mint ez okmányokból láthatjuk Tata múltjához, daczára, hogy a kolostorban őrzött adatok oda veszttek, mégis oly tudósításaink maradtak, melyekből az itteni viszonyokat nem csak általában, de még részletesen is meghatározhatjuk. Mindenek előtt az apátság birtokainak felsorolása nagyon érdekes, mert adatokat nyújt Tata kiterjedtségéről. Ez okmányban történik említés először az Alsó falu- és Felső faluról, melyeket Zsigmond adományoz az apátinak. Kétely elhárítása végett megemlítém, hogy ezek alatt nem a két Tatát kell érteni, mert ezek „civitas” ok, városok voltak már ez időben, hanem két újabb helységet.

Alsó falúnak, ugyanis a mai Tata azon részét hitták, mely a kocsí és komáromi utcák által határolva, ezeken túl az újtelep felé feküdt. Ez a következő század elején összeolvadt Ó-Tatával és a város zömét képezte mint képezi ma is.

Felső falu névén pedig a XIV. századbéli szent Iván hegye helységet értették, mely a múlt században szintén Tatába olvadt. Említették már, hogy ez utóbbi helyen, t. i. Szt. Iván hegyén volt a második tatái monostor, melynek bazilikája a mai kálvária kápolna helyén állott s e kápolna is ama bazilika szentélyéből épült. Mint jelentősebb helység a következő században szerepel, továbbra is mint az apátság birtoka. Holott magából az anya városból, Tatából hova tovább kiszorúl az apátság, úgy, hogy a következő században kolostorán s malmán kívül semmi birtoka sem volt Tata városában.

Nem kevésbé érdekes és fontos adat a malmok sora. Már magában a malmok száma is meglepő, a mennyiben az eddig említett malmok száma 10-re rúg. Természetesen ebből csak az ipar emelkedésére, a mezőgazdaság nagyfokú termelőképességére következtethetünk, a mely tényekből magyarázhatjuk meg Tatának rohamos emelkedését. E malmok közül 9 volt működésben, egy pedig romokban. Érdekes a jelen okmánynak a malmokra vonatkozó része, már a helymeghatározásokért is.

...
sionarum, Alsó falu és felső falu, nec non iuris montani, ac moliendinorum terrarum arabilium, et pratorum supra specificatorum vicinis et commetancis eorundem universis illis legitime convocatis et presentibus introduxissent, praefatum Dominum fratrem, Petrum abbatem in Dominium eorundemque statuitatque eandem eidem cum universis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet iure sibi incumbenti perpetuo possidendas nullo penitus contradictore apparente. Datum XV die stationis praenotatae, anno Domini supradicto.”
Az okmányt először közzétette Fojár. Uol. Dipl. X. köt. I r. 477—8. lapján.

voltak, sőt mind e malmok alapjaikban még ma is fen állanak.

Az apátság első malma, mely a nagy körtefa mellett volt, a mai Tanko-malom helyén állt. A mai Pék-malom helyén volt malom pedig az esztergom szigeti apácák birtoka vala. Az apátság másik malma helyén a Breuer Mihály bérletében levő malom épült, a harmadik pedig a mai Frank malomnak képezte alapját. E kettő közl a mai Cechner malom helyén volt az a régi malom, mely Macsóhida nevet viselt, s ez időben már nem működött. Ez a budai utcára vezető hidhoz volt közel s valószínűleg e hidtól, melyet tán szintén Macsóhidának neveztek, nyerte elnevezését. A negyedik a mai Stingl malom volt, mely mellett a nagy „Nyárfa“, ha nem csalódnunk az a hatalmas jegenyefa volt, melyet csak tavaly robbantottak szét, s úgy megcsodálták hatalmas vastagsága miatt. Ezzel is, ki hitte volna, hogy egy ötödfél százados emlékünk semmisült meg. A Vöröskő nevezetű ötödik malom, melyről azt mondja, hogy a meleg források mellett feküdt, közel a városhoz, a mai Nepomucen malomnak képezte alapját. Végre a hatodik a Fűzek melletti Henchmalma a mai belső Kitzreiber helyén állott. Ha valaki ezeketán figyelemre méltatja az illető malmokat, állításunkat helyben fogja hagyni, mert bár egyik-másikat annyira restaurálták és újjáépítették, hogy ma már régiségüket alig lehetne megállapítani, nagy részök, mint a Cechner-, Frank-, Stingl- s a Nepomucen-féle malmok még ma is mutatják régi eredetüket. Ez utóbbi malmok ugyanis mintegy másfél sőt két méternyivel is lejebb fekszenek a mai felszín magasságnál. A tatai bencéseken kívül még volt itt malma az esztergom-szigeti apácáknak is, egy pedig romokban hevert, egyet tudjuk, hogy a királyné adott el Valternek, egy másik pedig az apátság házi malma, a kolostor mellett feküdt s így összesen 10 malom volt, melyekről okmányi bizonyítékaink vannak, lehettek azonban Tata város más polgárainak is it. malmaik, melyekről legalább eddig okmányaink nem maradtak fenn. Nem ugyan az Árpád-házi királyaink korában, a mikor azon malmok, melyek adomány birtokon épültek, a király birtokába jutottak, hanem a vegyesházi királyaink korában különben Kálmán királynak e rendelkezése (Decr. L. 15. „placuit omnes pistrinas praeter quas S. Stephanus rex donaverit, solio regali reddere) az ado-

mány birtok mai felett csak arra mutat, hogy a malmok oly fontosak voltak az Árpádok alatt a mezőgazdaság tulnyomó cultiválása folytán, hogy ugyszólván monopolizálni akarták azokat királyaink. Ebből is felfoghatjuk már most, hogy mért volt Tatában, mint másutt is oly jelentős a malmok kérdése.

Az okmányban felemlített egyéb birtokok, rétek, legelők, kaszálók és szántóföld-k részben Kocs és Környe felé, részben Füzítő felé feküdtek. F ü z e k f o l y ó alatt a mai fényes forrás értendő, mely Naszály alatt tóvá szélesült ki s mint f ü z e k t ó említették az okmányokban. E tó képezett határt Tata város és Füzítő kiváltságolt község között, mely ez időben virágzó helység volt és 1263-ban privilegiumot kapott¹⁾ olykép, hogy a szent mártoni apátság fenhatósága alá tartozott. A mai városrét, melyet Mesterrét szigetnek nevez okmányunk, kasonlókép a fűzek folyó (iuxta fluvium Fűzegh) mellett feküdt.

Mint ez előadott topografiai meghatározásokból is megítélhetjük, Péter apát iktató levele Tata történetére nézve a legfontosabbaknak egyike. A város terjedtségét, ez iparágak emelkedését constataálhatjuk belőle. Szemmel láthatólag emelkedett Tata malomipara s ebből következőleg mezőgazdasága s hogy mégsem emelkedett Tata odáig, mint más kiváltságolt városok, ennek okai a kor és helyi viszonyokban keresendők. Mindenekelőtt tagadhatatlan, hogy az apátság alá tartozásának ideje alatt már maga az alárendeltségi helyzet nagyban gátolta a szabad termelést, a munkaösztönt és a kereskedést. Ezen azonban javítva lett az által, hogy kiváltságos községgé lévén e függetenség alól, megszabadult a lakosság, ha nem is egészen, de legalább nagyobb része. Továbbá akadálya volt az, hogy a földek legnagyobb része, a vizek, rétek, bányák mind az apátságé voltak már pedig ezek a mezőgazdaság üzésére szorított népnél oly factorok, melyek nélkül a mezőgazdaság még a napi szükségleteket sem képes előállítani. Mire vezetett tehát e vizsás állapot? Arra, hogy a magáéval meg nem elégedett jobbágy máséhoz nyult. Láttuk ezt már a kiváltság előtti időben is, de szolgál példa a jelen időből t. i. 1390-ből is.

Tatában ugyanis a nagybirtokosok közé sorolandó az IIs-

1) L. Wenzel : Árpádkori új Okmánytár III. köt. 38.

v a y család is, mikor szerzetté itt birtokait, hogy jutott ide a Rátold nemzetség ez ága, eddig még nem ismeretes előttünk. Egy 1391-ből fönmaradt okmányból, nevezetesen Bebek Imre, országbíró leveléből tudjuk,¹⁾ hogy I l s v a y I s t v á n. M a g y a r o r s z á g n á d o r á é voltak a tatai erdők és a tatai földek egy része. Wenzel Gusztáv²⁾ azt mondja, hogy Ilsvay „Tata birtokosa“ volt, ez azonban csak Tata egyik felére, t. i. Ó-Tatára értendő. Ennek az Ilsvaynak már az ősei foglaltak el a mesterrétből egy részt, jobbágysai pedig a szent Miklós és szent Margit földének egy részét használták, melyek jogilag különben az az apátságéi voltak. De még ráadásul Ilsvay jobbágysaival egy malmot is lerontatott némelyek ösztönzéseire.

Utóbb értesítést szerezvén az általa elkövetett méltánytalanságokról, megdánta tettét, melyben tulajdonkép nem ő volt a bűnös, hanem a nyomorult nép, melyet a szükség és irigység vitt ily aljassáig. 1392-ben kiadott tehát egy rendeletet, melyben a mesterrétet, a Szent Miklós és Szent Margit földének egy részét a jogos tulajdonosnak visszaadani, a malmot pedig helyreállítva, ugyancsak a jogos tulajdonosnak visszaadani, a malmot pedig helyreállítva, ugyancsak az apátságnak rendeli. Kijelenti azonban, hogy neki nem volt tudomása arról, hogy a birtokrészek az apátságéi. Meghagyja végül alantas tisztjeinek és jobbágyainak, hogy csak azt kezeljék, a mi rájuk bízott és mások birtokába bemenni ne merészelve.³⁾

1) Az eredeti után idevágó részét közölte Wenzel: Tata fénykora. 7. l. 2.) alatt.

2) U. ott és a 11. lapon.

3) Ez okmány így hangzik: „Nos, Stephannus, Regni Hungariae Palatinus et Index Campanorum, memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, univrsis: Quod licet nos quondam particulam terrae S. Nicolai et S. Margaritae vocatae, de iure et de facto monasterio BB Apostolorum Petri et Pauli de Tata pertinentem ad tempus in usum populi nostris de dicta Tata applicassemus ac etiam quoddam pratum Mesterréthe vocatum, iuxta fluvium Füzegh adiacens, quod etiam per praedecessores nostros, occupatum de facto cognovimus, et etiam quoddam molendinum dicti monasterii, quod nos ex inductione quorundam per Jobbationes nostros de Tata praedicta penitus feceramus devastari: nos itaque in animo nostro revolventes ne in futurum conscientia nostra in huius modi occupationibus laederetur praedictam terram, pratum et molendinum praedictum, ipsi monasterio supra dicto remisimus et restitimus pleno iure, quo ad ipsum pertinere dignoscatur monasterium, igitur omnibus et singulis nostris videlicet officialibus et Jobbationibus de dicta Tata, ne amplius uti permisisis, vel se aliquo modo intrromittere praesumant vel audeant. Datum in villa nostra Tate prae

A közrendészet hiánya, a jog és igazságszolgáltatás hosszadalmas menete, nem egy ily esetnek volt szülőoka Tatában is. Már ilyen közbiztonsági viszonyok, lankasztólag hatnak a mezőgazdaságra, egy egészséges ipar kifejlődését pedig egyenesen megakadályozzák. Így volt ez városunkban már az Árpádok alatt s a török hódítás, Rákócy-világ, 48-as események alatt nemkülönben és ez az egyik oka, hogy az ipar városunkban sohasem állott azon fokon, a hol más városban. Pedig tekintve geográfiai fekvését, oly helyen fekszik Tata, mely a Komárom Budapest közti forgalmi vonalnak középpontja, mind hadi, mind kereskedelmi szempontból.

A kereskedelem is lanyha volt. De hisz az eddigiek nyomán természetes is. A kereskedelem emelkedéséhez a közbiztonság szilárdsága, a jog elismerése, egészséges ipar, nagy forgalom szükségesek, már pedig ezen tényezők mind hiányoztak nálunk. Egyetlen egy kereskedőről történik említés, valami Albert nevűről, a ki az 1398-ban az Egyed tatai apát és egy özvegyasszony közt folyt pernél szerepel.

Hogy e pernél maradjunk, ez is csak újabb adat a tatai jó állapotokra. Bartha Pál özvegye, ki Csáky Omodé neje volt, ez időben egy malmot birt, melyre 1398-ban a tatai monostor apátja Egyed támasztott igényt. A pör a nyitrai püspök egyházi helyettese előtt folyt. Ezen perlevél inkább csak a benne szereplő tatai polgárokért fontos előttünk, kik közt valami János diák említették, bizonyosan az apátság küldöttje és a fennevezett Albert kereskedő.¹⁾

Ily viszonyok uralkodtak Tatában, fénykorát megelőzőleg, mely fénykora királyi birtokba jutásával kezdődik. Zsigmond Tata környékén már 1388-ban is tartózkodott, így okmányi bizonyítékok igazolják, hogy Zsigmond és neje Mária királyné ez év

dicta, tera 4-a proxima post festum Epiphaniarum Domini. Anno 1392." — Közzétette Fejér Cod. Dipl. X. köt. 2. rész. 88—89.

1) Az okmány vonatkozó része így hangzik: „Pro religioso viro domino fratre Egidio Abbate Monasterii Sanctorum Petri et Pauli Apostolorum de dicta Thata, contra providam dominam relictam quondam Pauli filii Bartha, nunc vero consortem Omodi filii Pauli de Zaak civis de eadem Tata — super facto molendino.” Alább pedig „Johannes litteratus et Albertus Institor cives de Tata praedicta,” etc. etc. Kiadta Wenzel az Árpádok új Okmánytárban és Tata fénykorában 7. l. 4.) és 5.) alatt.

októberét Gesztenesén töltötték, mely a következő században szintén Tatának képezi kieészítő részét, ugyanez év novemberében pedig Majkon. Gesztenest már ekkor úgy említi a király mint sajátját, nagyon valószínű tehát, hogy ugyancsak már ekkor fogamzott meg Zsigmondban a terv, hogy Tatát is birtokai közé megszerzi.

E tervét az adatok összejátszása szerint 1411-ben vitte keresztül.

És e ténnyel beköszönt Tata fénykora.

Mielőtt azonban megválnánk az általunk rajzolt elég változatos és tarka képtől, egy rövid áttekintést vetünk az egészre, kiemelvén belőle a kulturhistóriai részeket, melyeket nagyobbára csak a megfelelő helyeken adtam elő.

Tata Szent. István idejében épült helység, melyet alapítója Deodát az általa alapított bencés apátságnak adományoz. Így lesz apátsági fenhatóság alá tartozó helységgé. Időközben egyes nemesek foglalásokat tesznek itt, majd a XIII. század elején új helységet alapítanak s a testvérhelységek egymás mellett fejlődnek tovább, különböző viszonyok mellett. Az új helység rohamosabban, mert lakói szabadok, a régi lassan, mert a pápi fenhatóság nyüge gátolja a szabadabb fejlődést. Ezen azután úgy segítnek, hogy a régi apátságot erőhatalommal kiszorítják a régi helység birtokából is, mely több Ilsvay István nádor birtokába kerül. Eközben Nagy Lajos alatt privilégiumot nyer és kiváltságos községgé, illetve várossá lesz. Határai kiterjeszkednek és Zsigmond király a két újabb Tatahoz tartozó helységet, névszerint Alsó- és Felsőfalut a Tata birtokából kiszorult apátságnak adományozza. Végre 1411-ben a királyi koronabirtokok közé kerül. Ez a helység fejlődése nagy vonásokban és ezekből vonjuk le már most a lakosság tényezőit, helyzetét, az apátsághoz való viszonyát.

Tata legrégebbi lakossága az apátság birtokait hasznélvező várnépbeliek voltak, így nevezettek azok e korban, kik termény, iparcikkek és pénzszoigáltatások fejében birtak földeket földesuraiktól. Az új Tata alapításával azonban már szabadok, vagyis nemesek is települtek le, sőt a királynak illetve a királynénak is volt itt birtoka. Ilyen nemesek voltak kikről okmányilag történik említés: István, Máté fia, Medve, Kozár, Bors comes, a zsidó Henuk comes és fia mint bérlők, majd Walther comes,

utóbb a Rátold nemzetségből származott Ilsvayak, Bartha Pál, Csáky Omodé. Ezek voltak előidézői ama Tata-ra nézve nagy horderejű intézménynek, hogy Tata kiváltságos várossá lévén, megszabadult az apátság fenhatóságától. Autonomiája lett s nem avatkoztak többé ügyeihe sem a veszprémi püspök, sem a római pápa, mint ezt az apátság alatti idejében láttuk. S ez már jelentékeny eredmény.

Mert valamint egész nemzetek fejlődésében első tényező a szabadság, ugy döntő tényező ez a nemzetek egyes apróbb részeinél is pl. a városok fejlődésénél. Mint több helyen kiemeljük a város jóléte ez időtől emelkedik, bár az apátság részéről, mely elvett birtokait nem tudta feledni, folyton akadályok tétettek a rendszeres fejlődés menete elé.

Az apátság volt különben birtokában minden jövedelmi forrásnak. A szántók nagy része, rétek, kaszálók, vizek mind az övé voltak. Övé volt a szőlők, gyümölcsösök tizede. A bányajog, vámszedés hasonlóképp őt illette. Tudjuk, hogy a malmok háromnegyed része szintén az ő birtokában volt. Ily körülmények mellett nem csoda, ha az apátság jelentősége a XIII. század közepéig folyton emelkedett. Két temploma volt. A másik zárda is az ő fenhatósága alá tartozott. Sőt mint Benedek apát 1221-iki levalló leveléből olvashattuk, a tatai apátság a kisebb hites helyek közé tartozott.

Hátra van még, hogy röviden Tatának ezen időben volt közigazgatásáról, igazságszolgáltatásáról és pénzügyéről is szólnunk, Ezeknek tárgyalásánál azonban nem szabad felednünk azt, hogy Tata közjogi állása nem volt az egész időszakunkban egy és ugyanaz. Legelőször apátsági község, utóbb világi kegyúri község, legvégül kiváltságos királyi községgé, illetve várossá lett E szerint történtek a kebelében felmerült változások is.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás e korszakban még egyesülve valának, vagyis a község előljárói alkották a község kormányzatát és végezték a bíraskodást. A legelső fejlődési stádiumában az apátság curiája, vagyis az apát és a convent által választott előljárók intézték a község ügyeit. Elülükön állott a bíró, mellette volt a jegyző és néhány apátsági preco (mint ma a kis bírók), kik az idézéseket teljesítették, a jobbágyi szolgáltatmányokat beszédtek és ügyeltek a község biz-

tonságára. Hogy azonban az apátság és így curiájának bíraskodási joga kiterjedt-e a polgári és bűnügyekre egyaránt, nem tudjuk, mert adataink közt, legalább eddig, egy sincs, melyből felvilágosításokat szerezhethetnénk ez ügy érdemére.

Területi jogköre alá az apátság összes birtokai tartoztak, tehát Tata összes tartozékaival együtt. Utóbb, mint láttuk, területi jogköre csorbulást szenvedett Uj Tata elvételével, illetve különalakulásával, míg másrészt nyert Zsigmond alatt, mikor az újabb adományozás folytán Alsó- és Felső falu is birtokába és jogkörébe jutottak.

Tekintve az új falvak közel fekvését és összefüggését az anyaközséggel, alig hisszük, hogy ezek külön előljárósággal bírtak volna.

Uj Tata, mint említők, külön nagyközséggé alakult. Már előbb is, mikor az itt tért fogláló nemesek még nem tömörültek egy egész községgé, e nemesek közjogi kiváltságaik folytán nem tartoztak az apátság, hanem a nádor curiája elé. Az időben, mikor Ilsvay István volt a nádor, már külön curiával bírt Tata és ez volt Ilsvay nádor főuri curiája. Ilsvay Tata nagy részét birtokul megszerezvén, a szerzett területen főuri curiát alkotott, melynek létezéséről, helyesebben tisztviselőiről egyik okiratából már értesültünk.

Természetesen e curia elé tulajdonkép csak Ilsvay nádor jobbágysai tartoztak volna, mintán azonban ez a nádor curiája is volt egyszersmind, belevonatott hatáskörébe az itteni nemesek feletti ügyködés is, mint a mely egyenesen a nádor elé tartozott.

E curia tisztviselői, a már említett okmányban officialeg néven nevezetnek. Kik voltak ezek, részletesebb elsorolás híján, nem tudjuk. A nádor curiája egy időben az apátság curiájával szerepelt. Azonban ez utóbbi, miután a nemesek Ó Tataban is foglaltasokat tettek, hatáskörében a nádori curia javára nagyon sokat vesztett. A városnak királyi birtokba jutásával pedig mindkettő megszűnt és Tata önkormányzatu községgé vált.

Maga a város választotta bíróját, mint a közigazgatás és igazságszolgáltatás legfőbb közegét, azonban, mint a későbbi okmányokból majd ki fog tűnni, a bíró megválasztatását a király elé kellett terjeszteni megerősítés végett. A többi tisztviselőket, nevezetesen a jegyzőt, a precókat a község maga választotta.

Ezek elé tartoztak a kisebb peres ügyek elintézése, míg a nagyobbakban az ítézés a király, illetve curiája, mint földesuri bíróság elé tartoztak.

Azon ügyekben pedig, melyek az apátság és a királyi város polgárai közt merültek fel, úgy látjuk, hogy egy külön választott bíróság előtt intéztettek, egy királyi kiküldött jelenlétében. Ez volt a belszervezet.

A mi a pénzügyet illeti a jövedelmi forrásokról, melyek az apátságéi voltak, már szólottunk, ez csak annyi változást szenvedett utóbb, hogy a kilenczedet a nádornak, majd a királynak fizették azután, hogy a város megszűnt apátsági község lenni.

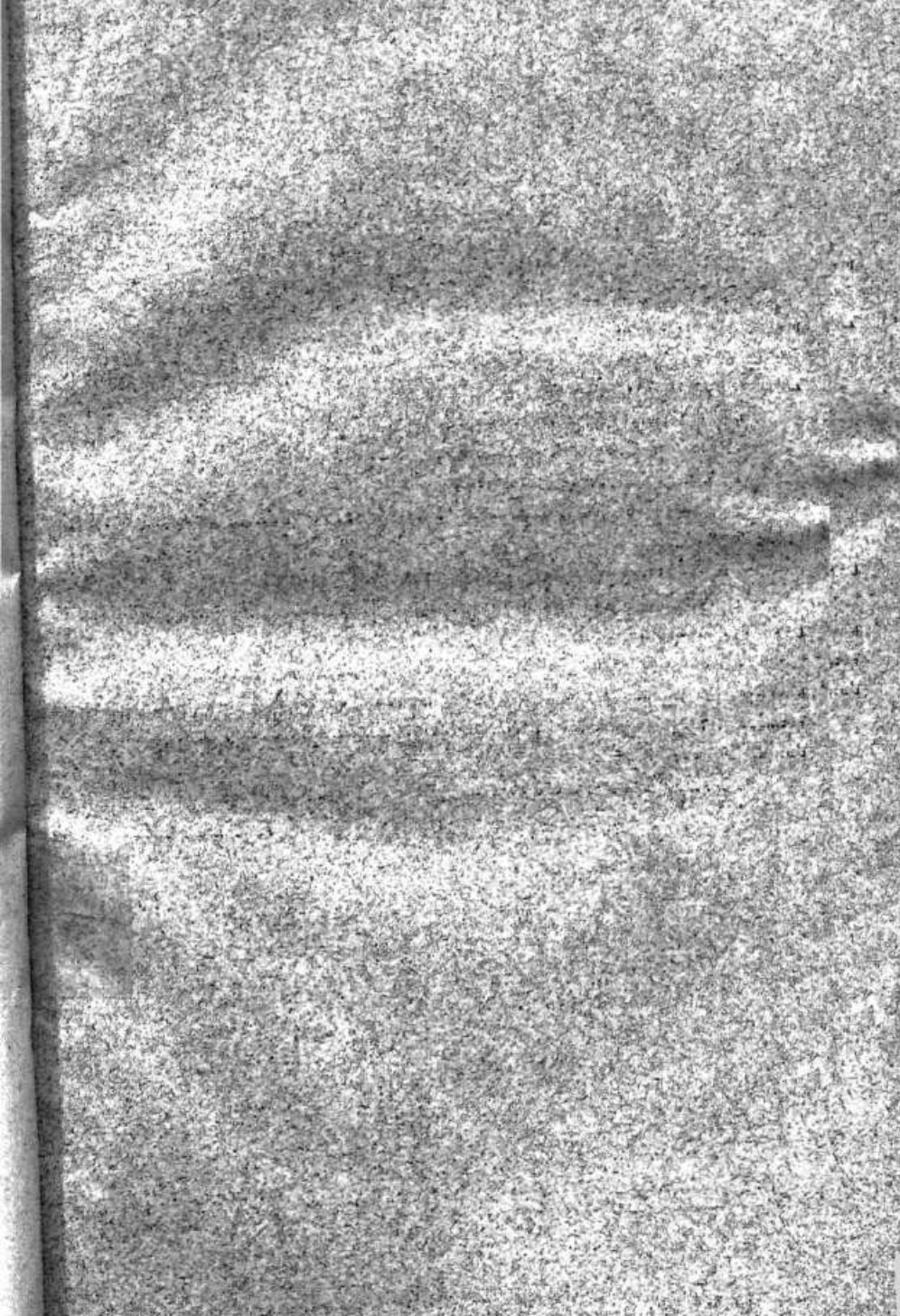
A hadügyről semmi adatunk sincs. Az apátság tartozott-e s mennyi katonát tartozott háboru esetén hadba küldeni? Mindezen kérdésekre, adataink hiányossága miatt nem tudunk határozott választ adni. A nemesség fejenként személyesen volt hadköteles, az köztudomású.

Az apátság fénye különben a XIII. századdal letűnt. hatásköre is hova tovább annyira szűk korlátok közé szorult, hogy idővel kolostoru falain kívül nem is terjedt. A rohamos hanyatlás a XIV. században lesz teljessé, mikor már alig jön számitásba s okmányaink is hallgatnak róla.

Azt tapasztaljuk azonban, hogy a kolostor hanyatlásával az önállóságra jutott város emelkedése lépett előtérbe, mely végre Zsigmond alatt fénykorát éri el. Zsigmond alatt korona birtokká lett Tata s a király számos évi itteni tartózkodása alatt Tatának is jutott egy kis világtörténelmi szereplés azon világtörténelmi nevezetességű ügyek lebonyolításával, melyeknek tárgyalási színtere városunk volt.

S ez az, a mi a következő században Tatának fénykorát alkotta meg.

Előfizetőim figyelmébe!

Jelen füzettel kezdődő művem „Pata Története” cím alatt fel fogja venni mindazt, a mi a város múltjára vonatkozik egész 1848-ig. Több részre osztva és füzetekben hozatom előfizetőim és az olvasóközönség kezébe, hogy könnyebben megszerzhessék.

Az egyes részek a következők:

I. rész: Alapításától fénykoráig (1419-ig);

II. rész: Fénykorá (1419—1526);

III. rész: A törökködítések korában és a Rákóczy-mozgalom alatt (1526—1727);

IV. rész: Az Esterházy grófok alatt (1727—1848.)

E négy rész mintegy hat 50 krajczáros füzetben fog megjelenni negyed évi időközökben.

Eziket tartottam szükségeseknek a megjelenésre vonatkozólag olvasóközönségem tudomására hozni, a mi a munkám egyéb helyeire és megírására vonatkozó megjegyzéseimet illeti, azokat a második füzetbe adandó „Előszó”-ban fogom elmondani.

Pataán, 1886. november 1-én.

A Szerző.

TATA TÖRTÉNETE.

II. RÉSZ.

FÉNYKORA

(1412–1526.)

IRTA

ROHRBACHER MIKLÓS

JOGHALLGATÓ.

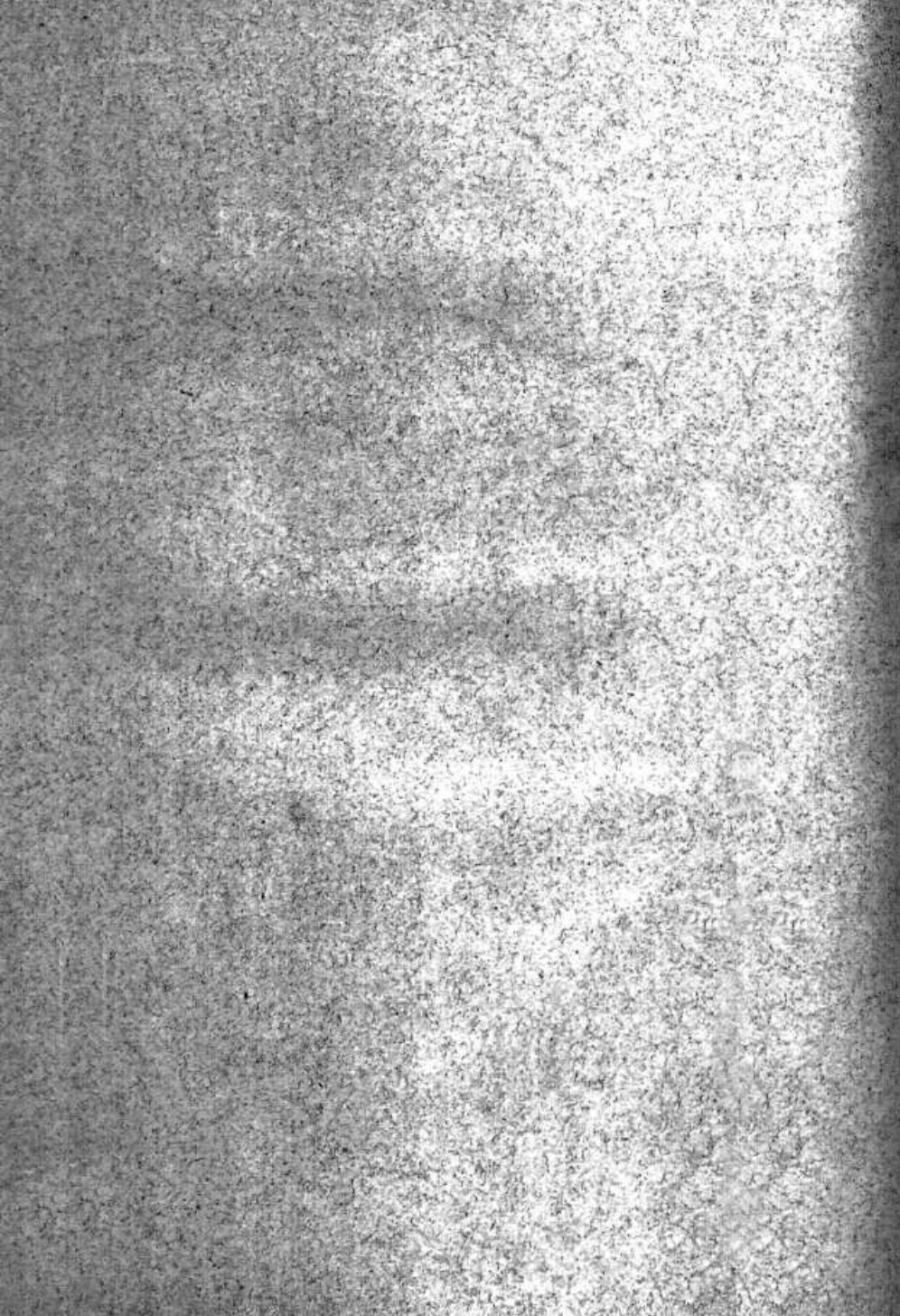

TATA.

A SZERZŐ KIADÁSA

ENGLÄNDER C. KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

II. RÉSZ.

FÉNYKORA.

(1412—1526.)

Tata megszerzése régibb terve lehetett, azt onnan következtetjük, hogy 1388 ban luzamosban tartózkodott a vadászati időszakban Tata környékén, nevezetesen Gesztesen és Majkon. Természetesnek látszik tehát előttünk, hogy Tata megszerzése már ezen időben lebegett szemei előtt, mikor vadászatai alkalmával fölismerte a vidék szépségét, vizeit és erdeinek vadbőségét, s azon volt, hogy e vidéket, mely kedves szórakozásainak, a vadászat- és halászatnak oly bő nyújtást szolgáltathat, birtokai közé iglassa. Nem csekély befolyással lehetett rá nevének. Máriának e tájhoz való vonzódása is, kinek szelíd, merengő kedélyét a vidék regényesége lobbilucsalta.)

E körülmények hathattak azután oda, hogy Tatát megszerezte, mi által ez most már kiváltságos királyi várossá lett. Az újabb változás úgy a városnak, mint az apátságnak csak hasznára és dicsőségére vált.

A város lakossága ezáltal szabadabban mozoghatott és az Anjouk alatt nyert kiváltságait is jobban érvényesíthette, mint előbb a nádorral és az itt lakó nemesekkel szemben, kiknek tiltakozásai csak akadályt képeztek a város emelkedésére és szabad fejlődésére. A király közvetlen jelenléte a jogbiztonságot erősebb alapokra helyezte, míg a királyi udvar szükségletei az ipart és kereskedelmet mozgították elő, s így a város jóléte és vagyonossága évről-évre szaporodott, hite és fénye pedig oly nagyra nőtt, a milyent Tata sohasem ért meg annak előtte, s a melyre nem is emelkedik többé sohasem.

De az apátság is örömmel üdvözülhetett Tatának új birtokosát, mert a király újabb adományaiból és a régibb jogoknak megerősítéséből meggyőződést merített magának a király pártfogása- és jóakarataról.

S ha figyelemmel kísérfük Tatának Zsigmond alatti történetét, azt tapasztaljuk, hogy birtokzavarokról egy szó említést se találunk, s így határozottan mondhattuk a fejezetünk élén, hogy az apátság és az itt lakó nemesek közti

1) Márki Sándor: Mária királyné. 1884. Tört. Életrajzok I. köt.

birtokzavarok amaz időpontban szűntek meg, mikor Tata a királyó lett.

Az 1411-ik évtől kezdve Tata egyike Zsigmond legkedvesebb tartózkodási helyeinek. A tavaszt és őszt rendszerint itt tölti, ha csak országos és birodalmi ügyei el nem szólítják a nagy világba. Vadászatokat legtöbbször, semmondhatnók, hogy mindig itt tartja. Halászni pedig hasonlóképp csak Tatára jön.

Ő volt az, ki a tatai Általér vizét a mai halastóvá alakította és azt mesterséges úton, nagy költséggel fentartotta. E halászati kedvtelésének tulajdoníthatjuk tán azt is, hogy a várat ide a tó partjára építtette, s nem Szent Iván hegyére, mely stratégiai szempontból inkább lett volna észélra alkalmas, mert innen könnyebben lehetett vána a vidéket szemmel tartani, mint az alacsony tópartról, honnan csupán a budapesti útvonalra vigyázhattak, míg a szőnyi út egészen fedett előtte. Magának a várnak helye is azt látszik tehát mutatni, hogy inkább mulató helynek és nyaralónak építték, mint várnak, a szó stratégiai értelmében. Erődített lovagvár, vagy helyesebben kastély volt csak, milyen igen sok épült a XIV, XV. században, a nélkül, hogy csak gondoltak volna is arra, hogy ezt valaha védelemre is fel fogják használni. Hogy hadászati szempontból mily tökéletlen volt e vár rendszere és erőltése, s hogy mily kevésbé felelt meg a hadászati céloknak, azt majd a török világban bőven tapasztalhatjuk. Azt a kérdést, hogy mikor építtette Zsigmond e várat, melynek bástyái még az ő korából valók, év számmal megállapítani nem tudjuk, de hogy 1412 előtt, azt ornan következtetjük, hogy ez időben, mikor külföldi magas vendégeit is Tatán fogadta, kellett lenni itt valami megerősített helynek, vagy legalább is palotának, a hol azokat fogadhatta. Különben hogy ő. építtette az kétségtelen, mert míg Zsigmond előtt szó sincs várról, addig a halála után közvetlen beállott birtokváltozásokat feltüntető okmányokban, már mindenütt úgy olvasunk Tatáról, mint várról. Maga az építkezési modor is erre vall. A vár alapalakja egy észak-dél felé kiszélesülő trapéz, melynek három csucsán

a. m. észak, dél, és kelet felől kiugró szögletbástyák vannak, nyugati oldalán pedig egy kőbástya védi. Milyen volt a palota, melyben udvarával együtt tartózkodott, nem tudjuk, hogy kisebb terjedelmű lehetett, azt a későbbi idők eseményeiből következtethetjük. 1437 év telén ugyanis a bázelei zsinat tárgyát Tatán akarták megbeszélni, de nem volt oly nagy és oly sok helyiség, hogy a tanácskozásokat meg lehetett volna tartani. Ez nyilván bizonyítja a palota kisszerű voltát s még inkább azt, hogy csak ideiglenes tartózkodási helyül szolgált.

Tatái állandó tartózkodását megelőzően a római királyság elnyerése, majd a lengyel királlyal volt viszálya veték igénybe idejét, s miután az előbbit megnyerte, az utóbbira fordítá figyelmét egészen, melyre vonatkozólag a királyok személyes találkozását határozták el a kiküldött biztosok.

Az 1411. év telét Zsigmond Tatán tölté egy ideig, azután a találkozásra készülődött, mely a két király között, t. i. Zsigmond magyar és Jagelló Ulászló lengyel király közt, 1412-ik évi márczius 10-én történt meg Lublyóban. Mi történt itt, az ránk nézve nem oly fontos, az egyet kivéve, hogy békát kötöttek és Zsigmond vendégül hitta meg Ulászlót. Márczius 21-én Kassára, onnan a húsvéti ünnepek mulatával Nagy-Váradra utaztak, hol mintegy két hétig vadászgattak, innen Diós-Győrön, Egeren át pünköstkor Budára érkezének. Budán egy egész hónapig tartottak a mulatságok; vadászatok, tornák, ünnepélyek váltották fel egymást, úgy hogy Ulászló szinte beteggé mulatta magát s szeretett volna már a nagy zajból visszavonultan kissé fölüdülni. Ekkor Zsigmond Tatára hozta, Neszmélyen keresztül, hol „az ünnepélyek terhe alatt összerokkadt fejedelmi vendég erejét ismét egytívszedő.”¹⁾

Az 1412-ik évnek őszén Zsigmond odahagyta Tatát, mert a szórakozások helyébe az országos gondok és teendők léptek. Ez év telén a Velenczével folytatott háborúban Isztriában táboroz s mikor Velenczével 1413. ápril 17-én

1) Szalay László: M. O. Tört. II. köt. XI. könyv 329. lapján.

sikerült békét kötnie, akkor az egyházi szakadások megszüntetésén fáradozik. 1414 november 8-án római királynak koronáztatja magát Aachenben, majd az egyházszakadás ügyében egybehívott konstanci zsinaton látjuk még 1415-ben is. 1416-ban Spanyol és Angolországban jár, 1417-ben ismét Konstancia megy, 1418 nyarán már haza akart jönni, de a birodalmi ügyek visszatartották a így csak 1419-ben tért vissza Magyarországra. ¹⁾

Az 1419-ik évi ápril havában Tatán van ujjolag, s innen adja ki e hó 6-án a langheimi kolostornak, 7-én pedig Péter augsburgi püspöknek Nesselvängen mezővárosra vonatkozó vásártartási privilegiumait. ²⁾

Ugyanezen évben Gara Miklós nádor a Komárom és Győr vármegyék közgyűlését is itt tartotta meg május 15-én. 1419-ben Lajos volt a tatai bencés apát. ³⁾

Tata szereplése azután 1423-ig megszakad, mert Zsigmond a török és a husszita ügyek rendezése miatt még 1419 szeptember havában elhagyta Tatát, majd 1420 elején Magyarországot is, ⁴⁾ s bár 1422-ben visszajött, de Tatán csak rövid ideig volt, amennyiben inkább másutt van elfoglalva s Tatába csak a következő, 1423-ik év december havában jött el ismét huzamosb időre. 1423 évtől kezdve azonban csekély megszakítással közel, három évig időzik a király Tatában. Egész udvara itt van, itt fogadja a külföld, követeit is, itt tart tárgyalásokat úgy az országos, mint a német római birodalmi ügyekben, mely események azután

1) Horváth Mihály: M. O. Történelme II. köt. 452—465. II.

2) Wenzel Gusztáv „Tata fénykora“ című Akad. Ért.-ben a német birodalmi regeszta könyvekből közli e nagybecsű adatokat, melyeket mi csak névszerűt és annyiban sorolunk fel, amennyiben Zsigmond itt tartózkodását és szorosán véve Tatát érdeklik. Akiiket azonban a Tatán elintézett ez időbeli ügyek bővebben érdekelnek, azokat a fentemlített Értekezésre utaljuk, mely től van tömve ez ügyek hosszadalmas leírásával. Különben nagyon fontosak az itt közzétett adatok, s mint forrást fel is használtuk, a mennyire a város helytörténete megkívánta.

3) L. Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia 168. l.

4) Horváth Mihály: M. O. T. II. köt. 470. skll.

Tatának világtörténelmi szereplését alkotják meg, amennyiben annyi fontos és európai nevezetességű ügynek lebonyolítási színhelyét — Tata képezte. Windeck Eberhard, Zsigmond életrajzírójának tudósításai különösen fontosak az itt történt eseményekre vonatkozólag, mert ő mindenezekekről, mint szemtanú ír. Windeck Eberhard ugyanis, mint Károly, mainzi választó és az egmondi ház egyik tagjának követe már 1423. októberben Tatába jött és az 1424. év végéig állandóan itt is tartózkodott, s így biztos adatokul fogadhatjuk el leírásait, melyekből úgy az itt letárgyalt fontos ügyekre, mint az itt tartózkodott külföldi magas személyekre, s azok számára vonatkozólag bő anyagot szerezhethünk. ¹⁾

Az itt részben vagy egészen letárgyalt ügyek legnagyobb részét olasz ügyek képezték, melyeknek voltak Olaszország észak nyugati határának körzése, a milánói herceg, de főleg a velenoei háború ügye. A görög-török kérdés fűletett is itt vitatkoztak. Legnevezetesebb volt azonban a huszita kérdés, melyet már november hóban kezdtek tárgyalni s a tárgyalás belenyúlt még a következő év legnagyobb részébe is. Ugyancsak az 1423. év december 16-án itt adja ki ítézési parancsát VIII. Erik, skandináv király részére ²⁾, a ki mint a német birodalom egyik fejedelme, egynémely birodalmi ügyben szintén érdekelve volt s különben Zsigmonddal jó viszonyban állott.

Erik a következő 1424-ik évben jött Magyarországra ³⁾. Ez év Tata szereplésének legszebb része. Előjött a huszita ügy tárgyalása tölti ki, mely megszakításokkal egész az év végeig húzódott. Nyáron pedig tömegesen jüttek a külföldi fejedelmek Tatába Zsigmondhoz.

Májusban Paleolog Manuel, görög császár jüt ide, hogy személyesen bírja rá Zsigmondot a török elleni harcra. Közül más fél hónapig tartózkodik itt s lakomák és vadász-

1) Windeck Eberhard: *Historia Vitae In. Sigismundi*, Laus. Mencken; *Scriptores Rerum Germanicarum* c. gyűjteményének I. kötetében.

2) Wenzel közli a birodalmi regoszták II. köt. 18. b. lapjáról.

3) Károna István: *Historia Critica Regum Hungariae*. Budae 1793—1798. VII. köt. 426. f.

tok zaja közt heteken át folyik az értekezlet, de eredménytelenül, 1) a Manuel július közepén gazdagon megajándékozva hagyta oda Tatát.

Ugyanekkor II. Amurat szultán, I Mohamed fia is küldött követséget Zsigmondhoz, ki ezekkel is alkudozott, mert inkább szerette volna a görög-török kérdést békés uton elintézni. Minden hasztalan. Ennek felemlítésével azt is megjegyezzük, hogy Tatán ekkor volt legelőször török, mely nemzet oly gyászos szerepet játszik Tata történetében, mikor e város régi fényét és nagyságát romba dönti másfél százados rabigájával és pusztításaival.

De nemcsak dél, hanem nyugat és észak Európa földelmi is felkeresték Tatát, Zsigmondért.

Augusztus elején Frigyes miszniai örgróf jött el Zsigmondhoz, hogy kikérje kegyét a szász választó-fejedelemségre vonatkozólag mely III. Albrecht halálával megüresedett.

Itt voltak a bajor hercegek — majdnem egy évig, mert személyesen akarták Zsigmondot részükre megnyerni örökösödési perükben.

A gelderni hercegség örökösödési kérdését szintén itt tárgyalták. Ebben működött Windeck Eberhard — mint az egmondi grófok megbízottja, és pedig sikeresen, mert egmondi János fiait, egy Tatán, augusztus 15-én kiadott okmányában, gelderni és jülich hercegekké tette.

A következő napokon hasonlóan több fontos ügyben adott ki oklevelet. Így augusztus 16-án Amade szavojai herceg mellé végrehajtó megbízottakat nevez ki, a következő napon megerősíti ama szövetséget, melyet Amade a svájciakkal kötött.

Ugyancsak 17-én megerősítette a majna melletti Frankfurt város zsidainak még IV. Károlytól nyert privilegiumát, s szabályozza a zsidó adót.²⁾

A fontos köz- és magánérdekű ügyeknek továbbra is egész tömegét intézi el itt, így augusztus 22-én Torney

1) Horváth Mihály. M. o. T II. köt. 479—480 ll.

2) Mindezeket közli Wenzel a birodalmi regeszták II. kötetének 45 lapjáról.

Gáspárnak hűbért adományoz ; szeptember 11-én Vilmos montforti grófnak elengedi a birodalmi kiközösítést ; 21-én lumvilléi Szellinen Kristófnak újabb jogokat ad ; 22-én megerősíti Bogáthi Endre adományozását, ki fegyvernökének Évai Pálnak és testvéreinek birtokot adott, sőt Zsigmond még nemessé is teszi Évai családját. ¹⁾

Ez ügyek elintézése közben érkezik a hír, hogy a múlt év decemberében megidézett svéd király Magyarországba készül. Szeptember 26-án tehát elébe ment Zsigmond s VIII. Eriket is magával hozta Tatába. A skandináv király fél évi Magyarországon tartózkodásának legnagyobb részét itt töltötte.

Október elején itt lehettek, mert Zsigmond e hó 9-én már oklevelet adott ki, melyben Torringer Gáspár nemest eddigi jogaiban megerősíti. Ezentuli szakadatlan itt tartózkodását bizonyítják oklevelei, melyek közül felemlítjük a következőket : 16-án Peilngreiss mezővárosnak ad vásártartási jogot ; Horn Konrádnak meg fegyvertartási jogot ; 24-én a regensburgi püspöknek erősíté meg privilegiumát, melyet az még Rudolftól nyert 1285-ben ; 28-án a leuchtenbergi grófoknak védjogot, Wildemgsmaur Konrádnak meg címerbóvitést ad. ²⁾

Hat hűbér adományt és hat privilegiumot adott ki Tatában Németország részére s ugy ezek, mint a fentebb idézett ügyek tárgyalásában Tata mint szín-tér játszott szerepet. Erik svéd király, ki Zsigmond mellett itt tartózkodott, szintén intézett el néhány kényes kérdést, melyben Zsigmond őt kérte fel békebíróul. Ezek közül felemlítjük Cilley Frigyes botrányos házasság törési és nő gyilkossági ügyét. Erik azonban elhárítá a büntetést Frigyesről — a szép Borbála királynénak, Cilly Frigyes nővéreinek közbenjárására.

Windeck Eberhard időközben elvégezvén küldetését, visszatért hazájába s Erik király további szerepléséről, illetve arról, hogy meddig volt még Tatán, nincs tudomásunk, de hogy a következő év tavaszán már hazájában volt, azt

1) Fejér Codex Dipl. X. köt. 613. l.

2) Közli Wenzel mint fentebb is a birodalmi regestakönyvekből.

Dánia története igazolja. 1) Zsigmond is oda hagyja Tatát ez év telén és csak 1425. február hó 20-án találjuk itt újra, mikor Aranus aroziái püspököknek ad ki egy oklevelet. Márciust már egészen itt tölté, és szakadatlan munkásságával ismét több ügyet intéz el: 3-án megerősíti Wolfstein Jakab több privilegiumát; 12-én a holsteini grófokat megrendszabályozza, Mulini János, Vilmos, és János Egly testvéreknek pedig czimerjavítást engedélyez; 18-án az anvei kórháznak vámjogot ad, 2) majd 19-én a jászoknak ad ki hadparancsot, 3) 27-én elítéli Günter magdeburgi érseket kihágások és károsításai miatt, 30-án pedig pénzhamisítások ellen bocsát ki egy rendeletet. 4)

Május hóban újra itt találjuk, még pedig nejével, szép Borbála királynéval egyetemben s több magyarországi ügyet intéz el ez idő alatt is. 14-én megtiltja, hogy Magyarországon az idegenek nyersanyagot és ezüstöt vásároljanak, 5) 16-án az esztergomi érsekkel eszközölt birtokcseréről ad ki oklevelet 6) majd május 22-én a szakolcai polgároknak enged privilegiumot, 7) fontosabb azonban ránk nézve az a levél, melyet Borbála királyné Tatából írt Holcler János, bécsi bírónak. 8) E levélből ugyanis az tűnik ki, hogy Zsigmond 1425-ben kezdte építeni várait. Holclertől is két tégláegyetőt kért, a budai vár építésére szükséges téglák előállítására végett. Nem valószínű, hogy a

1) Dahlman F. K. Geschichte von Dänemark. Hamburg 1843. III. kötet. 120. l.

2) Wenzel G. m. fentebb.

3) Fejér Codex Dipl. X. köt. 6. r. 706 l.

4) Fejér Codex Dipl. X. köt. 6 r. 681. l.

5) U. o. X. köt. 1. 2 r. 628. l.

6) U. o. X. köt. 6. r. 790. l.

7) U. o. XI. köt. 80. l.

8) U. o. X. köt. 6. r. 780. l. Ez érdekes levél szövege a következő: „Barbara, von gotte Gnaden Romische und ze Ungern etc. Kuniginn Erbar und lieber getrewer. Wir laszen dich wissen, dasz wir zu griffen und angefangen haben unser geschlosser alhir ze Vngern, und nemlich unsern Sitz ze Eczelburg für sich gepauren, dazu wir Czigelprenner alhie ze lande nicht gehalten, und darumb pitt wir dich mit flasz, dasz du uns czwen maister der Czigelbrenner

tatai vár is ezen időben épült fel a régebbi királyi palota körül. Határozottan nem állíthatjuk, mintán az alább közlendő levél szövegében névleg csak Buda várának építéséről van szó.

A húsvéti ünnepeket Tatán tölthette a királyi pár, mert, hogy még június hóban itt voltak, arról a Reuss-Plaueni Henriknek adott kötelező tanuskodik. ¹⁾ E hó végén Visegrádra ment.

Szeptemberben azonban visszajön s innen adta ki e hó 19-én Berzeviczy Péter főtárnoknesternek adomány levelét. ²⁾ A karánsebesi jászoknak október 20-án adott hadparanos ³⁾ pedig arra enged következtetni, hogy még az októbert is itt töltötte, s csak a következő hónapban hagyta oda fészket, mert az időközben kiütött török háború táborba kényszeríté.

A következő 1426-ik évvel egy kevésbé háttérbe szorítva Tata történeti szereplése. A király nincs houn. Előbb Erdélyben és Havas alföldön, majd Szerbiában és Bulgáriában harczol. Az országos gondok is szaporodnak, udvarát hol Budán, hol Pozsonyban tartja. Tatára csak kiránduláskép jő néha s bár ekkor is intéz el egyes ügyeket, mint látni fogjuk, de ez nem történik oly huzamos időn keresztül mint az előző években.

Májusban mikor a tavasz egész pompájába öltözteti a vidéket, csak néhány napra jó ide s mi jellemző, ez az örökké mozgó, tevékeny, nyughatalan lelkületű király ekkor sem pihen, szórakozását komoly munkával elegyíti tatai kastélyában s több országos és birodalmi figyet intéz el szórakozása közben is, mint az itt kelt oklevelek sora bi-

solst bestellen und wie du uns die dingen magst, nach der gewonheit als sie die ze Wienn prennen. Was wir under Czigel, Wan wir In zu Bereitschaft geben Hütten und Holz, oder wie suat. Das ainen weg zest und vorgeschriben wissen. Daran heweist du uns ainen sundern dienst und wolgefallen. Gegeben zum Tot hause an dem Freitag nach dem Sonntag Quenli Anno Domini MCDXXV“

1) Wenzel a birodalmi regeszták II. köt. 85 és 133. ltról.

2) Károlyi Historia Crif. Regni Hung. XII. köt. 445 l.

3) U. ott.

zonyítja. 8-án Csáki Miklós erdélyi vajda családjának ad adománylevelet ¹⁾ 12-én itt fogadja Amadé, szavojai herczeg küldöttségét és urok számára védőlevelet ad, majd 13-án Zirini Byther Péter, Miklós és János testvérek ótalom levelét adja, 15-én pedig megerősíti a rigai érseknek IV. Károlytól nyert privilegiumait s a regaliákat neki engedi át. ²⁾ Azonban sokkal fontosabb ügyeket is itt intéz el, minő pl. amaz Nagy melyben a német rend és a lengyel király közt mint béke-bíró szerepel.

Utolsó fontos szereplése Tatának ez évben az, hogy színhelye ama nevezetes szerződés megkötésének, mely Zsigmond és az öreg Lazarevics Iván szerb despota közt jött létre szeptember 8-án. Lazarevics már hetek óta van Tatán és Zsigmond vadászatokkal, lakomákkal mulattatja vendégét, ki csak szeptember végén tér vissza innen hazájába, gazdagon megajándékozva. ³⁾ A következő évben kitört török háború ismét más térre szólitja Zsigmondot s Tatából jó időre kihal a zaj, s szereplésének olyatén fénye és terjedelme, mint azt eddig láttuk, s többé nem is jő vissza.

E helyett azonban újabb esemény bír ránk nézve fontossággal, az, hogy a megyei élet teszi át ide működési terét.

Már 1419-ben is ide hívta össze Gara Miklós Komárom és Győr vármegyék gyűlését, mikor a király is jelen volt; most 1429 június havában újra itt ül össze a megye gyűlés, melyen a királyt csupán személynöke képviselte. ⁴⁾ A király ez évben csak egy fél hónapot, a február végétől márczius közepéig terjedő időszakot tölti itt, márczius 27-én azonban már Pozsonyban van.

Udvarával együtt öt év múlva, 1434-ben jő vissza Tatára, mikor a háború már lezajlott. Állandón azonban nem igen van itt, mert hol Fehérváron, hol Budán találjuk őt.

Mikor a bási zsinat tárgyainak megbeszéléséről volt

1) Fejér Codex Dipl. X. köt. 6. r. 798. l.

2) Wenzel l. m. f.

3) Horváth Mihály: M. O. T. II. köt. 481. l. Küzli o szerződést Engel: Geschichte des ung. Reichs und Nebenlnd. III. köt. 369. lapján.

4) Fejér Codex Dipl. X. köt. 7 r. 92 l.

szó, Zsigmond ismét Magyarországot jelelte ki színterül. Mielőtt azonban a tárgyalásokat megkezdhetta volna, még a pápai követtséget kellett bevárnia, mely Traversari Ambrus vezetése alatt november 6-án indult el hozzá Bázélból. A küldöttséget Tatán fogadja, hová Traversari december 7-én estve érkezett meg.

Zsigmond a legszívélyesebben fogadta a küldöttséget, melynek szereplése ránk nézve fölötté fontos Traversari tudósítása miatt, melyeket ez Tatáról írt barátainak. 1) Körülbelül 20-ig maradnak itt, s a tárgyalásokat is Tatán akarják megtartani, de nincs oly tágas helyiség, mely alkalmas lenne annyi főur és főpap befogadására, kiktől már eddig is túl volt tömve Tata s így kénytelenek helyszűke miatt Székesfehérvárra menni.

A következő év telén Frigyes szász és Frigyes brandenburgi választókkal jó vissza Tatába és ezek segítségével intézte el itt december 9-én a bambergi püspök és a langheimi kolostor közt felmerült viszonyokat.

Egyévre rá megszűnt élni a tevékeny király, Tata kegyura. Múltán gyászolta őt a nemzet, ki mindig magyar királynak mondta magát s minden tettét a magyar korona fényének emelésére tette, még inkább gyászolhatta Tata, ki fénykorát, világtörténelmi szereplését köszönheti neki.

1) Ezekből Wenzel után közöljük a következőket:

„Imperatorem Viennae esse falsus rumor exierat; nam ubi illuc advenimus, abesse adhuc quatruidi itinero certiores facti sumus in villa Atata, quo se ille venationis et piscationis causa, nam ad utramque rem locus aptissimus est, piscina ingenti et permagnifica ab illo exstructa, et sylvis caprearum feracibus prope adiacentibus, contulerat. Advenimus ad locum septima mensis ad vesperam. Postridie videre nos capiens Caesar, multis legationibus impeditus (nam adsunt ad quinque millia equorum) nona mensis ad se accersivit, honorificeque multum susceptus” stb. (Sebestyén apáthoz) — „Ex Vienna quarto die ad villam. Attatum, quo solatii causa diverterat Rex, pervenimus; quia enim est picatio Regia et sylva proxima, amoenique colles cervorum infinitam multitudinem ferentes, eo Imperator concesserat. Ubi vero advenire nos didicit, misit qui nos cum honoro educerent. Ad se accersitos suscipit humanissime, brevibus hinc inde verbis habitis, nam venari pergebat. Audientiam nobis publicam in Alba Regali se daturum pollicitus” stb. Mariotto apáthoz és Cosmus tudóshoz írt levelében.

Láttuk mily fontos országos és birodalmi ügyeket intézett itt, büszkén nézhetne akármely székváros ezekre, hogy falai közt intéztettek el. S az egyszerű kis Tata fejedelmi vendégekkel volt tele.

Itt mulattak Jagelló Ulászló, lengyel király, Paleolog Mihály görög, császár, VIII. Erik, svéd király, majd Tvartkó, boszniai király és Lazarevics, szerb despota, itt voltak Zsigmond mellett a bajor herczegek, szász, brandenburgi választók s ki tudja még hány magasrangú külföldi s a magyar főurak legtöbbsze.

Ilyen vendégeket látott Tata jobb idejében.

Mi természetesb, hogy Zsigmond palotát emel a tatai vár udvarán, melynek falai közt gyakran zajlanak jókedvű lakomák, miket úgy egy-egy magasrangú vendég ittlétekor rendeznek. Azután a vadászatok. Zsigmond szenvedélyes vadász volt, mint Windeck és Traversari is írják. Ez utóbbi különösen dicséri Tata erdeit, vadbőségét és szép vidékét. Levelében azt mondja ugyanis, hogy Tata kellemes fekvésű dombjain, megszámlálhatlan mennyiségű szarvas tanyázik. Nem hiába szeretett hát Zsigmond itt vadászni. Mikor a küldöttség élén Traversarival hivatalosan tisztelgett nála, akkor is éppen vadászni ment s csak rövid néhány szót intézett hozzájuk. De nemcsak a vadászat csalogatta ide mindig Zsigmondot, hanem a halászat is. A tatai tavat ő alakította halastóvá, melyről Traversari „hatalmas és nagyszerű berendezésű“ jelzőkkel szól.

Hogy mennyien lehettek Tatán ez időben, arról közvetve fogalmat szerezhethünk magunknak Traversasi egyik leveléből, melyben azt írja, hogy 5000 ló van ez idő szerint Tatában. Hatalmas szám, ha meggondoljuk, hogy másfél századdal utóbb XIV. Lajos francia király versailles-i istállóiban őrült költségei mellett is csak 3000 ló volt, melyek tartása 15 millióba került. Igaz, hogy, Tatán nem volt állandó e szám, mert ezek nagyobrszt az itt tartózkodó főurak és követek lovai voltak, s így hol több hol kevesebb, a mint jöttek, vagy mentek Zsigmond udvarában. De ha felét vesszük is, föltéve, hogy sokat mondott

Fraversari és hogy ingadozott eszám, s ha minden lóra csak 4 embert veszünk Tata lakosságát szintén beleszámítva, akkor is átlag 6—8000-re tehetjük a Tatában tartózkodók számát.

Egy ember itt tartózkodása okvetlenül nagy szükségletet idéz elő mind az iparcikkek, mind a termények terén. S ennek kell betudnunk, hogy Tatán a malomipar ekkoriban nagy virágzásnak örvendett s közel 15 malom működött a szükséges termékek előállításában.

Kár hogy oly okmányok nem maradtak fenn ez időből, melyből Tatának iparát és társadalmi állását bővebben megítélhetnők.

Csupán a közszervezetére vonatkozólag birunk még néhány érdekes oklevelet.

Az apátságnak Zsigmond volt kegyura, a király erősítette meg ugyan eddig is az apátokat, de mint király, legfőbb kegyfuri jogánál fogva, most azonban kegyura lett, mint földesúr.

Magá a város tanács által kormányoztatott, melyre az apátságnak, már régóta semmi befolyása sincs.

Magá választja bíráit, jegyzőit és egyéb tisztviselőit, kiket azután a király erősít meg. Zsigmond alatt Pál nevű bíró volt, jegyzőül pedig bizonyos Márton és Domonkos író deákok szerepelnek. Ezek elnöklése alatt 12 választott polgár képezte a tanácsot s a szervezet egész a XVII. századig fennmaradt Tatában. Érdekes azonban azon oklevél, mely 1415-ből maradt reánk. Ez okmányból azt tudjuk meg, hogy mint lehett valaki Tatán várospolgárrá. György, Miklós fia, ki apátliai soltész volt, Új Tatán telepedett le és ott polgárságot akart szerezni, s egyszersmind soltészi rangját (bíró) is fentartatni. E végből neki a városi tanácshoz kellett folyamodnia, — ez helyt adott kérelmének. A városi tanács azután a határozatot a folyamodvánnyal együtt a kegyurhoz, Zsigmond királyhoz terjeszté fel megerősítés végett. Így lett György várospolgárs csak így tarthatta meg bírói rangját is. 1)

1) E fontos okmány egész terjedelmében így hangzik: "Nos Sigismundus ab. m. c. p., quod nos ad humillime supplicacionis

Az eddig előadottakból azt hiszem könnyű észrevenni, hogy a kiváltságos város hovatovább kegyúri várossá válik és nem alakul szabad királyi várossá, mint a többi kiváltságos község nagyobb része.

Megmaradtak ugyan kiváltságai, de korlátozta a legfőbb kegyúr, — a király akarata. Nem kiváltságos szabad város Tata, hanem kegyúri. Hogy pedig méltán nevezem már városnak, a Zsigmond előtti községet, azt De la Broquière francia utazó is igazolja, ki Magyarországon keresztül utazván Tatában is megfordults azt „mező városnak“ nevezi, (ville champêtre), természetesen az ő fogalmai s nem a magyarországi viszonyok szerint, hol a nagyobb városok sem igen voltak nagyobbak egy mai mezővárosnál.

instanciam fidelium nostrorum Pauli Judicis, Martini et Domini literati — — — ciniim nostre Cinitatis Vy-Thata, Georgio filio Nicolai, hospiti seu incole nostro de eadem, sculteto de Apathy, hanc specialis nostre gracie prerogativam duximus faciendam, vt ipse Judicatum suum, seu Sculteciam vulgo Rychter nuncpatum ipsam justo juris titulo concernentem, cum omnibus suis pertinencijs seu utilitatibus quibuslibet — — — ad eundem Judicatum seu Sculteciam spectantibus, dum et quando ad eandem Cinitatem nostram Wy-Thata, vel alias quo sive placuerit voluntati, se transferre voluerit moraturum pro se reseruandi, aut eundem filijs seu fratribus aut proximis suis, vel alijs quibus maluerit personis, perpetuo ascribendi, legendi, impignorandi, aut vendicioni exponendi, cum eo iure quo idem seu eadem ad ipsum dinoscitur pertinere, liberam tutam et securam habeat facultatem vigore et testimonio presencioium mediante. Quociroa vobis fidelibus nostris Reuerendo in Christo patri domino Hynkoni Episcopo Nitriensi, Gubernatoriq; Abbae Monasterij Zobor, oeteria eciam Gubernatoribus seu Abbatibus predicti Monasterij pro tempore constitumdis, ac cunctis eorundem officialibus presentibus et futuris presentes visuris firmissime precipimus et mandamus, quatenus prefatum Georgium Scultetum racione preula, vltra et contra formam premissae nostre gracie per nos ei modo quo supra factae, nullatenus compellere seu astringere debeatis, ne sitis nisi modo aliquali, si nostram grauissimam indignacionem vitare formidatis in hac parte; presentes etiam post earum lectionem semper reddi edicimus presentanti. Datum Constancie octauo die festi Sacratissimi Corporis Christi anno Dominis M^oCCCC^oXV^o, Regnarum nostrorum Hungarie etc. XXIX. Romanorum vero quinto.“ Weuzel Gusztáv közölte először: Tata fénykora c. értekezésében a 10—11 lapon.

Területe a városnak már Zsigmond alatt akkora volt mint ma.

Azok a híres istállók pedig, hol az a sok ló állott, állítólag a mai uradalmi konyhakert helyén volt. Mi igaz belőle, adatok híján, nem tudom.

Még valamit akarok felhozni Zsigmond idejéből, — a német nevét. Tatát németül Totisnak (és nem Dotis) hívják s ez elnevezésre, illetve Tata nevének olyatén németes elferdítésére, melyek Totisra váltak, már Zsigmond alatt akadunk. Zsigmond német okmányaiban Tata a következő neveken szerepel: Tottas, Totas, Tottoz, Totos, Tottes, Totes, Totis.

Legelőször 1425-ben a Reisz-Plaueni Henriknek kiadott oklevélben szerepel a „Totis” név.

S ezzel Zsigmond korát befejeztük. Sokat kellene még mondanunk a városnak belfejlődéséről — de nincsenek adataink.

A szereplését ezekből eléggé láthatjuk, de homályos előttünk a város közelebbi viszonya kegyúrához s álláspontja az ezen időben már kifejlett megyei rendszer keretében. Erről csak annyit tudunk, hogy Komárom megyébe tartozott, egyház megyeileg pedig hol a győri, hol a veszprémi kerülethez.

Nem különben jövedelmei, azok kezelése, továbbá a hadi kötelezettségei is ismeretlenek előttünk. Érdekes lenne pedig, de adataink illetlen hiányossága miatt csak a kultúr ténetre szorítkoztunk és a belső szervezést egy részére, melyet az említett 1415-iki okmányból ismertettünk.

Különben is Tata fénykorában két részt kell megkülönböztetnünk, Zsigmond és Mátyás királyok alattit, az előbbi alatt külső szereplése, az utóbbi alatt pedig szépsége s mint mulató hely emelték Tatát hírré. Ép ezért a főszínt a külső történetre kellett fordítanunk Zsigmond koránál, mint Tata fénykora első részének alapmotívumára. S a mennyiben a beltörténet is érdekel bíz, azt a következőkben kipótoljuk, hol okmányainkból gyakran látjuk felcsillanni a beltörténet és fejlődés egy-egy érdekesebb pontját.

A következő kor már zajosabb is mint a Zsigmond alatti, mely a csendes munka és szórakozások ideje volt.

De Zsigmond uralma mégis büszkesége marad városunknak, mert Európa fejedelmei jöttek falai közé, hogy kegyurának kedvét kinyerjék.

Ilyen kora volt Tatának, de többé nem lesz.

II. Tata mint a Rozgonyiak zálogbirtoka.

1440—1465.

Tata Zsigmond király halála után utódára, az alig egy évig uralkodott Albertre szállott.

Albert maga Tatán nem tartózkodott, csupán egy adomány levele, bir reánk nézve fontossággal, melyet Rozgonyi Istvánnak, Fehér és Győrmegeyék akkori főispánjának adott.

1439-ik évi július 2-án, t. i. Rozgonyi Istvánnak Új-Tatában két malmot ajándékozott az irányában tanusított ragszkodásnak jutalmául. E malmok egyike a melegforrások mellett, másika pedig ugyancsak a meleg forrásokon az utvégén feküdt, az okmány leírásaként, a királyi hármasmalom mellett. Ez volt a Rozgonyiaknak Tatán a legelső birtokuk. ¹⁾

1) Az okmányt a következőkben adjuk Wenzel után:

„Nos Albertus stb. quod nos habentes respectum ad grata stb. obsequia stb. Magnifici Stephani filij condam Iasdislalde Rozgon, pridem Themesiensis, nunc vero Jaueriensis et Albensis Comitatum Comitris, duo molendina vnum in Calidis aquis prope quoddam molendinum nostrum trium rotarum harnasmalom vocatum, et aliud super eisdem calidis aquis in fine meatus eiusdem calide aque ad piscinam nostram in ciuitate nostra Nouathatha vocata existentem dechrens in eadem ciuitate Nouathatha habita stb. memorato Comiti Stephano de Rozgon suisque heredibus et posteris vniuersis de manibus nostris Regis dedimus, donauimus et contulimus stb. Ex superhabundacioni nostre liberalitatis dono annuimus et concedimus, eidem Comiti Stephano de Rozgon, vt ipse prenominata molendina, cuiuscunque voluerit, in vita vel in morte dandi et legandi liberam et securam habeat facultatem saluis semper iuribus alienis stb. Datum Bude in festo Visitacionis Beate Marie Virginis anno Domini 1439.“

Kaprinainál azonban úgy olvastam, ¹⁾ hogy Tata városát tartozékaival együtt már Albert király és neje Erzsébet zálogosították volna el Rozgonyi Istvánnak, vagyis, hogy egész Tata a Rozgonyiaké lett volna már 1438-ban. Ugyanezt mondja Szaiff is, ki magáévá teszi Kaprinai állítását.

E felfogás azonban téves.

A tévedés Mátyás király egyik, később felemlítendő okiratából leledzik, melyben Mátyás „az Albert és Erzsébet által elzálogosított birtokokra“ nézve megerősíti a Rozgonyiak zálogjogát. Erre támaszkodott Kaprinai. Hogy mért téves, rögtön látjuk

Az eredeti záloglevél ez ideig ugyan ismeretlen, de meg van egy 1446-iki átirata, melyet Wenzel fedezett fel s ebben az inscriptionális levél keltéül az 1440-ik év szerepel. Ezt az átiratot pedig inkább fogadjuk el irányadónak, mint Mátyás megerősítő oklevelét, mert ez átirat az eredetiről készült. De meg Albert alatt különben sem lett volna ok a miért elzálogosították volna. Tény tehát csupán az, hogy Rozgonyi Istvánnak 1439-ben, csak két malma volt Tatában, melyeket Alberttól kapott ajándékba. Az iktatási parancsot is még ugyanez év július 28-án adta ki Szegeden. A malmok birtokba vétele azután a győri káptalan bizonyossága mellett (feria quinta proxima ante festum Beati Dyonisii martyris) csakugyan meg is történt, minden ellenmondás nélkül.

Albert nemsokára, 1439. október 27-én Neszmélyen meghalt. Halála után Tata még mint koronabirtok nejére Erzsébetre szállott. A beállott királyválasztási mozgalmak eléggé ismeretesek a történelemből, tudjuk, hogy a nemesek nagyrésze Ulászló lengyel királyt hitta meg, másrésze pedig az időközben (1440 febr. 20.) született Lászlót, Albert és Erzsébet fiát óhajták a trónra. De Ulászló László születésekor már elfogadta a koronát. Tata vidékének nemessége élén Rozgonyival Erzsébet pártján volt. Erzsébet, mikor értesült arról, hogy Ulászló imár be is jött az or-

1) Kaprinai c. h. II. köt. 29. l.

szágra, összegyűjté maga körül párthiveit, kik közt ott voltak az Ujlakyak, Tamássyak, Kanizsaiak, Széchy Tamás, Frangepán Bertalan s mások és május elsején elindult Székesfehérvárra, hogy a még februárban elorzott szent koronával fiát megkoronáztassa. Útközben Tatában állapodott meg.

Ekkor volt Tatában a szent korona először valóban utoljára is.

Erzsébetet már várta itt Rozgonyi a vidék nemességével — mintegy 2000 fővel s innen kísérték a királynét fedezet alatt Székesfehérvárra. 1) A koronázás május 15-én történt.

Időközben Héderváry László a nádor is volt Tatán a királynénál.²⁾

Július 20-án Ulászló is megkoronáztatta magát.

A polgárháború ennek következtében kitörő félben volt s mindkét párt erősítette magát. Erzsébet cseh zsoldosokat fogadott fia jogait megvédendő, kiknek fizetésére nagyobb összegre volt szüksége, mit zálogokból akart össze teremteni. Ezért zálogosította el Erzsébet Tatát is Rozgonyinak 9000 aranyforintért még ugyanez év május 1-én. A záloglevél, melynek mint említők csak egy 1446-iki átirata maradt fenn fölülte fontos.

E szerint Erzsébet a 9000 aranyért a következő négy várat: Tatát, Vitánt, Geszttest és Esogvárt, két kuriát, Moórt és Gerencsért, végre egész Tatát tartozékaival együtt zálogosította el. Érdekes pedig tudnunk azt, hogy mely részekből állott Tata ez időben. Fő alkatrészét a három város: Új Tata, Ó Tata és Szent Ivánhegye tették, tartozékai pedig Szőlös (Zewles), Szomód, (Zamold), Grébics (Gerebech), és Kovácsi (talán Baj?) falvak, továbbá Abostyán puszta. Az utóbbi nemes Tulok Benedek birtoka volt és magszakadás folytán jutott a koronára. Ez ingatlan birtokokon kívül zálogba adta még Erzsébet mind ama jövedelmeket és adózáásokat, melyeket a várakba szolgáltatnak be a közeli falvak, nem különben a malmokat és a királyi haszonvételeket is. 3)

1) Gf. Teleky József: Hunyadyak kora I. köt. 169. l.

2) Szalay László Magyarország története III. köt. 27. l.

3) Ez okmányt Tata fénykorában Wenzel adta ki először. ntánna

Mindez 9000 aranyforintért lett Rozgonyié.

A szabályszerű birtokbavezetés azonban még sokáig késett s daczára, hogy Erzsébet már május I-én kiadta Rozgonyi János, István fia számára az iktatási parancsot, a tulajdonképi birtokbavezetés csak 1449-ben történt még meg a székesfehérvári káptalan bizonyossága mellett.

Sőt Erzsébet királyné még 1440 július havában is birtokban volt, mert e hó 28-án eladományozta a Tatához tartozó Abostyán földét, Ujtatai Kelemen iró deáknak, a ki Erzsébet egyik párthivének György, bazini gróf, főpinczés-mesternek volt rokona. 1) Ennek kértére adta neki az em-

mi is adjuk a következőkben: „Elizabeth D. gr. Regina Hungarie stb. Capituli Albensi stb. Dicitur nobis in persona fidelis nostri Egregij Johannis filij condam Comitis Stephani senioris de Rozgon: quomodo ipse in dominium castorum Tata, Vita n, Geztes et Essegwar vocatorum ac domorum seu curiarum Murzaar et Gerencher dictarum nec non oppidorum Wytata. Otata, Zenth-Iwan-hegye, item possessionum seu villarum Zewlos, Zamold, Gerebech, Kowachy; et predij Abosthyan vocatorum ad dictum castrum Tata pertinencium; item stb. aliorumque cunctorum tributorum in quibusvis oppidis et possessionibus ad predicta quatuor castra pertinentibus exigi solitorum, nec non molendinorum aliarumque cunctorum utilitatum et pertinenciarum eorundem et ipsorum, predictum condam Comitem Stephanum patrem suum et per consequens iam ipsam Johannem titulo pignoris a nobis concernencium legitime vellet introire. Super quo stb. Datum in Komárom in festo Beatorum Philippi et Jacobi Apostolorum anno Domini 1446.“

1) Az adománylevél így hangzik: „Nos Elisabeth D. gr. Regina Hungarie, Dalmacie, Croacie stb. quod nos tum ad humillimo applicationis instanciam fidelis nostri Magnifici Georgij Comitis de Bozyn, alias Magistri Pincernarum Regalium, propterea nobis porrectam, tum consideratis fidelitatibus stb. fidelis nostri Clementis Litterati filij condam Anthonij de Wythata, familiaris et notarij dicti Comitis Georgij stb. quoddam predium Abostyanfælde vocatum in Comitatu Komaroniensi existens, nunc habitatoribus destitutum, per defectum seminis quondam Benedicti Tulok de Regu nostri consuetudine ad Sacram Regni Coronam Maiestatemque Regiam rite et legitime devolutum, et per castellanos nostros de Thata ad ipsum castrum nostrum occupatum stb. dedimus, donavimus et contulimus stb.

litett birtokot, Tulok Benedek volt jószágát. Az adományozást utóbb Hunyadi János, mint V. László kormányzója 1446 ban szintén megerősítette a soproni mezőkön, majd pedig Mátyás erősítette meg mindkettőt Mosoni Kelemen és társai kértére. Ugy látszik ebből, hogy maga Erzsébet királyné sem igen tartotta magát az írott szóhoz, melyet május 1-én a Rozgonyiaknak adott.

Várnagyokról is beszél már ez adomány leveleiben, de neveket sajnálatunkra nem említ s így nem tudjuk, kik voltak Tatának első várnagyai.

Id. Rozgonyi János mellett azonban, a Rozgonyi családnak másik ága is igényt tartott a zálogbirtokra, mint olyanra, mely a család pénzét szerezte. E miatt azután alkudozásokra lépett a két ág. Hogy azonban ezt jobban megérthessük, csatolom a Rozgonyiak e két ágának rövid leszármazását.

A tulajdonképi zálogbirtokos:

Rozgonyi István,

előbb Temes, utóbb Győr és Fehérmegye főispánja, s fia:

id. Rozgonyi János.

Az igényt támasztók pedig, kik később zálogbirtokosok is lettek Rozgonyi István testvérének:

Rozgonyi János,

tárnok mesternek fia:

ifj. János, Lőrincz, Rajnald, Osvát

legifjabb János

István

† 1523.

Tata utolsó Rozgonyi birtokosa legifjabb János volt, kinek fiában VII. Istvánban már a Rozgonyi család is kihalt, 1523-ban.

Datum Posonii feria quinta proxima post festum Beati Jacobi Apostoli anno Domini 1440°. Wenzel után.

A tulajdonképeni zálogbirtokos tehát idősb Rozgonyi János, Rozgonyi István fia volt, az ő nevére szőlt a záloglevél is. Hogy azonban Rozgonyi János volt tárnokmesternek fiai Lőrinc, Rajnáld, János és Osvát sem mozgtak hiában, annak bizonyosága amaz egyezés, melyet Székesfehérvárott kötött a Rozgonyi család említett két ága 1443-ban. Ez egyezés szerint a család mind két ágaközösen bírja a zálogjavarakat.

Ugyanezen évben azzal gyakorolták mindjárt közös jogaikat, hogy a két csókakői várnagyot: Gergelakai Sandrint és Bedegei Benedeket, kik a székesfehérvári egyezségnél kiváló szerepet vittek, Vitán várával és jüvedelmeivel ajándékozá meg, továbbá nekik adtak egy malmot Uj Tatában, a tó partján. Mennyiben történt ez közös akaratból, látni fogjuk; három évvel utóbb Rozgonyi István panaszt emelt unokatestvérei ellen Vitánnak kényszerített elajándékozásáért.

Az előző évben halt el Erzsébet az özvegy királyné, kinek halála után úgy látszik, hogy az országgyűlésen is kezdték a koronabirtokok birtokosait feszegetni, mert köztudomásu dolog volt, hogy az 1440 iki trónzavargások alatt nagyon sokan jogtalanul jutottak koronajavakhoz.

Az ország tanács előtt Tata is szóba került és 1445-ben megbizták Ujlaki Miklós erdélyi vajdát és macsói bánt, hogy Tatát, Csókakót és Vitánt vegye vissza a Rozgonyiaktól. 1) Erre id. Rozgonyi János a székesfehérvári káptalan

1) „Nos Capitulum Ecclesie Albenensis stb. quod Egregius Johannes filius Magnifici domini Stephani senioris de Rozgon coram nobis personaliter constitutus protestatus extitit, quod Magnificus dominus Nicolaus de Wylak Wayuola Transilvanus ac Banus Machouionsis, et Generalis Capitanus Regni Hungarie ex commissione Prelatorum, Baronum Procerumque totius Regni Hungarie castra sua Debregezth, nec non Tatha, Chokakew et Vytau hys disturbiorum temporibus per iniquos et dolosos quosdam homines cum uniuersis ipsorum pertinencijs de suis manibus inique et dolose alienata, sibi reappropriare et restitui facere et rursum suis manibus applicare debuisset; tamen ipse ob fauorem illorum, qui dicta sua castra iniuste teneant, et in sui iuris preiudicium

előtt ünnepeles tiltakozását fejezte ki. A káptalani tiltakozásból azt is kivehetjük, hogy Ujlaki már lépéseket is tett Tata visszafoglalására, illetve emberei el is foglalták, de a Rozgonyiak újra visszakapták, mert a záloglevél alapján előjoguk volt e várakhoz.

Ez időtől kezdve folyton perlekednek, versengenek Tatáért, hol a törvény előtt, hol azonkívül, sőt erőszakoskodásra is vetemednek. Egyik a másikra tör, egyik a másiktól elveszi jogos birtokát, szóval valóságos ököljog-dívik most Tatában, a hol az birja, a ki marja. Ennek is a város adja meg az árát, mert kihal belőle minden jogbiztonság, sőt még a személy és vagyon biztonság is nagyon rossz lábon áll, e tényezőkkel pedig a jó lét hanyatlásnak indul, mert a nép nem sokat törődik a jövővel, csak máról holnapra biztosítja létét, ha nem tudja, nem veszik-e el, a mit ma esetleg félre tesz.

Ez állapotok akkor fajultak ily veszélyessé, mikor Rozgonyi István halála után Rozgonyi János tárnokmester fiai is jogigényeket támasztottak a zálogbirtokokra, igaz, hogy idősb Rozgonyi János és Rozgonyi Lőrincz, ifj. János Rajnáld s Osvát 1443-ban egyezsége lépnek, de ez nem sokáig tartott.

Ez utóbbi négy testvér ugyanis mindig önkényesen járt el id. Rozgonyi Jánossal szemben, ami sértette ezt, mert a valódi zálogbirtokos mégis csak ő volt.

S mikor a négy testvér Vitánvár jövedelmeit a csókakői várnagyoknak adományozta id. Rozgonyi János sem tűrte tovább és 1446-ban a Héderváry László nádor alatt összehílt országgyűlés előtt panaszt emelt Lőrinc, János, Rajnáld és Osvát ellen.

E panaszában elmondja id. Rozgonyi János, hogy a négy testvér jogtalanul és erőszakosan vette el tőle Tatát és Csokakövért összes tartozékaival; elmondja továbbá, hogy

cozseruant, nichil in huiusmodi restitutione dictorum snorum castrorum fecisset, nec laborare voluisset in suum preiudicium valde magnum. Datum feria secunda proxima post festum Natiuitatis Beati Joannis Baptistae, anno Domini 1445." Weuzel után.

Vitán és jövedelmeinek eladományozását is csak kényszer útján csikarták ki tőle.

A bizonyítás folyamán ifju Rozgonyi János több okmányval igyekezett bizonyítani, hogy ők nem jogtalanul foglalták el azokat. 1) E tekintetben egyrészt igazuk volt, mert a

1) Az országgylés határozata ez: Nos Laurencius de Hederwara Regni Hungariae Palatinus et Iudex Cumanorum memorie commendamus per presentes, quod nobis in Convencione generali dominorum Prelatorum, Baronum et Regnicolarum pro reformando pacifico statu Regni in ciuitate Pesthiensi celebrata constitutis, Egregius Johannes filius condam Stephani senioris de Rozgon personaliter in nostram ac eorundem Prelatorum, Baronum et Regni Hungarie Nobilium veniendo presenciam proposuit eo modo: Quomodo Egrigij Laurencius, Johannes, Renoldus et Osualdus filij condam Johannis de eadem Rozgon in hijs disturbiorum temporibus castra sua Chokakew et Thata vocata, simul cum eorum pertinencijs a manibus suis indebite et potencialiter occupassent, et occupata conservarent de presenti, litteras eciam et litteralia instrumenta factum dictorum castrorum sed et opidorum possessionum aliorumque iurium suorum possessionariorum tangentes et concernencia castro in eodem reposita et locata existissent, et eadem similiter apud manus eorundem filiorum Johannis de Rozgon haberentur; ex parte quorum iudicium habere vellet. Quo audito prefatus Johannes filius Johannis de Rozgon personaliter ipse ac pro annotatis Laurencio, Renoldo et Osualdo in nostram exurgendo presenciam respondit tali modo: Quod hoc verum foret, vt ipsi ad directam medietatem dictorum castrorum introissent; non tamen indebite, nec potencia liter, sed vigore proprie fassionis ipsius Johannis filij Stephani intrassent; aliam autem medietatem eorundem non occupassent, sed ad eandem ipsum Johannem sepius inuitassent, et nec modo, quoad illam medietatem eidem Johanni in aliquo contradicere vellent litteras eciam et litteralia instrumenta dicti Johannis castro in eodem reperta et inuenta eidem in termino vltiori per nos ipsis dando reddere vellent, et ibidem in huius documentum stb. (több okmányt mutatnák fel.). Quorum quidem litterarum et litteralium exhibitionibus factis, eisdemque partibus suo modo explanatis, prefatus Johannes filius Stephani de Rozgon allegavit eo modo, quomodo ipse prescriptam fassionem pro parte dictorum filiorum Johannis de Rozgon inuitus et coactus fecisset stb. Ob hoc iuxta vim ac formam Generalis Decreti Regnicolarum directa et equalis medietas eorundem castrorum Thata et Chokakew, ac possessionum Gerencheer et Moor antefato Johanni filio Stephani restatui, alia autem directa et equalis medietas eorundem castrorum et possessi-

székesfehérvári egyezség szerint mind az öten közös birtokosai voltak Tatának.

A peres eljárás befejeztével az országgyűlés olyképp tett köztük egyezséget, hogy Tata és Csókakő vára, továbbá Gerencsér és Moór birtokok, tartozékaikkal együtt egyenlő arányban képezik birtokát id. Rozgonyi Jánosnak és 4 unokatestvérének, — de id. Rozgonyi János előjogainak biztosítása mellett.

Vitánia nézve pedig azt határozta az országgyűlés, hogy amennyiben az is közös birtok volt, a négy testvér adományozása épségben marad, de a vár és jövedelmeinek fele id. Rozgonyi Jánosnak visszaadatik, mert ő nem ajándékozta el a maga részét.

Az országgyűlés határozataiban mindkét fél megnyugodott és a békés osztály egyezséget is megkötötték 1447-ben a székesfehérvári káptalan előtt. ¹⁾

onum prefatis Laurencio, Johanni, Renoldo et Osualdo relinqui, ijdemque in eiusdem medietatis dominio remanere; id autem. quod ipse Johannes filius Stephani prescriptam fassiozem per ipsum pro parte dictorum filiorum Johannis de Rozgon coacte factam esse ellegit stb. differi debere stb. Nobis et dictis dominis Prelatis. Baronibus et Regni Nobilibus cernebatur stb. Datum in civitate Pesthionsi prodiota feria tertia proxima post festum Nativitatis Beati Johannis Baptiste, anno Domini 1446.“
Wenzel által közzétett 1492-iki hiteles átirat után.

1) „Capitulum Ecclesie Albensis vniversis stb. quod Magnifici domini Johannes et Renoldus filij condam Magnifici Johannis de Rozgon Regalis Maiestatis Magistril Thaurernicorum, onus Egregij Osualdi fratris carnalis ipsorum quoad infrascripta super se et cuncta eorum bona mobilia et immobilia assumptum ab vna, parte vero ex altera alter dominus Johannes iunior filius condam Magnifici domini Stephani senioris de eadem Rozgon Comitibus Themesiensis coram nobis personaliter constituti stb. (adták elő) quod quamquam ratione infruccionis et violationis nonnullarum dispositionum et obligaminum temporibus procedentibus inter se mutuo factarum et habitarum, diuersorumque documentorum generaliter inter ipsos plurimarum litium, controversiarum et discordiarum materie suborte fuissent et suscitatae stb., ordinarius compositione nonnullorum proborum nobilium et honestorum virorum stb. (egyezkedtek), omnibus de compositionibus, vnionibus et vinculo- rum obligacionibus, medijs litteris Conuentus Cruciferorum de Alba sub dato anni Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo terció

1447-ben ugyanis megújították a keresztes vitézek conventje előtt tett 1443-iki egyességet és pedig az országgyűlés határozata értelmében olyképp, hogy Tata és Csókakő várában mind id. Rozgonyi János, mind unokatestvérei egy—egy várnagyot tartanak, kik mindkét felet kötelesek a várba bebocsájtani, amikor akarják. A városok és falvak egyik felét pedig a négy testvér, másik felét id. Rozgonyi János fogják birtokolni.

A négy Rozgonyi testvér azonban csakhamar újlag panaszra adott okot. Az országgyűlés határozata értelmében ugyanis id. Rozgonyi Istvánéi voltak az előjogok, a melyek e birtokkal együvé kapcsolvák. Ezek közt a vámjogosítvány is. Rozgonyi Lőrincz, János, Rajnald és Osvát azonban még az egyezés évében sérelmet követtek el id. Rozgonyi János vámjogosítványán, mert az Orand (?) Moór és Igal helységekben felállított vámhelyek kijátszására, Szomoron hamis vámhelyet állítottak. Id. János tehát újra panaszt tett Garay László nádor előtt.

Ezt is kiegyenlítették.

Ekkor az egymás közti versenyzés nem volt elég, még más városok polgáraival is összeütközésbe jöttek, nevezetesen Székesfehérvárával. Az eset így történt. 1)

inter ipsos factis, deductis et ordinatis per omnia in suis vigoribus inuolabiliter remansuris stb. stb., vt castrum Thata per se integralitor cum directa medietata oplidi Thata ac pertinenciarum eiusdem in manibus dominorum Johannis, Renoldi et Osualdi, alia vero medietas ipsarum pertinenciarum in manibus dicit domini Johannis junioris ac suorum heredum remanere debeat; tali modo, vt ipsi domini Johannes, Renoldus et Osualdus in ipso castro Thata castellanos cum consensu prenotati domini Johannis junioris constituent, qui similiter ipsi domino Johanni juniore iuramentum de fidelitate modo per omnia eodem, sicuti castellanus in castro Chokakew per ipsum constituti prestare debeant; vt dum videlicet et quando ipse dominus Johannes junior in ipsum castrum Thata die aut noctu, cum quibus et quantis familiaribus intrare voluerit, ipsi castellani sine omni recusa et renitencia stb. intromittere debeant et teneantur stb. Datum in festo Beati Francisci confessoris anno, Domini 1447. Wenzel után.*

1) A perirat leírásából vesszük az adatokat, mely perirat Wenzel közlésében a következőleg szól: „Nos Ladislaus de Radwan Vicecomes ac Judices Nobillium Comitatus Komaromiensis m. c. t. p. s. q. e. vniuersis, quod

Rozgonyi Rajnáld egyik emberét, Szűcs Bálint uramat beküldte Fehérvárra egyet mást vásárolni. Ugy látszik azonban, hogy ott sem a Rozgonyiak, sem emberei nem állottak valami jó hirben. mert Szűcs Bálint urammal is hamarosan összekaptak.

Először csak rossz szóval, szidalmakkal illették, de utóbb kézre kapták és Szűcs Bálint uramat ugyancsak helybenhagyták, mert ez véresen ment vissza Tatára, elpanaszolni urának fehérvári kalandját, melynek egyik sérelme-
sebb pontja az volt, hogy Szűcsöt még a velevitt 237 arany forint gondjaitól is megmentették.

venissent nostram in presenciam nobilis Paulus Kerekes familiaris Magnifici domini Renoldi de Rozgon, nomine et in persona ipsius domini Renoldi de Rozgon nobis graui quo querela proposuit in hunc modum, quomodo tempore non diu elapso, cum ipse dominus Renoldus de Rozgon quendam suum familiarem, videlicet Valentinum Pellificum in suis factis et negocijs ad civitatem Albensem demandasset, eius de eadem Civitate Albensi ibidem in Alba prefatum suum familiarem contumelijs, obprobrijs, et vsque ad effusionem sanguinis verberibus afficientes, ab eodem insuper ducentos et triginta septem florenos auri proprijs prefati domini Renoldi, exceptis bonis iam fati Valentini Pellifici, minus iuste et indebite receperint in preiudicium et derogamen ipsius domini Renoldi valde graue, rogabatque nos prefatus Paulus Kerekes nomine et in persona annotati domini Renoldi de Rozgon, vt nos duos ex nobis Iudices Nobilium illac ad possessionem domini Abbatis de Thata prope Thata sitam mitteremus, coram et cum quibus idem dominus Renoldus de Rozgon bona prefatorum ciuium Albensium inhibere, arrestare et juri tenore juridice posset et valeat. Nos itaque legitimis petitionibus ipsius Pauli Kerekes, prout ex jure tenemur, acquiescentes duos ex nobis Iudices Nobilium, videlicet Johannem de Pornok et Martinum Was dictum de Dynye illac ad predictam possessionem domini Abbatis de Thata duximus destinandos. Qui demum exinde ad nos reuersi nobis retulerunt eo modo: Quomodo ipsi sabbato proximo ante dominicam Inuocauit proxime elapsam ad faciem predictae possessionis domini Abbatis acceden., convocatis ibidem et congregatis, constitutisque Nobilibus predicti Comitatus Komaronicnsis, ubi etiam prefatus dominus Renoldus de Rozgon personaliter constitutus bona prefatorum ciuium Civitatis Albenais currus videlicet, et boues, equos, auctoritate prefatorum Iudicum Nobilium, secundum huius Regni consuetudinem, inhiuit juridice et arrestauit, et juri retinuit coram cunctis prefati comitatus Komaroniensis Nobilibus ibidem congregatis. Facta autem

Erre azután Rajnáld, mintán néhány, fehérvári polgárnak a tatai határban fekvő birtokait lefoglaltatta, várnagyát, nemes Kerekes Pált azonnal Komáromba küldte, hogy ott a megyei hatóságnál panaszt tegyen és egy törvényszék delegálását kérje ki. Kérelmüknek helyt adtak a törvénynapul 1418. február 7-ét, helyül pedig a tatai apátság birtokát jelölték ki

Az érdekes per lefolyása ez volt.

A kitűzött napon az apátság birtokán mely a városin kívül volt az okmány szavai szerint, megjelentek Pornoki János és dinyei Wass Márton szolgabírák néhány megyebeli nemesi vevén maguk mellé segédbírákúl és maguk elé idézték a peres feleket. Rozgonyi Rajnáld és meghizottja: Ke-

tali inhibitione et aretacione prefati Judices Nobilium vna cum Nobilibus predictis, et ambarum parcium voluntate et consensu diem dominicam videlicet „Reminiscere Miseraoionum“ proxime venturam eisdem pro termino statuerunt coram ipsis Judicibus Nobilium et „ceteris Nobilibus comparandi in loco prefato et justicias eorum allegandi. Quo termino adveniente predictus dominus Renoldus de Rozgon pro se personalmente et pro annotato Valentino Pellifico suo familiari coram ipsis Judicibus Nobilium et Nobilibus ipsius Comitatus Komaromiensis ab vna, parte vero ex altera prouidi Johannes Litteratus, Stephanus Kazas et Georgius Niger ciues Albenses, suis et vniuersorum ciuium prefate Ciuitatis Albensis personis et nominibus, cum litteris credencialibus iam dicte Ciuitatis Albensis, in prefata possessione domini Abbatis predicti comparuerunt, per prefatosque ciues Albenses extitit relatum in hunc modum, quod ipsi prescriptos ducentos et triginta septem florenos auri proprios iam dicti domini Renoldi et Rozgon modo premissis a suo familiari receptos in specie reddere et restituere eidem domino Renoldo de Rozgon, pro dampnisque et sanguinis effusione prefati sui familiaris Valentini Pellificis eidem suo familiari satisfacere vellent, iudicio se non intromitten., nec se iudicare permitten.; ad hec omnia propria eorum spontaneaue voluntate nominibus vniuersorum ciuium Albensium coram ipsis Judicibus Nobilium et ceteris Nobilibus prescripti Comitatus Komaromiensis se obligan., terminum et diem solutionis iam dictorum ducentorum et triginta septem florenorum auri prefato domino Renoldo de Rozgon, et satisfacionis dampnorum, sanguinisque effusionis prelibati Valentini Pellificis dominicum diem videlicet „Oculi mei“ proximo post terminum predictum venturum assignan. Ad(du)uenienteque die et termino predicto per ipsos ciues Albenses in sepedicta possessione dicti

rekes Pál, várnagy felperesek, másrésről a fehérvári polgárok mint alperesek képviselői: János író deák és két polgár, névszerint Kaszás István és Fekete György voltak jelen.

A vád és védbeszédek előadása után a delegált törvényszék a fehérvári polgárokat bűnösöknek mondta ki és őket a 237 arany forint megtérítésére, Szücs Bálint védijának megtérítésére, egyszóval teljes kártérítésre ítélte és bünteteskép azon ingatlanokat és ingóságokat, nevezetesen lovakat, ökröket, kocsikat stb. melyeket előbb Rozgonyi tőlnek elvett, ennek oda ítélte.

Természetesen a székesfehérvári polgárok ezzel nem elégednek meg. Ők szívesen. visszadnák a pénzt és elég-

domini Abbatis, loco communi coram ipsis Iudicibus Nobilibus et ceteris Nobilibus ibidem congregatis personaliter constituti prefatam summam ducentorum et triginta septem florenorum auri, et satisfactionem dampnorum et sanguinis effusionis iam dicti Valentini Pellifici prefato domino Renoldo de Rozgon persolvere et restituere, et suo familiari predicto satisfacere quemadmodum ipsorum spontanea voluntate coram Iudicibus Nobilibus et alijs Nobilibus prescripti Comitatus Komaroniensis, presentibus etiam ipsis civibus Albensibus prefatos currus, boues et equos iam dictorum civium Albensium ibi inhibitos, iuxta condignam pensionem et estimacionem eorundem ipsarum rerum iam dicto domino Renoldo de Rozgon in ducentis et decem florenis auri pensaverunt et dederunt. Et ut reliquos florenos auri idem dominus Renoldus de Rozgon, dampnaque, et iniurias, et sanguinis effusionem sui familiaris Valentini Pellifici predicti super ipsos civis Albenses rehabere, inuestigare et exquirere possset et valeat; supplicantiq; extitit per annotatos civis Albenses ut ipse dominus Renoldus de Rozgon solucionem predictorum ducentorum et triginta septem florenorum auri, et satisfactionem iniuriarum sui familiaris predicti vique feriam quartam post prefatam dominicam „Oculi etc“. proxime venturam prorogare et expectare dignaretur, quo die ipsi predictam summam ducentorum et triginta septem florenorum eidem domino Renoldo in specie redderent et persolverent, et suo familiari predicto de iniurijs illatis et dampnis, sanguinisque effusione satisfacerent, et ipse dominus Renoldus de Rozgon bona ipsorum predicta restituere deberet. Quo termino adveniente prelibati civis Albenses, sicuti se modo premissis coram ipsis Iudicibus Nobilibus et ceteris nobilibus Comitatus Komaroniensis predicti (obligaverant), solucionem prefatorum ducentorum et triginta septem florenorum auri, eidem

téteft is fizetnének, de az csak nem akart a fejükbe menni, hogy birtokaikat is elveszítsék. Kívánják tehát birtokaik kialását, végre a bíraskodást se fogadják el.

Az ügy újabb tárgyalására február 24-ét tűzték ki, s mintán ekkor se jöttek tisztába, a tárgyalásokat 27-ére halasztották, a mely napra azonban az alperesek nem jelentek meg. A bírák erre összeszedték sátorfájukat, s haza menvén, márczius 12-én kiállították Rozgonyi Rajnáldnak a bizonyáglevelet a tárgyalások megtartásáról. Ezzel az ügy be lön befejezve.

Rozgonyi Rajnáld tehát a Szűcs Bálint uram háttára mért néhány föleg árán, — elég olcsón — jutott újabb birtokokhoz, s eszé ágában sem volt, hogy visszaadja azokat a jogos tulajdonosoknak.

Gyönyörű állapotok voltak ekkor Tatában, kihalva minden rend, jog- és vagyonbiztonság!

A jobbágyok jobban féltek tulajdon uruktól, mint a rablóktól, mert ezek csak a fölösleget szokták elvinni, de azok néha a betevő falatot vették el a szájok elől. Pedig a Rozgonyiak mindjobban befészkelik magukat Tatában, s így még a reménytől is megfosztvák a tatai polgárok, hogy hamarosan megszabadulhatnak tőlük.

Ez év nyarán megtartják a birtokbavezetést (statutiót) is, mert az 1440-iki záloglevél alapján ugyan ők voltak Tata és artozékainak birtokosai, de a törvény formulái szerint még mindeddig nem lettek a birtokba vezetve.

1446-ban tehát Héderváry László nádorhoz folyamodtak a birtokba vezetés végett, ki ugyanekkor kiadta keresetű parancsát az eredeti záloglevélre vonatkozólag, s ezt

domino Renoldo, et satisfacionem iniuriarum predicti sui familiaris minime fecerunt, ymo nec in termino paruerunt. In quorum omnium fidem et testimonium premissorum presentes nostras litteras patentes sigillum nostrorum munimine consignatas eidem domino Renoldo de Rozgon duximus concedendas. Datum in Komarom feria tertia proxima post dominicam „Judica me Deus“ anno Domini 1446.” A papíron kiadott eredeti után, melynek hátán az öt odanyomott pecsét töredékei még megvannak.

a fehérvári káptalan küldötte meg átiratban, melyet már ismerünk. ¹⁾ S még csak most az 1449-ik évben foganatosították a birtokba vételt, ugyancsak a fehérvári káptalan bizonyossága mellett.

Főlemlitve a statutiót, áttérhetünk Tata további történetére, mely nem egyéb, mint birtokosai erőszakoskodásainak egész láncolata. Mi természetesebb, hogy a város és a vár hanyatlásnak, pusztulásnak indult, s miután az országgyűlés az ország belzavaraival volt elfoglalva, nem volt hova segélyért fordulhattak volna, nem volt, ki jogaikat megvédjé.

Az unokatestvérek pártharcza a város vagyoni állapotán nagy sebeket ütött, mert hol egyik, hol másik vett el a polgároktól birtokokat, hogy azt saját embereinek adományozza és így erőt és túlsúlyt nyerjen a másik felett.

Azonkívül egymás birtokait is pusztítják, hogy kisebbséget okozzának, s így látjuk, hogy a város napról-napra jobban süllyed; az erőszakosság és birtokvesztély pedig napi renden vannak.

1450-ben ifj. Rozgonyi János, Rajnáld és Osvát említek panaszt id. Rozgonyi János ellen az országgyűlés előtt erőszakosság miatt. Id. Rozgonyi Jánosnak vitháni várnagya, nemes Kálnay Péter ugyanis ura megbizásából a három testvérnek egyik újatai jobbágyát, Novák Pált, a ki Héregről bort hozott Tataba, Bethel (?) puszta körül megtámadta, borát, kocsiját és ökreit elvette, magát a jó Novák Pált pedig Vitában elzáratta.

A per megindított, az idézési parancs ²⁾ is szét-

1) Ezen átirat 1446 „datum in Alba Regali in dominica Reminis cere“ adatott ki, szövegét l. 62. l. 3.) jegyzetben.

2) „Prelati, Barones, Nobles et Proceres Regni Hungarie vniuersi honorabili Capitulo Ecclesie Albensis stb. Exponitur nobis in personis Magnificorum Johannis de Rozgon Wayuode Transsiluani, ac Renoldi et Osualdi de eadem Comitum Siculorum: Quomodo circa festum Beati Georgij martiris, cuius iam annualis preteritis reuolucio, dum quidam jobagio prefatorum exponencium Paulus Novak in Noua Thata residens de possessione Hereg vocata vnum vas vini versus opidum Thata deferri voluisset, et cum idem ad possessionem Bethel (?) peruenisset, mox Petrus de Kalna castellanus

küldetett, lefolyásáról azonban nincsen további tudomásunk. Azt hiszem azonban, hogy elég ennyi is, nem szükséges ide a peres eljárás kommentárja, ebből is átláthatjuk a helyzetet eléggé.

1453-ban, mikor V. László Magyarországra jött és a nemzetet adományozásaival akarta megnyerni, a tatai várnagynak, nemcsak Kerekes Pál uramnak is kijutott a magáé.

Egy 1453 február 2-áról Pozsonyban keltetett levelében neki adományozza a veszprémmegyei Theleki helységet és a fehérmegyei Aposthal helység felét.¹⁾

Valóban az eféle eseményeket csak oázként említhetjük fel a torzsalkodások sivatagjában. 1458-ig egyebet se látott Tata a Rozgonyiak birtoklási idejében, mint pusztulást, romlást és perpatvart. Az ország maga is pártviszályokba bonyolódik s így nem csoda, ha az anarchia közepette a vidéken se lát mást az ember villongásoknál és pártharcoknál.

De bezzeg megszeppentek a jó urak, mikor 1458-ban a vaskezü Mátyás vette kezébe a kormány gyeplőit. Egy más után siettek Mátyáshoz, hogy megerősítsék Tatára támasztott jogigényeiket.

1458 márczius 4-én ifj. Rozgonyi János kieszközölte azt, hogy Mátyás megújította és megerősíté a zálogjogot Tatára és tartozékaira.²⁾

castrum Wytan ex commissione Egregij Johannis filij condam Stephani seniori de Rozgon Comitís Themesiensis, Domini scilicet sui, nec non voluntate et auxillio Demetri et Luca Isten dictorum de Chaplar stb. stb. ipsum vinum, cum curru et bobus eundem trahentibus abstulissent, ipsumque Paulum Nouak captivassent, captumque ad predictum castrum Wytan, simul cum dictis vino, et bobus, et curru deduxissent, ac prelibatum Paulum idem Petrus de Kalna tamíu in captivitate, quousque sue placuisset voluntati, conseruasset potencia mediante stb. (Vizsgálati és idézési parancs). Datum Buda feria secunda proxima post festum Visitacionis Beate Marie Virginis Gloriosse, anno Domini 1450.

„Prolatis stb. Capitulum Ecclesie Albensis stb. (jelentés hogy az idézés megtörtént). Datum sexto die diei inquisitionis' euocacionis et insinnacionis predictarum, anno Domini supradicto.“ Wenzel után.

1) Gf. Teleky: Hunyadiak kora II. köt. 280 l.

2) „Nos Mathias stb. quod fidelis noster Egregius Johannes junior de Rozgon nostram veniens in presenciam exponere curavit in hunc

1459-ik évben pedig a tényleges birtokosok, legifjabb János, Rajnald és Osvát jogait erősítette meg, sőt ezeket a budai káptalan bizonyosága mellett tizenötöd napra birtokba is vezettette. 1) Mátyás idejében Tata birtokosai közül János tárnokmester, Osvát pedig főlovászmester volt.

Mátyás utóbbi megerősítő okleveléből tudjuk azt, hogy a zálogösszeg 9000 arany forint volt, s hogy ezért nemcsak az ingatlan birtokokat és tartozékaikat birtokolták, hanem még rendkívüli adókat is szedethettek a zálogul birtal-
vakban és jószágokon.

modum, quod alias condam Serenissimi Principes domini Albertus similiter Rex, et Elizabeth Regina Hungariae conthoralls eiusdem castra Thata, Wytan, Gezthes és Esegvar; et possessionem Gerencher cum pertinencijs earum Magnifico condam Stephano de dicta Rozgon Comiti Themesiensi, patri scilicet suo, et per consequens eidem Johanni nouem mille floroni auri Hungaricalibus, quos alias ab eodem condam Stephano patre eiusdem Johannis sub spe restitutionis pro certis eorum factis acomodasset, pignoris titulo inscripisset stb. (enuek. folytán) huiusmodi inscriptionem dictorum castrorum stb. approbamus, ratificamus et confirmamus, eademque castra Thata, Wytan, Gezthes, Esegwar stb. pro premissis nouem millibus floroni auri antefato Johanni Rozgon de nouo inscripsimus, per eundem tandem tenenda et possidenda, quousque eidem super ipsis nouem millibus floroni per nos aut nostros successores plene satisfactum fuerit; inu. inscribimus stb. Datum Bude feria sexta proxima ante dominicam Oculi, anno Domini 1458." Wenzel után.

1) „Mathias stb. Capitulo Ecclesie Budensis stb. Cum nos fili-
libus seruijs fidelium nostrorum Magnificorum Johannis de Rozgon Thauernicorum nostrorum Regalium Magistri, et Raynaldi de eadem Rozgon, nec non Oswaldi de eadem Agazonum nostrorum Magistri, castrum nostrum Thata in Comitatu Komarouiensi existens, quod iidem Johannes, Raynaldus et Oswaldus hactenus tenuerunt et nunc tenent, simul cum utroque oppido Thata Hungaricali et Sclauouicali item possessionem Zenth Iwanhoge stb. nec non piscina, et molendinis, et alijs quibuslibet pertinencijs eiusdem castri stb., nec non prouentibus, emolumentis, victualibus, honoribus, seruijs quibuslibet dandum et concedendum eidem Johanni, Raynaldo et Oswaldo plenam et omnimodam facultatem vtendi, fruendi, tenendi et possidendi predictum castrum et pertinencias suas antedictas, cum omni illa libera et plena potestate qua nosmet ipse vtremur, fueremur, teneremus et possideremus, dempta solummodo taxa seu collecta pecuniaria extraordinaria imponenda vita

Fontos még ez okmány azért is, mert benne a két Tatát, „tót“ és „magyar“ jelzőkkel különböztetik meg, mi nyilván bizonyosága, hogy Tóváros, helyesebben Tótváros lakossága még a XV. században is szláv volt, az a népelem, melynek Tata valószínűleg alapítottását is köszöni. E Tótváros azonban sokkal kisebb és jelentéktelenebb volt Magyar vagy O Tatánál, amott ugyanis jobbágyok laktak legnagyobbbrészt, mert a nemesek időközben Tatába jöttek át és inkább csak malomtelepet képezett ezen időben, mikor mindkét város annyira aláhanyolott a pártharcok rombolása következtében.

1460-ban az apátság életében is változás állott be, mert Mátyás király ez év szeptember 21-én kelt okmányában az apátság feletti kegyuraságot is a Rozgonyiakra ruházta. ¹⁾

Ugy látszik, hogy Mátyás király alatt Tata urai csendben maradtak, mert egyenletlenségről többé szót se hallunk, sőt inkább 1462-ben újabb egyezséget kötnek egymásközt gúthi Országh Mihály nádor előtt, mely egyezségben a régebbi megállapodásokat továbbra is fentartják. ²⁾

Rozgonyi János pedig, id. Rozgonyi János fia 1465-ben ugyanazon nádor előtt ünnepélyes óvást tétetett képviselője Fodor Tamás által, melyben kijelenti, hogy ő ellentmond azon esetre, ha a király birtokait elakarja adományozni, vagy pedig, ha Ujlaky Miklós vagy Rozgonyi Rajnald és legifj. János azt elfoglalni akarnák. ³⁾ Ezen ünne-

ipais comite irrevocabilliter sub certis obligaminibus, contulerimus stb. (iktatási parancs). Datum Bude in festo Beati Lucie Ewangeliste, anno Domini 1459.

„Capitulum Ecclesie Budensis omnibus stb. (bizonyoságlevél, hogy a statutio „die dominico proximo post festum Beate Lucie virginis nullo contradicatore apparente“ megtörtént). Datum sextodecimo die diei statucionis anno Domini supra-licto.“ Wenzel után.

1) Huzai oklevéltár 815 sz. okmány.

2) Ezen egyezséget Budán 1462-ben, „in profesto Exaltationis Sanctae Crncis“ kötötték.

3) Az óvás ez: „Nos Michael Orszag de Guth Regni Hungariac Palatinus stb. quod Thomas Fodor de Zwbedoly in persona Egregii

pélyes tiltakozásból tehát azt vehetjük ki, hogy a király már kezdett Tatával is törődni, a mennyiben szót tehetett eladományozására vonatkozólag. Sőt nem valószínűtlen az sem, hogy visszaváltására is gondolt a király.

Mikor váltotta meg Tatát Mátyás, azt határozottan nem tudjuk, de valószínűleg még 1465 vagy 1466 ban, mert azon oklevélben, a melyvel a Rozgonyiak olnódi Czudar Jakobot 1467-ben testvérükké fogadták, Tata nem fordul elő többé a Rozgonyi birtokok között. ¹⁾

Az 1465-ik évi táborozáskor jöhetett Mátyás Tatára, mikor hadait Komáromnál a Dunán átszállította, s Wenzel szerint „igen hihető, hogy látván a vár elpusztult állapotát elhatározta magát arra, hogy Tata várát ismét restaurálja és a királyi udvartartáshoz méltó helylyé alakítsa.“ ²⁾

Hogy mily állapotban vette át a Rozgonyiaktól, azt megtudjuk Ranzanus Péter ³⁾ leírásából, ki azt mondja, hogy az egykor előkelő város, a háboruságok zajában aláhanyatlott. Városok helyett „igen szép falvakat“ említ; a várra pedig azt mondja, hogy az majdnem a földdel egyenlő.

Ez volt a Rozgonyiak tatai szereplése.

Johannis filij condam Johannis filij Stephani de Rozgon seronissimum Principem Dominum nostrum dominum Mathiam D. gr. Hung. Dalu. Cronc. etc. Regem a donacione, collacione et perpetuacione castrorum Thata in Komaroniensi; Wytan, Gezthcs, Escegwar in Wesprimiensi, Debregecz vocatorum in Tholnensi Comitibus stb. Magnificos vtro Nicolaum de Wylak, Johannem et Raynoldum de Rozgon, et alios quoslibet ab impetracione, occupacione et conseruacione eorundum castrorum stb. prohibuit contradicendo, et contradixit inhibendo publice et manifeste stb. Datum Bude sabbato proximo post festum Inuencionis Sancte Crucis anno Domini 1464.“ Wenzel után.

1) A testvérré fogadás Pálóczy László országbíró előtt történt Budán 1467 „feria secunde proxima post dominicam Judica,“ felemlíti Wenzel a már többször említett értekezésben.

2) Wenzel, U. o. 57. l.

3) Schwandter „Scriptores Rerum Hungaricarum“ című gyűjteményének (Bécs, 1746.) I. köt. 332. l. Descriptio Hungariae. Index II cím alatt.

3. Tata újra királyi birtok lesz.

A Rozgonyiak mindkét ága sietett magát befészkelni a tatai birtokba, s Mátyás király meg is erősítette mindkét ág birtokigényeit, de utóbb mint említők, valószínűleg az 1465-iki hadjárat alatt, látván a vár és város pusztulását, Tatát tartozékaival együtt visszaváltá. S így a város a 9000 magy. arany forint lefizetése után újra királyi birtokká lett.

A Rozgonyiak szereplésének eredményét láttuk.

Utánuk csak és romok jutottak a király kezére, de nagy királyunk alkotó szelleme s a szép iránt fogékony lelke rövid időn oda működtek, hogy a tatai vár, mint finix újra kikelt romjaiból sokkal szebben, a nagy királyhoz méltó fényben és pompában.

Igaz, hogy az utána következő korszak újra romba dönté, de fennmaradtak Bonfini Antal, történetíró és Oláh Miklós, esztergomi érsek magasztaló leírásai, melyeknek nyomán újra feltűnik emlékünkbe a Mátyás alkotta palota teljes valóságában.

Igaz az is, hogy e pompa és fény között tulajdonképi történelmi szereplése nincs Tatának, de nem elég – történelmi szereplés-e az, hogy ez a vár, ez a vidék volt egyik legkedvesebb tartózkodási helye az igazságos Mátyásnak; nem elég-e az, hogy ez a hely szerzett annyiszor üdülést királyunknak, feledtető szórakozást a politika és hadviselések nyomasztó gondjai között? Azt hisszük, hogy ez által is teljesített Tata olyan missziót, mint Zsigmond alatt, s így e korszakot méltán olvasztotta bele Wenzel Gusztáv, országos tudósunk Tata fénykorába.

Mátyás korában a királyi udvar székhelyévé, azt mondhatjuk állandóan Buda lett s így a politikai történet színhelye is ez volt. Tata ez időben mint mulató hely s királyi nyaraló szerepel, hová Mátyás rendszerint a vadászat és

halászat idején szokott lerándulni. Természetesen Tata átalakítása, illetve renoválása is ez irányban történt.

De halljuk, mint írja le Bonfini a tatai királyi palotát. 1) Azt mondja, hogy Tata, a hasonterjedelmű várak között, az elsőhelyek egyikét foglalja el. A várat köröskörül széles vizárok köríti, mely a tóból nyeri vizét s a víz lefolyásában kilenc mahmot hajt. Maga a vár csillagalaku, fala kettős és részben elővédekkel, részben sáncokkal van védve. Magába a várpalotába keskeny oszlopcsarnok vezet, melyet aranyozott éttermek és nagyszerű lakó és hálószobák vesznek körül. A mennyezetes emeletek szintén gazdagon aranyozták és domborművekkel díszítvék. Majd átír a környéknek leírására, elmondja, hogy mellette van a közel 7 hold kiterjedésű halastó, nem messze a két tekintélyes falú és két bazilika. Továbbá minden oldalról kiterjedt erdők veszik körül, melyekben nagy mennyiségű vad tanyáz.

Hogy a vár mellett maradjunk, Bonfini történelmi műve egyik helyén megnevezi a várpalota építőjét is. S ez: florenci Averolini Antal. 2) Egy építészeti munkája is maradt fen az érdemes építésznek, melyet Bonfini fordított olaszról latinra. 3) Fontos reánk nézve e codex azért, mert abból legalább megtudhatjuk, hogy minő styl és minő rendszer szerint alakították át a tatai várat.

A teljes átalakítás, a vár terének csinosítása Bonfini szerint Bécs elfoglalása után, tehát 1485 után lett keresztül vive.

Függő kerteket, fürdőket, márványkutakat készített itt Mátyás, a várteret és környékét parkiroztatta, ma-

1) Bonfini Ant. *Berni Ungaricarum Decades*. Frankfurt. 1581. IV. 7. k. 633.

2) Bonfini. U. ott.

3) E munka címe: „Antonii Averolini Florentini, etiam Chilaretos appellati, de Architectura libri XXV. ex Italico idioma ab Antonio Bonfinio Asculano Latine additi ad Mathiam Corvinum Hungariae Regem“, Ereletije a velencei szt. Márk könyvtárban van. Egyike a legértékesebb Corvin codexeknek.

dárházakkal, kalitkákkal tette élénkebbé a ligeteket. Árnyas berkek, műkeintészetű díszítések, sétányok váltogatták egymást, s a kilátás emelése végett még a bástyák tetejét is sétatálylyé alakította.

Magát a várpalotát pedig, mint Wenzel a velencei codex nyomán írja, olasz renesszánsz ízlésben építette meg Averolini.

Amit a művészet szépet és gyönyörködtetőt kigondolt, azt mind megvalósította ő a körében élt művészekkel, kiknek munkakörét, mint történelmünk bizonyítja, rendszerint ő szabta meg, ő irányozta, fekkölt szellemének erejével s a szép iránt kifjlett érzékével.

Nagyon szépen írja ezt le Wenzel, ránk nézve fontos kútfőt képező művében s czélszerűnek tartom egyik ide vágó részét közölni. A többek közt ezeket mondja: „A tati vár előkelő, a legnagyobb díszszel fölépített királyi palota volt; mely külső, arannyal és különféle színekkel gazdagon ellátott ékitményeiben nem kevésbé, mint belső elrendezésében, egyes termei, szobái, folyósói és egyéb helyiségeiben nem kevésbé, mint butorzatában és művészeti felszerelésében, Mátyás király nagy lelkét s finom ízlését és tapintatát tükrözte vissza, mely dísz- és függő kertjeiben, mesterségesen előállított és fontartott tavában, fürdőhelyiségeiben, mindenféle messze elterülő parkszerű erdészeti ültetményeiben, vadászatában és halászatában mindent nyújtott, mit akkor egy hatalmas uralkodó mulatóhelyén az emberi ész nagyot és szépet tervezhetett s a szív csak kívánhatott.“

Oly tömör s még is oly hív ez a leírás Bonfini után, hogy ehhez hozzá tenni, vagy belőle elvenni nem áll módunkban.

S ha valamikor újra építik a Mátyás korabeli palotát, ez Wenzel Gusztáv e remek leírása s kutatásainak fentjelzett eredménye alapján, a velencei codex segítségével nem lesz valami nehéz munka.

Ily palotában, melyet gyönyörű vidék környez, nem csodáljuk, ha Mátyás királynak szívesen tartózkodott. S ha meggondoljuk, hogy Neszmély is közel van, úgy elmoudhat-

jük, hogy Tata bizonyára azon helyek közé tartozik, melyek legtöbbször látták falaik közt a királyt jó kedvében.

Bonfini leírásai ugyan kissé túlzóknak tünnek fel előttünk, mert nála szokva vagyunk Mátyás korának szertelen magasztalásához — udvari történetiró volt — mindazonáltal elfogadhatjuk fent adott adatait, melyeket a kortárs Oláh Miklós ¹⁾ s más történetirók is, mint Forgách Ferencz ²⁾ s Bombardi Mihály ³⁾ szintén megerősítenek.

De szükségtelenek ide a történelmi igazolások is. Nagyobb érv itt a századokon át fenmaradt hagyomány, mely Mátyás itt tartózkodásáról s a tatai vár fényéről a nép száján él.

Még egyes helyekre is fenn tartotta magát a hagyomány rege vagy monda alakjában, megőrizve a nagy király emlékét. A héregiek pl. még ma is királykut-nak hívják a Gerecse hegy aljában levő kutat, hol állítólag Mátyás vadászatai közben megpihent és lovát megittatta.

De ránk nézve közelebbi a „Mária kút“ regéje, melyet Szabó J. Elek irt meg egy csinos költeményben. ⁴⁾ E rege szerint Mátyás király egyik vadászatán egy szarvast űzve eltévedt az erdőben. Az öregjé is fölébe borult s nem talált többé sem vadásztársaira, sem az utra, mely a rengetegből kivezetné. Hasztalan barangolja az erdőt —

1) Hungariae Bëos 1768. I. könyv. 8 fej. 46 lapján ezeket írja Tatáról: „Arx Regia insignis Mathiac Regis aedificiis. Alluit huius mure orientales latissimum vivarium, piscibus multigenis memorabile, in oriente ad unum milliario protensum. Ad austrum imminet arei oppidum situm in monte, qui marmor rubrum continet.“

2) Francisci Forgachii de Ghymes Pannonii rerum Hungaricarum sui temporis commentarii, libri XXII. o. M. S. in lucem prodeuntes ed. Alexius Horányi. Pozsony. 1788. VIII. könyv. 204 l. így ír: „Tata arx ad omnem amoenitatem et splendorem cultissima, deliciae priscorum Regum, dum Buda stare.“

3) Bombardi Topografia Mag. Reg. Ung. (Bécs 1718.) 69. lapján ezt írja Tatáról: „Nec procul inde assurgit mons rubro marmore foetus, ex quo varia olim aedificia, tum sacra, tum profana, Corvini maxime temporibus extracta, fuero uti abunde testatum faciunt templorum ac palatiorum, quae sive in ipso praesidio, sive ad fodinam supersunt ruinae.“

4) Tata-Törvényi Hírad. 1833. 39. sz.

hiába. Közben a szomjuság is ég-li s fáradtan, szomjuságtól agyonkinozva lerogyott egy túskebokornál. Ekkor a szent szüzlőz folyamodott segélyért, hogy ne hagyja őt itt elveszni nyomtalanul, mikor az országnak még oly nagy szüksége van rá, segítsen rajt, hadd dolgozzon tovább is népe üdvére. Fohászára ime a túskebokorból fény árad s megjelenik előtte Magyarország pátronája a kis Jézussal, erőt önt a lankadott királyba s elvezeti őt egy darabra, majd eltűnik. Eltűnése után látja a király, hogy a hol szűz Mária állott, most forrás buzog. Hálát adott a nagy király az Istennek, s fölülülve ott tölté az éjjel, holnap reggel már visszatért aggódó népéhez. A kutat „Mária kút“-nak hívta s ma is annak hívja a nép.

Ilyen az „a r a n y k a c s a“ mondája is. E monda szerint egy „kőgége“ vezetett a föld alatt Tatából a Pannónia várig. S Mátyás király környezetével sokszor azon mulatta magát, hogy egy fából készült aranyozott kacsát tett Talán a kőgége végénél levő forrásra, s aztán fölnyargaltak Pannon várig, s ott bevárták míg az arany kacsá ismét előtűnt. E monda az őszönyi népnél azon különbséggel van fűn, hogy ők azt tartják, hogy leveleket küldözgettek Tatából ezzel a „dróton járó aranykacsáva!“ a kőgégén keresztül.

E mondákban rendszerint van valami történeti alap is. Így az aranykacsa tréfáját valószínűleg a brigeciói római vízvezető csatornájával űzte Mátyás király, kiről Bonfini nyomán tudjuk, hogy Brigeciót is felakarta eleveníteni azzal, hogy ott egy „Latinae gentis colonia“ nevű telepítvényt alapított. A tatái séta utakat pedig egész a Dunáig kiterjeszté. Magát a Dunát márványhiddal akarta áthidalni, Traján, római császár példájára. E tervében halála akadályozta meg, így adja elő Bonfini, azzal a toldással, hogy a hidnak pilléréből egy rész el is készült. Ezeknek azonban ma már semmi nyoma.

Mennyi igaz tehát Bonfini ez utóbbi dolgaiból, nem tudom, de hogy nagyítás a dolog, az valószínű.

Mátyás emlékét a mondák maradandón megőrzik, s Tata lakóinak ivadékról ivadékra átszálló örökségét képezi

a dicsőség, hogy a nagy király annyiszor keresett és talált is tündülést vidékén és falai közt.

Tata fénykorának ujjá alkotóját 1490-ben veszté el. Halála után Tata Mátyás király végakarata szerint fiára, a szelídlelkű Korvin Jánosra szállott.

Korvin János rövid egy évi birtoklása idejéből, két okmányt közül Wenzel Gusztáv, melyek különösen Tata belső történetére nézve fontosak. Mindkettő a tatai zsidókra vonatkozik.

Az egyiket maga Korvin János adta ki az 1490-ik év nyarán, ¹⁾ s ebben az zsidók kiűzetésével bízta meg várnagyait csicserei Orosz Mihályt és Borsway Pétert. Mint az okmányból olvassuk a zsidók nagyobb számmal telepedtek itt le, s a törvény tilalma daczára bent laktak a városban. Ez azonban nem lett volna oly nagy baj, de uzso-ráskodtak is, úgy a városiakat, mint Korvin János job-

1) E fontos oklevelet Wenzel után a következőkben közöljük:
„Nos Johannes Corvinus Slavonie, Lyphonie et Oppanis Dux etc. natus Serenissimi Principis condam domini Mathie Hungarie, Bohemie Regis, Ducisque Austrie etc. felicis reminiscencie, tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod nos Judcos in civitate nostra Thatha residentes istinc reiicere statuimus ex eo, quoniam considerand-sacris legibus contrarium esse, Judcos crucifixi Christi inimicos Christo anis simul cohabitare, et cum eisdem conversari, nolentes nos sacrosanctis legibus in hoc offensus esse; preterea ex eo, quia Judei ipsi omnes fere opidanos nostros et reliquos jobagiones circumcommorantes usurarum exactionibus enervaverunt nobisque ex hoc et aliter plurima dampna fenerationibus eorundem Judeorum emersa esse conspeximus. Propterea vobis Egregiis Michaeli Oroz de Chychyr, et Petro Borsway castellanis Castri nostri Thatha seriusius committimus, quatenus Judcos omnes in dicto opido nostro commorantes, si qui adhuc istinc superessent, remoneatis et reiiciatis, resque, et bona ac domos dictorum Judeorum in prefato opido nostro habitas pro vobis recipiatis, et illo quo malueritis ad vsum et commodum vestrum retinentes, vendedi et statuendi habeatis facultatem plenariam; hanc nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in Alba Regali altero die festi Exaltacionis Sancte Crucis anno Douini millesimo quadringentesimo nonagesimo.

Johannes Corvinus
Dux manupropria.“

bágyait is sauyargatták, miért a tatai várnagyok panaszt emeltek ellenük Korvin Jánosnál. A dolognak a zsidók kifuzetésével vetett véget, javaikat lefoglaltatta és várnagyaiknak adományozta.

Korvin János e határozatát a városi tanácsé követte, ¹⁾ mely utóbbi úgy tartalmával, mint szereplő személyeivel élénk világot vet a város belszervezetére.

Ebből tudjuk meg határozottan, hogy a városi tanácsot a bíró elnöklete alatt tizenkét választott polgár képezte, kiket névszerint is felsorol okmányunk. A bíró Kalmár Balázs, a választott polgárok pedig a következők: Ujlhalmy Péter, Bartha Balázs, Szabó Imre, Illés Pál, Mészáros András

1) A városi tanács oklevele így szól: „Blasius Kalmár Julex, Petrus Wylhalm, Blasius Bartha, Emericus Zabó, Paulus Elye, Andreas Meuzaros, et Michael Varga, (nec non) Michael Farkas, Johannes Sywegh, Franciscus Zendi, Benedictus Boros, Blasius Thar, Gregorius Feweyen, cines opidi O-Thata nuncupati, ad perpetuum rei memoriani. Presenciam insinuacione noverint vniuersi presentes litteras inspecturi-Quia Illustris Johannes Coruinus Lypthonie et Oppauie Dux, et Dominus noster, natus videlicet Serenissimi Principis condam domini Mathie Hungarie etc. Regis, sollicitiori et vigilanciori cura, pia mentis intencione intendens non tantam dampna rerum ex multiplici ac varia feneracione et vsurarum exaccione, sed et animarum letales et corruptos atque pestiferos morbos, quibus ipsi johagiones nostri oppidi predicti ex cohabitacione Judeorum, inimicorum videlicet Jesu Nazareni Christianorum omnium Regis granabantur, vulnerabantur et inficiebantur; qua consideracione ductus ipsos Judeos e medio nostri eiecit et expulit, d u a s q u e d o m o s, videlicet Moysi maioris et Abrahæ, Egregio Michaeli Oroz de Chychyr alias castellano castru de eadem Thata, ob fidelium ipsius serveciorum eidem Domino nostro fauoroso impen-sorum, tradidit, dedit et assignauit, cum omnibus terris, videlicet arabilibus et incultis ad easdem pertinentibus, jure sui patronatus habendas, inhabitandas et possidendas presentibus et futuris temporibus irrenocabiliter perpetuo. Nos quoque ob ipsius Egregii Michaelis Oroz iam fati placidam fauorabilitatem, et beneuolam pietatem ad nos et conciuces nostros ostensam, eundem in nostrum concieua recipimus, et hic in nostri medio in premissis domibus inhabitare consensimus pari et unanimi consilio. Quod si maluerit, extunc eidem concedimus, vt eandem domos, cuiuscunq; valuerit apto se tempore offerenti venalem faceret, et venderet condigni precij esti-

Varga Mihály, Farkas Mihály, Süvegh János, Szendy Ferencz, Boros Benedek, Thar Balázs és Feücsény György. Ezekből állott a várostanács.

Határozatában ismételve Korvin János rendeletét, a zsidók kiűzetését helyesli és idősb Mózes és Ábrahám zsidók két házat csicseri Orosz Mihály várnagy javára lefoglaltatta, a hozzá tartozó földekkel egyetemben.

Csicseri Orosz Mihályt tekintettel arra, hogy a város hasznára és fűvére is közreműködött a zsidók kiűzésének sürgetésével, polgártársunkká választották, s a város pecsétével megerősített eme nyilatkozatukat a várnagynak megküldötték.

E kettős határozat alapján tehát az 1490-ik év nyarán Tatából a zsidók kiűzettek.

Az okmányból újabb megerősítést nyertünk arra nézve, a mit már Zsigmond birtoklásánál is elmondtunk a várospolgárok megválasztására és a belső szervezetre vonatkozólag. Ez alkalommal csak a nevek fontosak, mert ezek alapján már most a tősgyökeres tatai polgári családokról szereztünk tudomást.

Sok család még ma is fenn van, de némelyek mint az Ujhalmy, Bartha, Szendy, Boros és Feücsény családok már vagy kihaltak, vagy más vidékre költöztek.

A lakosság legnagyobb része ez időben már jobbágygá vált, mert a Rozgonyiak által birtokaiktól megfosztatván, hovatovább a jobbágyi állapotra lettek utalva. Nagyan elő mozdította ezt még az a körülmény is, hogy a községek kegyuri községekké lettek s lassanként beolvadtak a koronabirtok keretében. Talán ennek tulajdonítható az is, hogy Tatának a megye kebelében elfoglalt állásáról és sze-

macione pensata, perpetuo in filios filiorum habendas, inhabitandas et possidendas nullo vnquam penitus contradicente. Pro cuius testimonij firmitate appensione sigilli oppidi nostri, quo in talibus vsi sumus, duximus consignandum. Datum in iam dicto oppido O-Thatha feria sexta proxima post festum Beati Michaelis archangeli anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo" (Wenzel után).

repléséről vajmi kevés említés történik, mert ez csak úgy eshetik meg, hogy a községek beleolvadván a korona birtokba, mint ilyenek kivétettek a megyei hatóság jogköre alól. Hogy pedig Tatát valóban a koronabirtok keretébe tartozónak tekintették, már ez időben is, igazoljuk a következőkkel.

1490-ik év június 17-én harminczhárom egyházi és világi úr szerződést kötöttek Korvin Jánossal, mely szerint ez utóbbit reá vették arra, hogy a kezében levő korona birtokokat 40000 ar. forint kárpótlásért kiszolgáltatja a leendő királynak — az esetben, ha nem őt választanak meg királylyá. E szerződésben Tatát is, mint korona birtokot említik. ¹⁾ Nyilván való tehát, hogy korona birtoknak tekintették.

Tatának birtokúri kérdése e szerződés értelmében a király választásától tétetett függővé, melynek lezajlása eléggé ismeretes a történelemből. A Mátyás alatt megszorított főnemeseknek nem kellett Korvin János, de oly király „kinek fiúskét markukban tarthatták“ mint Zápolya mondta, s e mintaképet II. Ulászlóban találták fel. A július 17-iki szerződés tehát érvénybe lépett és Tata ura újra a koronás király lett, II. Ulászló.

De királyaink ezután már nem jönnek ide oly sűrűn mint eddig láttuk, maga Ulászló is csak akkor jött először Tatába, mikor a pestis elől keresett menedéket — 1495-ben ²⁾ Udvarát ide tette át egy rövid időre, s a mint a következő idők eseményei bizonyítják e rövid idő is elég volt arra, hogy a kényelem szerető Ulászló megkedvelje a várost.

1496-ban ugyanis ismét Tatán találjuk őt. Itt kereste fel november 17-én De Miranda Bertalan pápai nuncius, hogy átadja neki a brévét mely őt a brandenburgi Borbálával kötött szóbeli házassága alól felmenté. ³⁾

1500-ban innen adta ki amaz oklevelét, melyben a pannonhalmi apátot fő apáttá teszi. ⁴⁾

1) Szalay László: Magyarország Tört. III. köt. 359. l. Horváth Mih. Magy. Orsz. T. III. köt. 242. l.

2) Szalay L. U. o. III. köt. 412 l.

3) Horváth M. Magyarország. Tört. III. 288. l.

4) Fitzhoffer: Monasteriologia III. l.

Itt tartózkodása idején Korlátkövy Osvát szerepel, mint Tatának várkapitánya, a ki 1505-ben a rákosi országgyűlésen is jelen volt. ¹⁾

Vi-szatérve Ulászló király birtoklására, azt mondhatjuk, hogy az 1510-ik évben tartózkodott Tatán leghuzamosabb ideig, s ezt amaz okmányok és levelek bizonyítják, melyeket itt adott ki. ²⁾ Ezek tanúsága szerint kevés megszakítással az egész nyarat Tatán töltö, de mért? — mert a pestis újra kiütött.

Ez alkalommal azonban nemcsak udvarát tette át ide, de az országgyűlést is itt tartotta meg. Az 1510-ik évben tehát újra felcsillámlik a szereplés egy hamvadó szikrája, de csak rövid időre, s ekkor is csupán, a kényszerdség parancsára. ³⁾

A pestis miatt ide gyűlt országgyűlés június 24-én vette kezdetét. A tárgyalásokat állítólag a mai kapuczinus zárda előtti téren tartották a király személyes vezetése alatt.

Az országgyűlés maga igen fényes.

A kiváló személyiségek közül a következőkről tudósítanak Pasqualigo Péter és Guidotó Vincze, velencei követek jelentései. ⁴⁾ Itt voltak De Grassis Achilles pápai követ, a római császár 3, a lengyel és francia király 1—1 követe, továbbá a velencei, török, havasalföldi és moldvai követek, a brandenbéri örgróf és mások. Honfiaink közül a híres Bakocs Tamás, esztergomi primás biboros, azután Perényi Imre, a nádor 200 főnyi lovas kísérettel s a legfőbb országos méltóságok és rendek.

A tárgyalások tárgyát nemzetközi kérdések képezték, tartama pedig szeptember közepéig terjedt.

A király személyesen vezette az itt tartott országgyű-

1) Virágh Benedek: Századok. Pest 1862. V. köt. 162. l.

2) 1510 május 24-én innen írt a boroszlói tanácsshoz, augusztus 2-ikán pedig Kázmér tescheni herceghez. Lásd Ilazni okmánytár. V. köt. 404. l.

3) Horváth Hihály: Magyarország. Tört. III. köt. 802. l.

4) Magyar Történelmi Tár. XXIV. k. 182. sk. II.

lést, s július 25-én ő maga küldte el Tatából Beriszló Péter székesfehérvári prepostot és kir. titkárt, továbbá Ákosházi Sárkány Ambrus pozsonyi főispánt a német császárhoz és a francia királyhoz követekül, hogy tőlük Dalmácia vissza foglalására segílyt kérjen. ¹⁾

Augusztus elején azonban Tatán is kezdett a pestis mutatkozni, ezért Ulászló e hónap közepén Komáromba, majd a végén Nyitrára vonult vissza, az országgyűlés pedig feloszlott.

Amint ezen országgyűlés tünő fénye elvonult Tatából, az elhagyatottság üt benne tanyát, s alig hallunk róla évtizedeken keresztül említést.

II. Ulászlónak halála után fiára, II. Lajosra szállott.

Ismeretes a történelemből, hogy mily zavart állapotok divtak ez időben a királyi udvarnál s a pénzügyi viszonyok mily ziláltak voltak, hogy a király sokszor még a napi szükségleteket sem volt képes előállítani.

II. Lajos alatt e vagyoni állapot még elhanyagoltabb lett, mint atyja alatt volt, úgy, hogy már maga az ország is jónak látta törvényekkel intézkedni a királyi háztartás szükségzeiről.

1518-ban tartott bácsi országgyűlésen intézkedtek a végett s ez országgyűlésen hozott 14. t. cz. kijelöli a korona uradalmakat, melyekből a királyi asztal szükségletei fedezendők s ezek közt találjuk Tatát is, honnan a halat szállítottatták Budára.

A királyi konyha szükségleteinek fűdőzésére kijelölt korona-birtokok kezelése a budai tisztartóra bízott. ²⁾

Ugyanez évben Tata egyik fiók várát, Gesztet, elzálogosították Somy Gáspárnak, az országgyűlés határozatának ellenére, mely kimondta, hogy a korona birtokokat elzálogosítani vagy bármikéint elidegeníteni nem szabad. Pedig tényleg Tata is idegen kézben volt.

Az itteni birtokoknak elkezelői ez időben Korlátkövy Péter és Bornemissza János voltak, kik azon ürügy alatt, hogy őket

1) Horváth Mih. mint fentebb.

2) Horváth M. III. k. 338. l.

még II. Ulászló megbizta, hogy Tatát a többi koronabirtokkal együttaddig kezeljék, míg II. Lajos nagykorúságát eléri; a tatai birtokokat a saját hasznukra vették kezelés alá. Mintán azonban további csendes birtoklásuknak a fent említett törvénycikk gátot vetett, azzal vágta ki magát Bornemissza, hogy megválasztatta magát 1519-ben budai tiszttartónak s így Tata újra csak az ő kezében maradt. Sőt mi több, mikor az országgyűlésen elődigi birtoklásukról számot kértek még a számadást is megtagadták, nem hogy a várat kiszolgáltatták volna. ¹⁾

A II. Lajos alatt történt nagy katasztrófának egyik előidéző eseménye, melynek színtere Tata volt, képezi városunk utolsó történelmi szereplését a mohácsi vész előtt. II. Szulejman ugyanis 1520-ban Behram csasuzt, küldötte Budára, hogy II. Lajostól adót kérjen, vagy ellenkező esetben hadat üzenjen.

II. Lajos azonban a követek személyi joga ellen sérelmet követett el, mert Behram csasuzt mint kémét elfogatta és Tatára belebhevén itt fogságra vettette. ²⁾ A mohácsi vésszel végződő hadjáratra ez ingerelte fel a szultánt.

Régibb történetiróink azonban ezen esemény leírásában legtöbbször tévednek.

Istvánffy azt írja, ³⁾ hogy Behram csasuzt egész kíséretével együtt legyilkolták és a tatai halastóba vetették őket. Verancsics pedig, hogy orrát, fülét csönkítették meg a jó csasuznak. Azonban Szalay kimutatta, ⁴⁾ hogy mindeme tudósítások tévesek.

Ibrahim vezérnek egy 1534-ben kelt levelében ugyanis határozottan csak fogságról van szó, nem csönkítésről vagy épen legyilkolásról.

Behram csasuz tatai fogsága azonban drága lett a magyaroknak!

II. Szulejman hadat üzent ez eseményre s a mohácsi

1) Horváth M. U. o.

2) Horváth Mihály III. k. 346.

3) Istvánffy Miklós: Regni Hungariae Hist. 1724. VI könyv. 58 l.

4) Szalay László M. Orsz. Tört. III. k. 519. l. 241. az jegyzetben.

vész örökre gyászos napja volt a visszatorlás, A török messze földre beszánguldozta rabló hordáival az országot, de az erődített helyeket elkerülte, s ennek köszönhető, hogy Tatát a török még ekkor nem pusztította el, amennyiben csupán nyílt helyeket rabolt ki és égetett föl. 1)

Zivataros évek előjelei voltak ezek, s hogy e zivatarkok alatt az országos rabságban, Tatának mennyit kellett szenvednie látni fogjuk.

Álljunk meg e sötét pontnál. A mohácsi vésszel, hol Tata koronás kegyurát veszte, letűnt Tatának fénye, dicsősége is, a mi hátra van még, az csak fokozatos hanyatlás, silyedés. Úgy, hogy elmondhatjuk, hogy a mohácsi vész Tata helytörténetében is epochális jelleggel bír, nem ugyan maga a vész, de következményei.

Mintán pedig a következő korszakban, melyet a hanyatlás korának fogunk nevezni, egészen más közjogi és kulturhistoriai fázisok állanak be, azért szükségesnek találom ezen most tárgyalt kornak kulturhistoriai képét is adni.

A vár közjogi állását már Zsigmond birtoklása jellemzésénél elmondtam, itt csak annyit, hogy a város kiváltságos helyzetéből királyi kegyúri községgé átalakulásával lakói is más közjogi helyzetbe jutottak, nem ugyan tényleg, de elvileg.

Eddig mint kiváltságos község lakói nem tartoztak a megye keretébe, hanem a király, illetve helyettese a nádor, esetleg a tárnokmester alá.

Most mint kegyúri község lakói kegyuraságuk fenntartása alá estek, mintán azonban a kegyuraság a király maga volt, ezért a helyzet tényleg nem változott.

Igazság szolgáltatás tekintetében volt csak változás, mert e szempontból Tata a Komáromban székelő királyi törvényszékhez volt illetékes, mint a Rozgonyiak alatt tapasztaltuk.

Mikor alakult át a város a kiváltságosból kegyurivá, ezt szorosán meghatározni nem lehet, mert bár a Rozgonyiak alatt, sőt előbb, még Zsigmond alatt kétségtelen nyo-

1) Horváth Mihály. M. O. T. IV, 19. l.

maít találjuk a kegyúri állapotnak, — ennek uacara még egy félszázaddal később Korvin János alatt is akadunk egyes célzásokra, melyben a város lakói megkülönböztetvék a királyi birtokok jobbágyaitól. „Oppidani“ és „jobbationes“ kifejezések egymás mellett, egymástól különválasztva fordulnak elő, mi nyilván arra mutat, mint említém, hogy még ez időben sem történt meg a teljes átváltozás, vagy, ha megtörtént is, legalább még élénken élt a népben a régi állapot emléke.

Azonban még van valami, a mi ez időben figyelmünket lekötheti, s ez a várnagyok és kapitányok szereplése.

Már Erzsébet királyné idejében történik róluk említés, de rendszeresen a Rozgonyiak hozták be azon intézményt, hogy a vár kezelését egy külön várnagyra (castellanus), ne mes Kerekes Pálra bizzák.

A Rozgonyiak utáni birtokoskirályok hasonlóan tettek Korvin János alatt csicseri Orosz Mihály és Borsvai Péter voltak a várnagyok, Ulászló és II. Lajos alatt pedig Korlátkövy Osvát és Korlátkövy Péter. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi már ugy szerepel, mint a tatai vár kapitánya, míg a jószág kormányzásával Bornemissza János van megbízva.

S ez az, a mi fontos, hogy t. i. a királyi jószágok kormányzása és a vár kezelése különválnak.

Két királyi tisztviselő szerepel most itt, egy jószágkormányzó és egy kapitány.

A vár kapitány alá maga a vár tartozott a közvetlen hozzátartozó birtokokkal egyetemben.

A tatai koronabirtokokat ugyanis, melyek ez időben, sőt már a Rozgonyiak alatt is hatalmas terjedelmet öltöttek, két részre osztthatjuk, n. m. a közvetlen a várhoz tartozókra és vidékére. Közvetlen a várhoz tartoztak: a két Tata. részben szent Ivánhegye és Abostyán földje a menyiben jövedelmeik egy része a vár fentartására és kezelésére fordított. A tatai várkapitánysághoz tartozott még tisztán katonai szempontból négy vár is n. m. Vithán, Gesz-

tes, Essegvár és Gerencsérvár. Ezek Tata fiók váraiként szerepelnek.

A tatai vár vidékét, vagyis a tatai koronabirtok kiegészítő részeit pedig a következő falvak és puszták képezték: Szöllös, Szomód, Grébics, Kovácsi, Gerencsér és Moór. Ezek tartoztak a jószágkormányzó alá, de alá tartoztak még a fentebb említett s a várhoz sorolt birtokok azon részei is, melyek nem voltak specifice a vár fenntartására kijelölve. A kettős megkülönböztetést csak is azért tesszük, hogy a két királyi tisztviselő jogkörét könnyebben átláthassuk.

A várkapitány fenhatósága csak a közvetlen tatai birtokokra terjedt ki, míg a jószág kormányzóé, ki ez időben budai tisztartó is volt egy személyben, kiterjedt mindazon birtokokra, melyek a tatai koronabirtoknak kiegészítő részeként szerepeltek, szóval az egész korona birtokra.

A jószág kormányzó azonban elszámolással tartozott a budai tisztartónak, esetleg magának az országgyűlésnek, ha a tisztartói állás nem lenne betöltve. Tatának 1526-ig egy jószágkormányzója volt: Bornemisza, ki magát budai tisztartónak is megválasztatván könnyen számolt el önmagának.

Ezekkel szemben az autonómiáját fen tartó városjoghatósága is összeszorult azon területre, mely közvetlenül nem tartozott sem a várkapitány, sem a kir. jószágkormányzó alá, hanem a város polgáraié volt. E területet meghatározni azonban nagyon bajos volna, annyival is inkább, mert a város már tisztán kegyúri e korszak végével s azt mondhatjuk, hogy a városi tanács joghatósága, csak kormányzói, illetve közigazgatási és bíraskodási ügyekre redukálódott, s a fenti területre is csak ezen ügyekben birt fenhatósággal, mely hovatovább háttérbe szorult.

A közjvedelmeket, melyekről alább szólunk, továbbá a hadügy körébe vágó ügyeket és jvedelmeket már tisztán a királyi kormányzók illetve várkapitányok kezelik, úgy, hogy a város autonómiája egészen össze szorult a közigazgatás és bíraskodás szűk keretébe.

Mag a király pedig csupán legfőbb birtokúrasági

és kegyúri jogát gyakorolja személyesen, egyéb átruházható jogait részben a várparancsnok, részben a jószágkormányzó gyakorolta.

Igy valának a város és a koronabirtok eleinte egymással szemben, majd egymás mellett, végre összefolyva.

Az apátság meg épen elszigetelten állott a korona birtok és a város között. Birtokai, mint a Rozgonyiak alatt láttuk, a városon kívül feküdtek és ez okból nagyon valószínűnek tartjuk, hogy az alsó- és felsőfalúi birtokokat, a városbeli birtokaiért kaphatta Zsigmondtól, bár ezt az okmányban kifejezve nem találjuk.

Az apátság Zsigmond óta a király kegyúri joga alatt állott, még a Rozgonyiak alatt is, — csak Mátyás király ruházta a Rozgonyiakra a kegyúri jogot, melyet nem sokáig gyakorolhattak, mert időközben Mátyás visszaváltván tőlük Tatát, a kegyúri jogot is visszaszármasztatta a királyi jogokba, a honnan eredt.

A város illetőn alakulása mindenesetre bonyolult közjogi állást teremtett s ennek tulajdonítható, hogy a tatai polgárok is oly elemet képeztek az államban, a mely az azon korban divott rendi szervezet egyik ágába sem tartozott, mert sem a polgári rendbe nem tartoztak, a mennyiben Tata nem lett szabad királyi várossá, sem nemesek nem voltak, mert mint királyi jobbágyok kegyúri községnek voltak lakói, az egyes nemeseket, pedig nem vehetjük a várospolgárok összeségének.

Az általános közjogi viszonyokról térjünk most át a belkormányzat egyes ágaira, nevezetesen a pénzügyre és hadügyre, mint a melyekről még nem volt szó.

A közjövödelmeket mint említettük a kegyúri birtokkormányzók kezelték.

E közjövödelmekről a Rozgonyiak idejéből fenmaradt okmányok tesznek említést. Állott pedig ez a mezőgazdaság termékeinek kilencedéből a malmok termelvényeinek hányadából, az iparosok által beszállítandó cikkekéből, Vámjogosítványuk is volt a Rozgonyiaknak, dehcgy Tatán is szedtek volna vámot arról nem történik említés.

Továbbá van szó még a rendkívüli adókról (collectanea pecuniaria extraordinaria) is. A királyok birtoklási ideje alatt a királyi adószedők maguk szedték be a jobbágyoktól, a Rozgonyiak alatt a rendkívüli adókat a földesurak szedették, de nem a királyi kincstár, hanem a maguk hasznára — Mátyás király megerősítése szerint.

E jövedelmekhez számíthatjuk még a királyi malomsa szentivánhegyi márványbányák jövedelmét.

A halászatot nagyban ilták, de a hal mennyiségét a királyi konyhába kellett beszolgáltatni.

A szőlők terméséből az apátság szedte a tizedet, valamint a mezőgazdaság termékéből is a szőlő képezte az apátság közjövödelmét, melyhez terjedelmes magánbirtokának jövedelmei járultak. Hogy egyházi nemesek (praediales) voltak-e birtokain, arról nem történik említés s így azt kell elfogadnunk, hogy az apátság ingatlanait is jobbágyok művelték.

Magának a városnak közjövödelméről, valamint hadügyi szerepléséről semmit sem tudunk, azaz csak annyit, hogy telekkatonaság behozatala után annyi katonát tartozott a földesúr, illetve a várkapitány zászlaja alá állítani, a mennyit az 1433-iki törvények megállapítottak, t. i. 33 jobbágy után egy jól fegyverzett lovast. E katonaságetartására szintén rendkívüli adót szedethettek.

A mi vögre az ipart és kereskedelmet illeti, az nem valami jelentös volt. Az ipar ugyan Zsigmond alatt virágzott, különösen a malom ipar, de utána pangás állott be, kivált a Rozgonyiak alatt, mikor a kereskedelem is úgy szólván elakadt ez útvonalon a vagyon- és személybiztonság hiánya miatt.

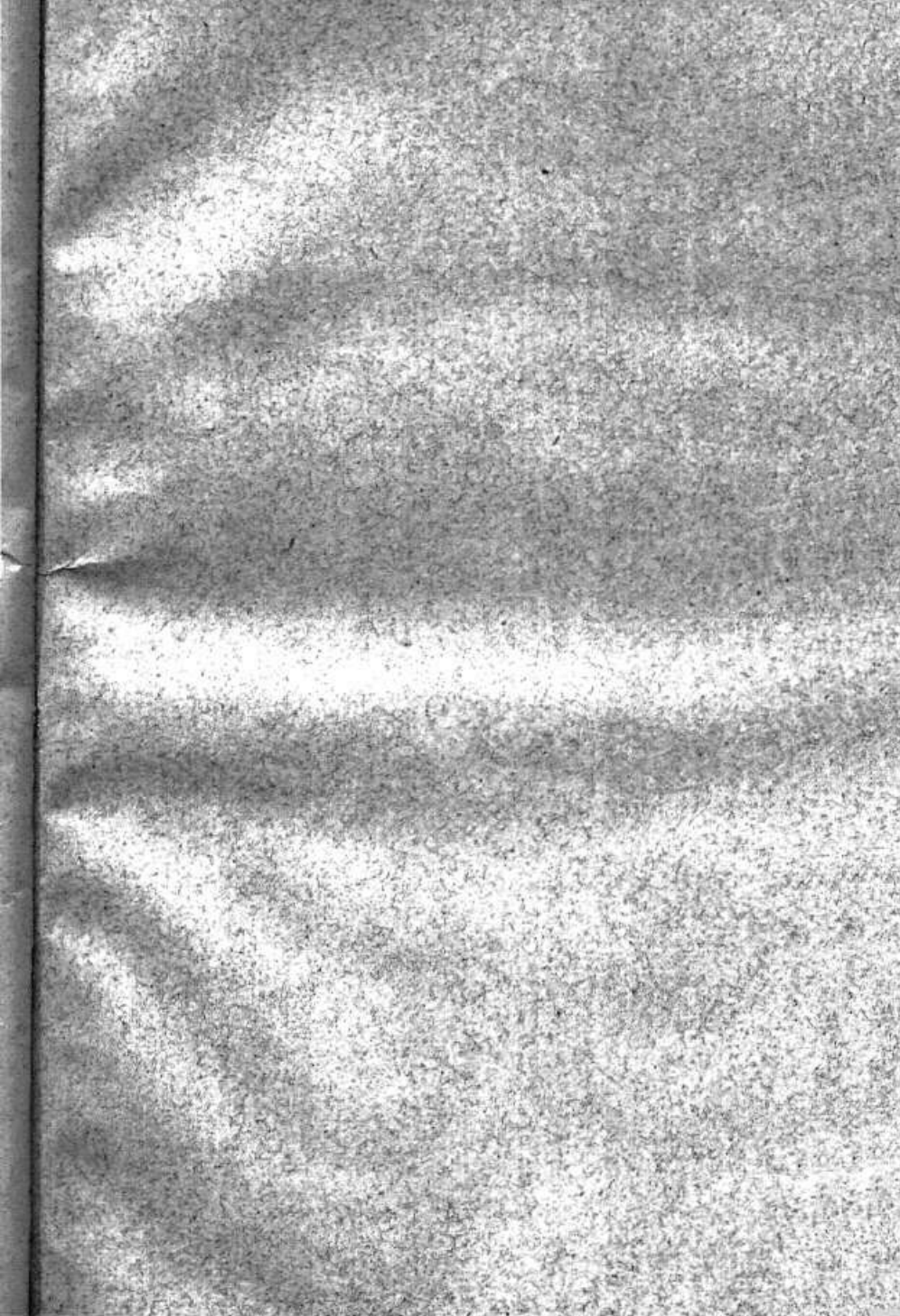
Hogy azonban a zsidók éppen ezen körülmények behatása alatt jó pénzfizleteket tudtak Tatán csinálni, annak elég bizonyítéka Korvin János kintásító rendelete, Abrahám és idösb Mózes zsidók uzsoráskodásaitól jobbágyok és polgárok egyaránt szenvedtek. Jól mehetett nekik az fizlet, mert házakat és földeket is szereztek, míg nemrajt vesztek. (Altitól a mai város ház helyén állt ház volt az egyik zsidóé. (?))

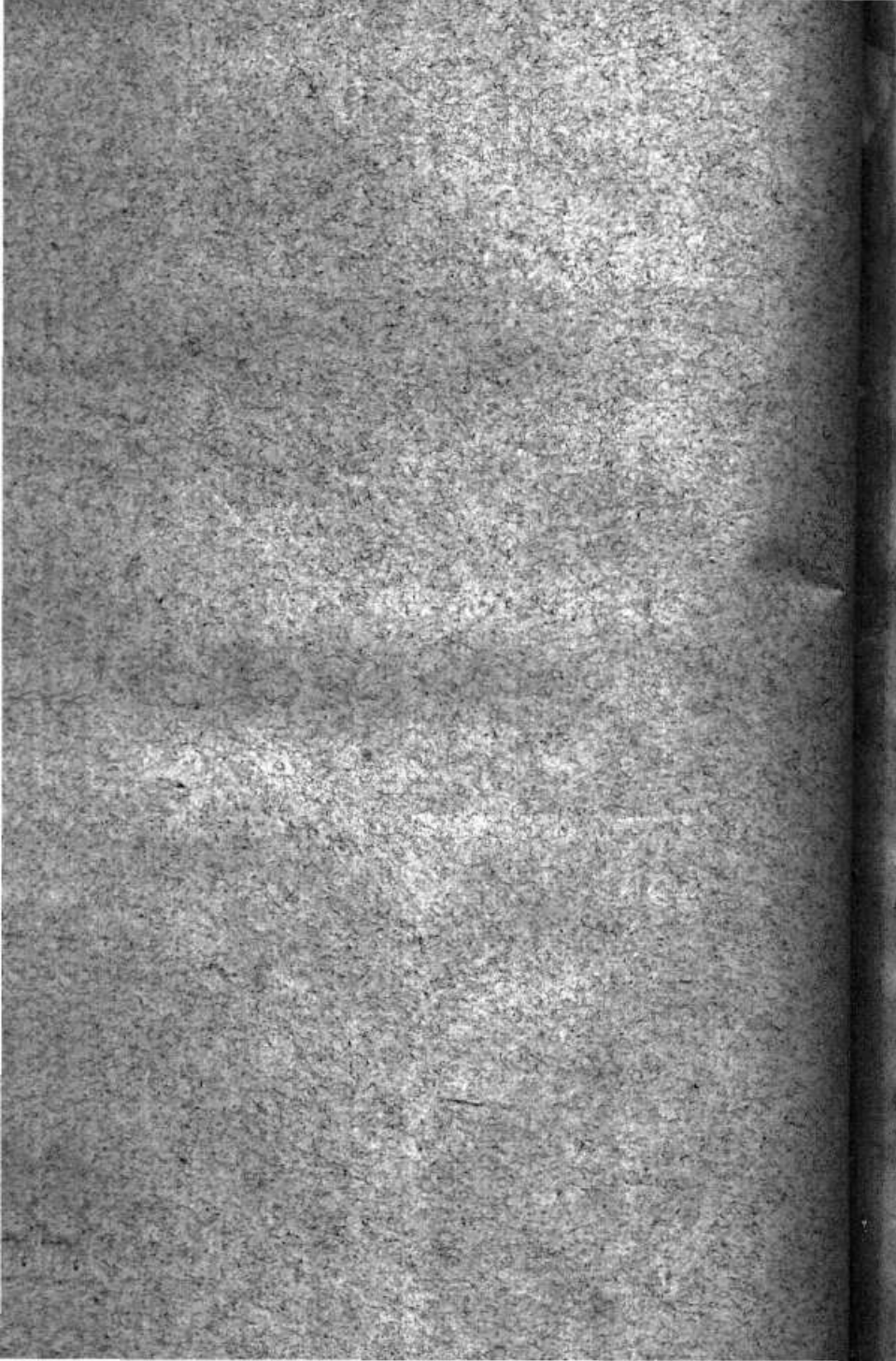
E tény azután arra utal, hogy a tatai polgárság nagyrésze aligha lehetett vagyonos, mit megerősíteni látszik az a körülmény is, hogy a Rozgonyiak alatt sokan elvesztették birtokaikat, továbbá az is, hogy az ipar és kereskedelem pangott, mert ily esetben szokott nagyobb pénzszükséglet elő állani. A tataiak csak Mátyás király idejében nyugodták ki a zaklatásokat, de hogy még Korvin alatt is kimerülve voltak a vagyoni állapotok, annak kiáltó bizonyítéka az uzsora és a zsidók e nagyobb mérvű fellépése, a mi ezen időben különben nem szokatlan dolog másutt sem.

Milyen volt a társadalmi élet azt már a történeti részek előadásából is kivehetjük. Zsigmond alatt zajos a vadászatok, multságok, egymást érték királyi udvar itt székelt s más ebből és gyanítható, hogy pezsgő élet volt itt. Aza sok főúr, az a sok külföldi, ezek kísérete, nagyszerű panorámát nyújtott. A jókedvű multságok pedig élénkké, mozgórá tették e nagy táborot. Annál csöndesebb a Rozgonyiak alatt az önkény és ököljog idején. Míg Mátyás alatt újra megélénkült Tata, mert újra visszahangoztak erdei a kopók ugatásától, kürtök rivallásától, újra csengett a pohár a pompás királyi palotában melyben az olasz reneszánsz egyik szép emléket vesztették el.

Utána azonban csak néha néha látszik egy kis pezsgés és lassanként utat tör magának a csendes elvonultság, melyből Tata a következő korszakban lép ki e cselekvés terére, — e kor azonban szomorú napokat hozott.

TATA TÖRTÉNETE.

III. RÉSZ.

A törökvilágban.

(1526—1727.)

IRTA

ROHRBACHER MIKLÓS

JOGHALLGATÓ.

TATA.

A SZERZŐ KIADÁSA.

III. RÉSZ.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL

AZ

ESTERHÁZYAKIG.

(1526—1727.)

A török hódítások kora.

I. Kultörténeti részek.

Az 1526. év augusztus 29-ike örökké emlékezetes marad a magyar történelemben. A török győzött és vad hordáival Moháctól Buda felé vette útját.

A nemzet e nagy gyászához, a török első nagyobb betöréséhez a török látta vidékek mindegyike tud valami mesét vagy mondát fűzni, megőrizvén e nagy veszteség emlékét. Tatának is van ilyen mondája, mely alól homályosan ugyan, de még is felcsillan a realis alap: a valóság. Azt mondja a népmese, hogy a mohácsi csata után, mikor mindenki sietett kincsét elásni, megmenteni a törökök hordái elől, Tata papja is kivitte a templom kincsét a rétre s ott a sekrestyés előtt három fa közt elásta. Történt pedig, hogy a török berontott Tatába s a lelkész sekrestyéstől együtt fogolyiá lett. Fogságukban azután a kis hitű sekrestyés, hogy megszabaduljon, szabadságáért a kincsnek árulója akart lenni, de a mint a kincs helyén a földbe vágta ásóját, viz bugyant föl s körülötte kerekre lesüllyedt a föld. A török hasztalan kereste a kincset, e tő feneketlen volt. Ime a feneketlen tő regéje, a költői képzelet alkotó erejével átalakított, érdekessé tett, de ugyanakkor elhomályosított valóság.

A történeti tény ez.

A rém hírre, hogy a török Buda felé jő, mindenki siet biztos helyre menekülni és kincseit elrejtani. Többi közt a tatai apátság is értékesebb egyházi edényeit és ruháit az ecsedi várba vitte őrizésre, ahonnan azután többé vissza sem kerültek. Ez egyházi felszerelvények ugyanis az ecsedi

várral együtt a Báthoriak kezébe, majd Báthori Gábornak 1613-ban történt megületése után II. Mátyás király birtokába kerültek. Azt hiszem nem lesz érdektelen, ha e helyen tovább kutatjuk a tatai egyházi szerelvények sorsát.

Forgách Ferencz biboros primás, II. Mátyástól megakarta venni az ecsedi várban felhalmozott egyházi kincseket (tehát a tataiakat is), de ugyanekkor Forgách Zsigmond a felső részek kapitánya a későbbi nádor is kérte őket II. Mátyástól fizetése fejében, azon jó akaratú megjegyzéssel, hogy a szegényebb egyházak között óhajtja szétosztani. Forgách Zsigmond ntöbb be sem várva a királyi rendeletet azok egy részét birtokába is vette és szétosztotta. ¹⁾

Igy került aztán a tatai apátság egyházi ruhái közül egy aránnyal himzett kazula és egy damaszt szövettel pluviálé a kassai kir. kápolnába; egy másik arany himzésű pluviálé és egy fekete színű antipendium pedig a széchenyi zárdakápolnába. Hogy a többi hova lett Ecsedről, s mi sorsa jutott nem tudjuk.

S önkéntelenül felmerül itt az a kérdés vajjon fennmaradtak-e ezen darabok is az említett helyeken? Sajnos — nem.

A kassai kápolnában őrzöttéket az 1619. évi szep-

¹⁾ Ez adatok Németh Jakab jezsuitának Pázmány Péterhez írt, 1617 márc. 7. Nagyszombatban kelt leveléből ismertes Knaz Nándor a Magyar Sion 1864 ik II. köt. 216 lapján közli e levelet a hozzá fűzött leltárral együtt melyből a következőket közöljük: „De Tata:

158. Antipendium nigrum ex holoserico florifero attritum, cum nigra subductura. In. Szechenyi claustró.

159. Casula nigra ex holoserico cum stamine rubro et auratis scutulis exornato, subduct. subrufa. Crux est ex rubro holoserico, cum stamine albo et scutulis viridibus ornato. Domi in cista (Kassán)

160 Pluviale album ex damascena cum sufflura subrufa. Cappa caret nodo, attritum. Domi in cista.

161 Pluviale nigrum ex holoserico cum stamine rubro scutulato. Cappa habet nodum ex auratis filis ac serico viridi textum cum peuculo serico longó. In Szechenyi claustró.”

Eredetije a primási uradalmi levéltárban Capsa X. alatt van.

fember elején Bocskay katonái Kassa elfoglalása alkalmával elrabolták. ¹⁾ Meg vannak-e még ezek? — igen kétséges.

A Széchenybe vitt egyházi ruhák hasonlóan elvesztek, mert 1619-ben a templom és a zárda a város nagy részével együtt leégett ²⁾ és így a tatái egyházi ruhák is ott porladtak.

E kitérés után, melyben a tatái apátság kincseinek vesztét konstatáltuk, visszatérhetünk a város további történetére.

A törökök Budafelé jövet elszárguldoztak ugyan Tatáig is, de ez uttal bár a várost rabolták és egy részét fel is égették, magában a várban semmi kárt sem tettek, s megnyugodtak abban, hogy a vár kapitánya a feladást egyszerűen megtagadta. ³⁾ Hiszen Szolimán török császár csak boszuló hadjáratot viselt Magyarországgal szemben s nem hódított. Csak a később beállt trónzavargások alkalmával, mikor az országba segítségül hívta Zápolya pártja s mikor látta itt a zavart állapotokat, akkor lépett fel hódító szándékkal. A mohácsi vész és az ezt követő másfél havi rablás csak boszú volt Belram császár tatái fogságaért.

Sokkal fontosabb ennél Tatára nézve a beállott trónviszály, mert ettől lüggött, hogy kinek fog ismét birtokába kerülni. Minthogy Tata várát Komárom elővédjéül tekintették, azért sorsa az egész trónviszályban, sőt a török hódítások idejében is folyton összefügg Komárom sorsával, ez pedig a Dunántul kulcsa volt. Azért látjuk a mohácsi vész után, hogy a Habsburg I. Ferdinand és Zápolya János királyok közt beállott trónviszályban, mindegyik szeretné e két várat elfoglalni. Legelőbb is, Ferdinánd szándékozta e terület keresztül vinni.

A hírre azután, hogy Ferdinánd beront az országba, azt tanácsolja Frangepán Zápolyának, hogy szálljon Tata mellé táborba s neki adjon 4000 embert; ő betör Ausztriába

¹⁾ Kazy F. *Historia Reg. Hungarici Transilvaniae* 1787. 166. l.

²⁾ Mocsáry Nográd vármegye III. k. 49. l.

³⁾ Fessler A. J. *Die Geschichte der Ungern und ihren Landsaesen* VI. köt. 329. l.

és Ferdinándot szándékában megakadályozza. E tervet Radics Bosics, szerb eredetű kapitány is helyeselte, de a többség későbbre óhajtá halasztani. Azonban csakhamar belátták Frangepán tanácsának helyességét, mikor neszét vették, hogy Ferdinánd Komáromban vagy Tatában szándékozik megtartani pártgyűlését is.

Zápolya János ekkor megbizta Ráskay Gáspárt Tata és Komárom elfoglalásával. ¹⁾

Ez könnyen sikerült, mert Tata a mohácsi vész után azonnal Zápolya pártjára állott s csak így érthető, hogy Ráskay elfoglalása után, dacára a danántul előforduló folytonos birtokváltozásoknak, Tata egy álló esztendőig Zápolya birtokában volt.

Időközben a két király között elkecseredetten folyt a küzdelem. Ferdinánd a német birodalomból segélyhadakat nyervén elhatározta, hogy ha békés uton nem lehet, úgy fegyverrel elégti ki igényeit. Zápolya János alkudozni egyáltalán nem akart ennek tulajdonítató. Hogy az 1527-ik év közepén Ferdinánd hadai az országba jöttek és a Zápolya pártiak által megszállva tartott várakat egymásután elfoglalják.

Ekkor történt, hogy a Ferdinánd küldötte seregnek egy 300 lovasból álló előhada, melyet Hardeck János, Nádasdi Tamás és Thurzó Elek vezettek. szeptember hó elején Ferdinánd királynak egyenes megbízásából megszállták Tatát, s felszólították a várnagyot a vár feladására. A Zápolya párti várórség a feladást megtagadta. Az előhad vezetői erre, mintán Tata elfoglalását oly fontosnak nem tartották s mintán Ferdinánd király is időközben a hadjárat tervezetét megváltoztatta, Esztergom megvételeire indultak.

A Zápolyapárti órség közt most egyenetlenség ütött ki s némelyek attól való félelmükben, hogy a vár feladását megtagadása miatt, majd a derékhad fog támadni és ők leköncoltatnak, — megszöktek. A várnagy erre két száza-

¹⁾ Fesslernél U. o. Horváth Mihály Magyar. Orsz. Tört. IV. köv. 21. sikk.

dost, kik az alájuk rendelt őrseget szökni engedték kivégeztet. Mire általános egyenetlenség és villongás tört ki az őrseg közt. A civódás hire csakhamar fülébe jutott a visszavonult előhadnak s Thurzó Elek a maga száz lovasával rögtön visszafordul Tatának annyival inkább, miután arra is számított, hogy az összeköttetés megszakadván a várbeliek és Zápolya hívei között, azok előbb utóbb ugyis feladják a várat. Ugyis lón. Thurzó visszatértével, kit csak előrsnek gondoltak, már azok is, kik előbb ellenezték a vár feladását, megadták magukat, miután számuk a szököttekkel jelentékenyen megfogyott. Thurzó Elek ekként tárt kapura talál s a várat minden ellenállás nélkül veszi birtokba. A várba helyezett Ferdinándpárti őrseg fejévé H a u s e r L é n á r t o t tette. ¹⁾

Ezzel Zápolya birtoklása egy kis időre megszűnt.

Tata viszontagságai és valódi hanyatttátása azonban még csak most kezdődött.

Zápolya ügyét roszra fordulni látván a következő, 1528-ik évben segélynyújtás végett a portával, bocsájkozott alkuba. II. Szolimán természetes, hogy kapva kapott ez alkalmon, elfogadta az alkut, melynek alapján megvalósíthatni vélte ama régi tervét, hogy Magyarországot leigázza.

1529. tavaszán tehát megindította második, — most már hóditó hadjáratot, Magyarországra.

Miután Budát bevette, Bécs felé indult. Utközben elfoglalván Esztergomot, Gesztet és Vithánt — Tata ellen jött szeptember derekán.

A várat védő német sereg Esztergom, Gesztet és Vithán elestének hírére — megszökött. A török azonban a védtelen várat ez alkalommal nem veszi birtokba, hanem a tatai mezőkön egy kis időre tábort üt, majd inuen egyenesen Bécs ellen indul. ²⁾

Tudjuk a hazai történelemből, hogy Bécs alól vissza-

¹⁾ Ursini Gáspár: „De bello Pannonico“ cum annotationibus A. F. Kollari. Vindobonae 1792. I. 8—9 l. — Horváth Mihály IV. köt. 4. 8. l. és Pray György Annales III. köt. 7. l.

²⁾ Istvánffy Miklós: Regni Hungariae historia. Liber X. 99. l.

vonult Szolimán s az előbb elfoglalt várakat Zápolya kezére adta, ki a tatai vár parancsnokává Baranyai Mátyást tette. ¹⁾

Baranyai Tata történetében annyiban játszik érdekes szerepet, hogy ő vetette fel először 1537-ben az eszmét, hogy a tatai apátságot meg kellene szüntetni s e végett a pannonhalmi apátot is meghívta Tatába tanácskozásra. Az apátság ugyanis elnéptelenedett a háborus idők alatt, a bencések is kiköltöztek Tatából — így tehát az okok megvoltak, de hogy ez nem következett be még e tanácskozások alatt, annak bizonyítéka, hogy az apátság elvileg egész 1543-ig fenn állott.

Baranyay alatt tíz évig volt Zápolya birtokában a tatai vár.

Az 1540-ik év vége felé, mikor Fels és Perényi téli szállásra vezérlék a fegyelmetlen királyi hadakat, elfoglalták útközben Tatát is.

Egyes hadtestek ugyanis érdemeket akartak szerezni egyes várak elfoglalása által s így történt, hogy az egyik hadtest Tatát is megtámadta. Elkeseredett harc folyt mindkét fél részéről, melyben a labancok s ezek közt különösen egy Győri Mihály nevű labanc tűnt ki. A harc ennek következtében a labancok (Ferdinánd pártiak) győzedelmével végződött s így Tata 1540-ben ismét Ferdinándé lett.

Ez évben Zápolya meghalt.

Törekvését azonban örökségképen neje vette át. Ez újlag Szolimánt hívta be az országba segítségül, kinek hadai a következő évben már Magyarországra jöttek.

A török Roggendorf leverése után Budát elfoglalta s most ismét hódító szándékkal Bécs felé indult követelvén Ferdinándtól, hogy a tavai elfoglalt visegrádi és tatai várakat adófizetés mellett adja át.

Ferdinánd a békét nagy összegben megvásárolván Tata továbbra is a kezében maradt, a török pedig visszavonul, de nem sok időre.

¹⁾ „Szafif Értesítő“. Horváth Mihály Magyarország Tört. IV. köt. 166. l. Katona: Historia Critica. Tom. XX. 448. l.

Mikor Szolimán értesül arról, hogy Ferdinánd időközben Izabellát, Zápolya János özvegyét, és fiát, János Zsigmondot Erdély átadására kényszerítette, új hadjáratot vezet Magyarhonba, mely egyike Szolimán legpusztítóbb, legvéresebb hadjáratának.

A törökhad zöme 1543 augusztus 10-én Esztergomot beveszi s Achmet pasa egy hadtesttel Tata ellen indul.

Tatának kapitánya ez időben: **b o n o n i a i T a s s o H a n n i b a l** volt, kit Tornielli komáromi várparancsnok helyezett ide. A melléje adott őrség 600 főből állott melynek fele német, fele olasz volt. Fessler azt írja Tasso Hannibálról, ¹⁾ hogy ő a hősök legnagyobbja volt, ha veszély nem fenyegette és istenkáromló, ha menydörgés nem hallatszott. Ez a hős, a ki két oly nagy lángésznek viselte nevét, mint a milyen Hannibal és Tassó volt, gyáván bitorolta nagy névrokonjai nevét. Biztatta, lelkesítette az őrséget, míg a török messze járt s mikor hírért vette, hogy Esztergom megadta magát, egyszerre cserben hagyta összes vitézsége.

Achmet 1543 augusztus 19-én érkezett Tatába. E nap Tatának mohácsi vésze, történetének leggyászosabb lapja.

Achmet felszólítja Tassó Hannibált a vár feladására s ez a hős, a ki úgy fenyegette ököllel a törököt, — mikor Esztergomhoz még nem ért, most gyáván megadja magát a szabad elvonulás föltétele mellett. A kivonuló őrségét a török selyem ruhákkal ajándékozta meg. ²⁾ S a tatai nemet-olasz őrség élén Tasso Hannibállal eladták becsületüket, feladták a várat, egy selyemruháért.

Tasso Hannibált, a gyáva kapitányt, a ki félt a dicsőséges halált adó kardtól, hóhérpallos végezte ki. Szökése közben elfogták s Tornielli, komáromi várparancsnok lefejeztette.

Achmet most vad kegyetlenséggel a várat és a

¹⁾ Fessler A. J. IV. köt. 624. l.

²⁾ Istvánffy XV. Láb. 165. p. Pray György III. köt. 79. l.

várost felgyújtotta és romba döntötte, hogy a hadjárat további tartamára Tata hasznavehetetlenné váljék.

Recsegve égtek le a Mátyás király építtette csarnokok menyezetei, por és füst fellegbe borultan dönt rom rom háttára az anyai év, anyai művészkéz fáradozása egy nap alatt — tönkre ment, — rommá lett.

Hasonló sors érte a két várost s a két apátságot: a városit és a szentivánhegyit is. Pusztulás és romok föléült a fajveszékelés — a lakosság hajléktalanná lett.

A várból a bástya falakon kívül semmi sem maradt épen, a kolostorok romhalmaz lettek s így az apátság is — megszűnt most már — önmagától.

Tata után főek várai következtek Gesztes és Vithán, melyeket Achmet hasonlóan felégetett.

1543-tól kezdve a város napról napra aláhanyatlak, lakossága fogy, részint a török pusztítás és hajléktalanság, részint a biztosabb helyre való költözködés folytán, úgy, hogy a következő évek történetében nem is annyira a tatai községek, mint inkább a vár játcsza a főszerepet.

A lerombolt várat a következő évek(?) valamelyikében visszafoglalja Ferdinánd és Vithánnal együtt némileg használható állapotba helyezve Nagy László, várkapitány őrizetére bízta.

Nagy Lászlót 1550-ben Petrin György követte a kapitányságban. ¹⁾ Petrin Györgynek, mint tatai várkapitánynak egy hősitettét is említi Istvánffy, hogy t. i. Petrin, a győri, pápai őrséggel és Teleky Imre veszprémi várnaggyal szövetkezve Veszprém alatt megverte a törököt.

Alatta a tatai vár őrsége 1555-ben 60 lovas, 96 gyalogos és 4 pattantyusból állott, az évi költsége pedig 7866 rénes forintba került. ²⁾ E szám adatokból következtetve

¹⁾ Istvánffy XVII. Lib. 181. pag.

²⁾ A bécsi közös hadügyministeri levéltár: Kriegsarchiv Bestelungsurkunde Nr. 1240; és a bécsi közös pénzügy minist. kamarai osztály; 1555. fasc. május—dec. közli Villányi Szaniszló a győri főgym. 1880-ik évi programjában.

Tatát a harnadrangú, kis várakhoz sorolhatjuk, melyek nagy szerepre nincsenek hivatva, csak nagyobb csatározásoknál jönnek figyelembe mint elő, vagy hátvédek.

Ha az őrség létszáma nem volt elegendő, például nagyobb támadás várhatása esetén, úgy Komáromból vagy Esztergomból kapott segítséget, a honnan épen lehetséges, legtöbbször azonban Komáromból. A tatai várkapitány a komáromi várparancsnok alá tartozott feltétlen engedelmességgel.

Az 1555-ben e környéken cirkáló törökök, mint az egy egykorú levélből kitűnik Pápára vagy Davecserre szándékoztak menni. ¹⁾ A tatai várkapitány ez időben valószínűleg petrini Horváth Gergely volt, ki az említett levélben a törökök harc mozdulatáról értesítette Korlátkövy Jeromos győri várparancsnokot. Határozott tudósításunk, nincs reá vonatkozólag, annyit tudunk, hogy három évvel később úgy szerepel petrini Horváth Gergely, mint győri főparancsnok.

Annival is inkább valószínű, hogy ekkor Tatáu volt, mert 1556-ban, mikor Horváth Gergely győri főparancsnokká lett, Tatának kapitányaként már egy új ember Nagy János ²⁾ mások szerint Eszék János ³⁾ szerepel s így 1556-ig Tata kapitánya volt petrini Horváth Gergely.

Az új kapitány hanyag ember volt s méltan panasza-

¹⁾ U. ott egy másolat után közölve, szövegét, a mennyiben Tatára is vonatkozik, mi is közöljük a következőkben:

„Exemplum literarum dominij Korlathowych ad D. Franciscum Toeroek.

Maguifice stb. szolgálatomat ayanlom N. mint biszot vramnak. Thowaba im ennekem bizonynal meg irtak T a t a b o l Horwath Ghergel, Paxy Janos vramis, Palotharulis, hog' Toeroekok altalan fogwa a, wag' Pápára, a wagh Dewecherre. a vag' ide Gyoere akarnak menny Ennekem az ortul megv vacion hag'wa, hog' the N tattara aggiam azert the N. reya vigyazon, mert bizonynal eg' fele el indulnak Isten tarcha megv N. kewith Goeroet 30. Augustj 1556.

Hyeronimus Korlathowych stb.

²⁾ Forgách Fer. VIII. könyv. 204. l.

³⁾ Istvánffy: XX. könyv. 238. l.

kodott már előbb is és most is a király, hogy tatai várát nagyon hanyagul őrzik. De míg előbb az itt alkalmazott német és olasz kapitányoknak ezt nem róhatjuk föl oly nagy hibául, mert zsoldosok valának s nagyobb érdekük volt tulajdon jólétük, annál sajnósabb ez egy magyar kapitánynál, ha megfélekedzik a királya iránti kötelességéről. Eszéky hanyagsága következtében 1527-ben újra török kézre került Tata.

Tatában ugyanis ez idő szerint több előkelő törököt tartottak fogságban s Hamsa bég, fehérvári szandzsák már régen azon törte fejét, hogy ezeket kiszabadítja. Jelentékeny összeggel megvesztegetett egy labanckatonát s ezt tartotta kémül a tatai várban. Így azután az ott történekről mindig pontosan volt értesülve s mintán jól tudta, hogy a várát hanyagul őrzik, csak alkalomra várt, hogy tervét keresztül vigye. Ez is megjött.

Eszékynek május 1-én (Forgáchnál július 12-én) egy kis dolga akadt Komáromban Paxy János, várparancsnok hadsegédjénél, Nagy Istvánnál. Lovasságának fedezete alatt tehát bement Komáromba, a vár őrizetét a gyalogságra bízta. A magukra maradt gyalogosok a kapitány távozásával a neszmélyivel töltött kancsók mellé ültek, melyeknek mind mélyebben és mélyebben néztek feukére, úgy hogy mámoros jókedvükben utóbb mindenről megfélekedtek. Az ördög pedig sohasem alszik. Hamsa bég-t fizetett kéme értesítette e kedvező helyzetről, mely a tatai várat is könnyen kezére játsza. Hamsa bég háromszáz fegyveres indit tehát azonnal Tata felé a vár elfoglalására.

A törökök éjnek idején a legnagyobb csendben belopódnak a városba, majd a vár árkába, hol a várból kiszorult barmokat tartottak. Miután az itt talált barmokat birtokba vették, létrákon a falakra másznak, s feljutván, éktelen lármába törnek ki, mire a kém hozzájuk csatlakozik és oda vezeti őket, hol az őrség tanyázik.

A mámorában mély álomba merült őrség felriad a nagy zajra, a kik szundikáltak előbb, egyszerre éberek lettek; de a váratlan megtámadás, és csekély számuk annyira zavarba

ejtik a félig alvókat hogy azt sem tudják, hogy hol áll a fejük. Fegyvert ragad egy-kettő, mások megszaladnak, de mindenütt török kézre kerülnek.

A törökök az udvarra hurcolt őrség egy részét leölték, másrészét megsebesítve vagy sebzetlenül megkötözték s fogolyjá tévék. Csak nagyon kevesen tudtak Komáromba jutni, hogy hírről vigyék a vár elestét.

E hírre a Komárom mellett táborozó Miksa főherczeg Eszékit azonnal elfogatta s Komáromban Paxy János őrzetére bízta. A dologban árulást sejtettek s ép ezért bűnvádi vizsgálatot indítottak Eszéky ellen, ki semmit sem tudott a dologról. Tagadó válaszára kínzó eszközökhöz nyultak, s a középkor embertelen kínzásaival akarták belőle az árulás valóságát kieroszakolni, — Eszéky azonban ekkor is maradt állítása mellett mint előbb. Vallomása szerint családi ügyben ment Komáromba, igaz, hogy csak a lovaglás kedvéért (lovai messze földön híresek voltak), — de árulásról mit se tud. Átkozta szegény nyomorúlt sorsát, — a hanyagság vétsége alól azonban nem tudta magát tisztázni. Hiába könyörgött elnézésért. Vátke miatt lefejezték őt 1559-ben, Forgách szerint még 1558 július 16-án. ¹⁾

A vár tehát 1558 július közepén újra török kézre került és nyolc esztendőn keresztül fénylett ormán a félhold.

Ferdinánd király nagyon sajnálta Tata elvesztését, azért is megtett minden lépést, hogy elvesztett birtokát visszaszerezze.

Busbeck konstantinápolyi követe által azt izente a szultánnak, hogy addig az adót se fizeti meg, míg a fegyverszünet ideje alatt elfoglalt Tatát vissza nem szolgál-tatja. A szultán válasza azt volt, hogy Tatát nem adja vissza, sőt inkább kijavította és megerősítette.²⁾

¹⁾ Forgách f. Mint fentebb.

²⁾ Horváth Mihály Magyar Ország Története IV. köt. 290 és 291 l. Továbbá lásd Szalay Ágoston által közzétett „Négysszáz levél” közt petri Horváth Gergely győri parancsnoknak az évből származó egyik levelét, melyben ezeket írja: „Továbbá hirt ezt irhatom le n: bassa felel, az zekeregben immar sokat elbocyatot, T a t a t erősen cynaltat-

Ezzel még nem szakadt vége a vitának.

Az 1553 óta letartóztatott követek, Verancsics Antal és csömöri Zay Ferencz, kik 1558 augusztus havában jöttek haza, a szultántól kapott okmányban újra csak azt a hírt hozták Ferdinandnak, hogy Tata átadásáról hallani sem akar a szultán. ¹⁾

Sikertelen maradt a következő, 1559-ik évi kísérlet is, mikor Wyss (Weisz) Albert követe által egy ápril 18-áról tezett okmányt terjesztetett a szultán elé Tata visszaadására vonatkozólag. Daczára, hogy Busbeck, Hoóz Gáspár titkárával már márczius hóban megizente, hogy, mintán a szultán hallani sem akar Tata visszaadásáról, legjobb lenne a békét Tata, Fülel és Szigetvár kérdéseinek mellőzésével megkötöni. De, mint láttuk, Ferdinánd nem akart Tata visszaszerzésétől elállni. ²⁾

Busbeck látva, hogy Ferdinándnak Tatahoz s a másik várhoz való makacs ragaszkodása megakadályozza a béke létrejöttét, önkényesen járt el. A Wyss Alberttel küldött 4 okmány közül, hármát, melyek Tatára, Fülekre és Szigetvárra vonatkoztak, egyszerűen félretett és csak a negyediket terjesztette Rusztem nagy vezér közvetítésével a szultán elé a béke megkötése végett. A szultán Szigetvár lerombolását követelvén a béke most sem jött létre, csak Rusztem nagyvezér halála (1561) után. A Rusztem után következő nagyvezér Ali ugyanis mellőzte a három vár kérdését és 1562 június 1-én megkötötték a békét s Tata maradt továbbra is — a török kezén. ³⁾

A béke megkötése után még négy évig volt török ké-

ya; továbbá inmost ist kot rendbeli emberwnk és onnyt, hogni adigi el nem ozol ha lehet felöle lesre harciava ha reiank iö es azon közben io volna te n : Rabakozro roia gondolni, mert igen kilcin az viz feltywk rablastwl.

¹⁾ Lásd Szalay Lászlótól Veranczius életrajzát és Thallóczytól Csömöri Zay Ferenc életét és működését a „Történelmi Életrajzok“ című gyűjteményben. Továbbá Szalay Magy. Orsz. Tört. IV. köt. 341 s. kell.

²⁾ Horváth Mihály Magy. Orsz. Tört. IV. köt. 294 s. kll.

³⁾ Horváth Mihály U. ott.

zen s a szabadulást Szalm Eckhart gróf serege hozta meg 1566-ban.

Ránk nézve Szalm hadjáratának csak Tatára vonatkozó része bír érdekekkel s így röviden megemlítjük, hogy Szalm a nyár elején, mielőtt Tata ellen jött volna, hadát egyesíté Battyányi Ferencz magyar urakból álló dandáraival es Palotát vette be. A Palota mellett tartott tanácskozásban a további hadviselés helyére nézve nézet eltérések voltak, némelyek mindjárt Tata ellen akartak jönni, mások Veszprémet előbbre valónak tartották. Ez utóbbiak nézetét fogadják el, s így történik, hogy Tata ellen csak Veszprém elfoglalása után indulnak.

1566 évi július 20-án érnek a vár alá.

A sereg vezetői közt Szalmon és Battyanyin kívül még Gyulaffi László, tihányi kapitány és a vitéz Tury György is szerepel, a kit „törökirtó“ melléknévvel hívtak és kit Szalm a palotai kapitánysággal kínál meg, de nem fogadja el. A megérkezés napján mindjárt felszólítják a várbelieket, hogy adják fel a várat a szabad elvonulás feltétele mellett. A török feleletre se méltatja Szalm ajánlatát.

Erre Szalm kiadja az ostrom rendeletet.

Hajnalhasadtakor megdőrdülnek az éjjel elővont ágyuk, óriási réseket ütnek a vár falán, törmelék törmelék után omlik alá a várárkába, úgy, hogy a várba már könnyű lesz a berohanás a réseken át. Zászlót ragadnak tehát és iszonyu lárma és dobpörgés közt berontnak a törökre. Elkeseredett harcz keletkezik most, a törökök pisztolyokkal, nyilakkal védekeznek, de a német csapatok, kiknek számát a magyar dandárok folyton támogatták, mind erősebb és erősebbek lesznek, míg végre a török kénytelen a túlnyomó erő elől visszavonulni. A menekülés ösztöne a belső várba szorítja őket, de mieink ide is utánuk nyomulnak s a vár épület sikátorain vérrel jelölnek meg minden lépést. Utóvégre a csekély törökség, Istvánffi szerint 70-en, Bethlen Farkas szerint 50 en, voltak már csak, megadta magát K u r t nevű vezérükkel együtt.

Szalm az 50 foglyot Bécsbe küldötte ajándékkul. A bir-

tokba vett várba pedig 50 német drabautot hagyott őrizetül, Turingiai Gáspár vezérlete alatt. ¹⁾

A sor most Tata fiókváraitra került, de itt már könnyebb munka várt rájuk, a menyiben Tata bevételének hírére Gesztesből is, Vithánból is elszökött a török őrség részint Budára, részint Esztergomba, s így Szalm emberei csak az üres várakat vették birtokba. ²⁾

Tata elvesztésének árát a budai pasa is megadta, mert a szultán őt okolta, hogy nem nyújtott segítséget Kurtnak Szalm ellenében. S e miatt Arszlán budai pasa előbb állását, utóbb életét is elveszté, mert Mustapha az új budai pasa egyenes parancsára Harsány falu előtt kivégezték.

Szalm elvonulása után törökirtó Thury György vissza maradván Gesztes mellett Ghenio (?) mezején ütött táborot, mert híre kerekedett, hogy Mohamét székesfehérvári basa készül a várakat visszavívni. ³⁾ A terv azonban maradt terv, s Tata fiók váraival együtt, Gesztest kivéve, magyar kézen. Gesztest ugyanis a következő évben még a béke kötés előtt elfoglalták a törökök és a béke status-quoja alapján a töröké lett.

Tatát a törökök inkább az alkudozások terén iparkodtak visszahódítani. 1567-ben mikor Miksa újabb nyolc évre akarta a békekötést meghosszabítani a szultán, mint Hosszutóthy követtel is megüzente, csak oly föltétel mellett volt hajlandó Miksa óhaját teljesíteni, ha a Szalm által elfoglalt Veszprém és Tata várakat lerontatja a király.

Az alkudozások vége utoljára is az lett, hogy a szultán elengedte a lerombolást és a békét 1568 február 17-én megkötötte. ⁴⁾

Az 1568-iki békekötés, melyet Miksa, majd utóbb Rudolf újra és újra prolongált némi nyugalmat hozott Tatára, s biztosította a király érdekeit a törökökkel szemben, bár nem sokáig.

¹⁾ Bethlen Farkas: *Historiarum Libri XI.* 345. l.

²⁾ Istvánffy XXII. könyv. 287. l.

³⁾ Istvánffy XXIII. könyv. 300 l.

⁴⁾ Horváth M. *Magy. Orsz. Tört.* IV. k. 380 és 386 ll.

De mielőtt erre térnénk, Tata fiókvára Gesztes története hívja fel figyelmünket. Említők, hogy Gesztes a töröké lett s birtokukban a békekötés is megerősíté. 1588. november első napjaiban azonban Gregoroczi Viucze győri, Huszár Péter pápai várnagyok 2000 fegyveressel és a vidéket ismerő Radics vajda az ő 200 gyalogosával elhatározzák, hogy Gesztest beveszik. November 9-én értek a vár alá s éjjel a csigaszerű feljáró uton a vár kapu elé kerülve, azt beültik, az ágyukat lefoglalják, az álmából felocsudó 60 főből álló török-őrséget pedig megadásra kényszerítik, több mindazáltal kézfegyverök birtokában meghagyván szabadon bocsátották őket. A várat Radics őrzetére bízták az ágyukkal és felszerelésekkel egyetemben. ¹⁾

Gesztes vissza foglalása miatt Ferhát basa fenyegetésektől és gyalázásoktól hemzsegő levelet irt Ernő főherceg, főparancsnokhoz, szemére lobbantva, hogy az alkudozások idejére kötött fegyverszünetet ily orvúl megszegették. Ernő fleg. erre elrendeli a vár visszaadását s Radics vajda kivonta gyalogságát a várból.

Néhány évre rá Tata is török kézre került. 1594-ben ugyanis Szinán nagyvezér, kit a bosnyák Hasszán basa leveretése nagyon elkeserített, beültött az országba e vereséget megbozszulandó. A Dnnántul tanyázó tatár csapatokat hadseregének keretébe vonja s a magyar kézen levő várak ellen indul. ²⁾

Tatában P a x y G y ö r g y most a várkapitány. ki mellé 170 magyar és 150 német gyalogusból álló várőrség van adva.

Szinán közel 200.000-re rúgó seregével Zsánbékön keresztül Bánhida felé jött s itt hidat verettetéven július 21-én ért Tata falai alá. Paxy az első felszólításra nem adja föl a várat.

Szinán ekkor ágyuztatni kezdé a várat, melynek falai az előző évek pusztításai következtében fölötte gyengék va-

¹⁾ Istvánffy XXVI, könyv 358. l.

²⁾ Horváth M. M. O. T. IV. köt. 419 l.

lának. Közben közben dárdákkal intéztek rohamot a vár védői ellen. E rohamok nagy károkat okoztak a mieink soraiban, egy kevés részük elesett, a legtöbb azonban súlyosan megsebesülve keptelemmé lett a további küzdelemre.

Paxy erre a félelem és kétségbeesés közt ingadozva muroknyi seregével, a mi csekély ellentállást lehetett kifejtetni, megtette, de Szinán két napi ágyuzása után inkább törődve életével, mint a tisztségé és becsületével, szabad-elvonulás föltétele alatt megadta magát.¹⁾ A szégyenteljes elvonuláskor, mint írják Szinán nagyvezérnek igen megtetszett Paxynek szép fekete ménje s ezt is elvette alóla kicserélve egy hitvány gebével.

Paxyt elfogták s a Komáromban összesült száztagú bizottság el is ítélte, de a királyi kegyelem megmenté életét s szabadlábba helyeztetett.²⁾

Megjegyzendő, hogy ugyanez időben Mátyás főherceg Tatával átellenben a Duna túlsó partján táborozott a főhadssereggel s a helyett, hogy az ostromlott várnak segélyére menne, visszavonult Komárom biztos határvonala mögé, hogy innen „szemmel tarthassa a törököt.”³⁾ A török a szemmel tartás daczára is egymásután foglalta el a várakat s azokat néhány évig tényleg birtokolta is. Miután tudta jól, hogy ezek a kisebb várak is jelentős szerepet játszanak egy hadjáratban, mert visszavonulás esetén fedezetet nyújtanak, a mint október 4-én, mikor Komáromnál visszaszorítottak, ő is csakugyan igénybe vette oly célból Tata várát.

Elvonulása után Tatát Szangian basára bízta, kinek azután három évig más dolga sem volt, mint a tataiak esendes fosztogatása. 1597-ben azonban megzavarták nyugalma erdődi Pálffy Miklós és Pernstein (Prestyenszky) János, kiknek vezérlete alatt ugyanis egy visszahódító hadjárat kezdődött, melynek eredményei: Győr elfoglalása s utána Tata felszabadítása.

Pálffy és Pernstein hadserege 500 lovas, 1200 magyar

¹⁾ Istvánffy XXVIII. kő. 390 l.

²⁾ U. ott XXIX. k. 402 l.

³⁾ Horváth M. M. Ö. T. IV. kő. 419 l.

és 1000 német gyalogosból állott, kik különböző utakon siettek Győrből Tata felé. Május 20-án indultak, s a következő nap Pálffy a város közelébe érve seregének egy részét a Diósvölgybe, más részét a billeghi kápolnánál rejté el. Aztán pedig elhatározta, hogy a győri cselet ismétli Tatánál is.

A petárdát egy kocsi-ra táve leborították ponyvával s Rácz Illés és néhány magyar katona, kik törökül értettek és beszéltek is, török ruhába öltözve a várhoz hajtottak. Rácz Illés, midőn a várkapu őre ki léto és céljáról kérdésködött, azt felelte, hogy ő Budáról eleséget szállít Győrbe a töröknek, s mivel a magyarok az egész utat elállták, biztonság végett kénytelen volt idejönni. Kéreti ezért Szangian pasát, hogy engedné meg neki, hogy az éjet a felvonó hidon tölthesse, miután reggel ugyis tovautazik. Az engedélyt megis adták.

Éjjel Pálffy és Pernstein, kikhez Betzen lovag hadi népe is csatlakozott, hadaikkal a városba nyomultak. Betzen lovag elállta a győri utat, honnan különben a törökök ugysem várhattak segílyt, Pálffy és Pernstein serege pedig két részre oszolt, egyik a szentiváni kolostor mögé vonult, másrésze pedig az elhagyatott bencés kolostor falai közt vonta meg magát, hogy szükség idején a várhoz közel legyen.

Rácz Illés kora szürkületkor, mikor a törökök még javában szunyokáltak, leemelte társaival a vetőgépet a szekérről s a várkapunak szögezé. Május 22-én hajnalban hatalmas robbanás riasztá fel a törököket, a gépből kilődított petárda bezuzta a várkaput s az időközben rejtékét elhagyó magyarhad a várba nyomult. Az álmából fölriadt török a kétségbeesés erőfeszítésével küzdött a mieink ellen, kik az ellentállástól fölizgatva az egész őrséget fölkoncolják. Szangian pedig, mikor látta seregének fogytát, néhány bizalmas emberével a toronyba vette magát. Pálffy emberei ide is behatoltak, de ellentállásra nem találnak, mert Szangian társával együtt önként megadta magát.

Hasonló csellel vették be Tata két fiók várát Gesztent

és Vithánt is. E győzelem, Tata visszavételének emlékére érmet is verettek (Weszerle XXVII. Tab. 6. sz.), melynek előlapján Pálffy Miklós mellképe látható baljában buzogánynyal s a következő felirással: „NICOL. PALFY. BAR. DE. ORDED. CAES. COP. PRAE. hát lapján pedig a tatai vár látképe (megfordítva, mert a vár jobb oldala balról van, a bal jobbról) e felirással „TOTIS RECEPTA“.

Az elfoglalt várba 600 embert hagyott őrségül, várparancsnokká Vajda Kristófot tette. ¹⁾

Vajda várparancsnoksága azonban nem sokáig tartott. Mohamed Zerhard még ez év október havában Győr felé vezetvén seregét. 8-án Tata mellett a Látóhegyen felütötte táborát. S miután szándéka volt, hogy a Győrig, közbe eső várakat szintén elfoglalja hátfödözetet alkotván belőlük a netaláni visszavonulás esetére, azért azonnal Tata vivásához fogott. Először a „Ferrandinum“ nevű elővédet (?) ostromoltatta éjjel nappal s a bevetett égő kéncsomók nagy kárt és veszteséget okoztak Vajdának, ki kénytelen volt a megfogyott számú őrséget a várba visszavonni. Mohamed Zerhard (mások szerint Latergi) ide is követte. Vajda ekkor gyors futókat küldött segítséget kérni Izsára, hol Miksa főherceg és Pálffy táboroztak. Közben a várat hősiesen védelmezte. Négy nap négy éjjel folyt a harc s a vár még állta helyét. Miksa főherceg egyikét napig habozott, hogy vajjon érdemes-e ezért át menni, de midőn újabb és újabb követek jöttek, elhatározták, hogy át kelnek a Dunán s az ostromlott várnak felmentésére sietnek. Ekkor már késő volt, mert természet is akadályokat támasztott, hatalmas vihar dult a vidéken s a megeredt zápor miatt nem lehetett átkelni.

Vajda látva, hogy hiába várja a segílyt s hogy 600-ról 200 főre olvadt seregével sokáig ellentállni úgy sem volna képes. október 13-án, a vivás ötöd napján éjjel az őrséggel együtt elosont a várból. Mohamed másod vezér erre az elhagyott várat birtokba vette s még 8 napig táborozott Tatán, mely idő alatt Mohamed a vár falakat kiépíté s helyre

¹⁾ Istvánffy XXX. könyv. 434. l.

állíttatá. Táborozásának azonban nem ez, hanem az volt a valódi célja, hogy Miksa főherceget nyílt ütközetre bírja, de miután erre hiába várt, október 20-án jónak látta Budára visszavonulni. Tata egy évig maradt most török birtokban. ¹⁾

1598-ban Mityás főherceg lett a fővezér s míg ez birodalmi segély utánjárt, addig a tetre vágó Pálffy Miklós, Schwarzenberggel szövetekezve újabb hadat vezetett a mult évben elfoglalt dunántúli várak visszahódítására.

Augusztus első napján vették ostrom alá Tatát. Egy napig folyton ágyúzták a falakat, úgy hogy másnap a vár falak dűledékein át már biztosabb rohamot intézhettek a török várórség ellen. A harc elkeseredett, a magyar-német hadak az egész órséget fölkoncolják. Az augusztus 2-iki roham tehát Tatát újra felmenté. A következő nap felszabadult Gesztes is.

Vithánt is bevették ekkor Pálffy és Schwarzenberg, miután azonban ez a vár csak rabló fészekként szerepelt ugy a török, mint a magyar világban, azért a két vezér Vithánt közakarattal légbe röpítvén további használatra alkalmatlanná tették. Különbén e vár már fekvése miatt sem szolgálhatott az ágyú korában stratégiai célokra, mert minden oldalról hegyek körítik, melyek a kémlelést, az órszerepet lehetetlenné teszik másrészt az összeágyuzás veszélyével fenyegettek s így még visszavonulási fedezetre sem volt alkalmas védhetetlensége miatt. Lejárta ekkor már idejét kezdetleges középkorunk e rablóvára, hivatását az ágyú feltalálása előtt betöltötte, sorsát nem kerülheté ki. Merész kivitelű építése, csinos fekvése ma már csak szép kirándulási pontul szolgálhat. Vithán 1598-tól kezdve többé nem szerepel.

De hogy áttérjünk Tata történetére, azt látjuk, hogy a felszabadítás öröme nem sokáig tart.

A portyázó török csapatok folyton nyugtalanították a környéket s ha a várban nem is, de a lakosság közt nagy károkat okoztak.

¹⁾ U. ott. XXX. könyv. 437. l.

1602. év szeptember 28-án Hasszán fehérvári szandzsák magát a várat fiamadta meg s az alig ellent álló őrséget várparancsnokostul együtt láncra verten vitte Fehérvárra fogságba. A következő 1603-ban újra vissza vették a mieink a törököktől.

1604. okt. 8-án a törököktől elpártolt kozákok is ide menekültek.

Közül nyolcvan évig ezután a töröktől mitsem szenvedett Tata, megmaradt a király kezében, mint koronabirtok s a következő években, oda munkálkodtak a tataiak, hogy a töröktől szenvedett veszteségeket pótolják. Mindjárt a megszabadulás után erélyesen léptek fel a német kapitányok ellen, kik a várat oly könnyen feladva, annyi kellemtelenséget, bajt okoztak a város lakóinak. Az ide helyezett német kapitányok mellé német drabantok vagy olasz vallonok voltak őrségül adva, kiknek körömnvi érdekükben sem állván a vár megtartása, vagy feladása a legelső felszólításra elvonultak, vagy be sem várya az ellenséget megszütktek. Elkeserítette ez a tataikat s még inkább az, hogy ezek a jó várparancsnokok török nem létében a nemesi kuriákat, szőlőkerteket támadták meg és fosztogatták ki, sokszor még a megye gyűlésre menő nemeseket is elfogatták, börtönbe vetették, a behajtott adókat, tizedeket elharácsolnak az amagy is elszegényedett tataiaktól. Akár a török hordák olyanok voltak, sőt ezek majdnem emberségesebben bántak mert beszédtek a maguk dőzmáját s azután a békés lakosságot nyugton hagyták, sőt le is telepedtek közéjük. Az elkeseredettség oly nagy volt ellenük, hogy az 1618-ik évi országgyűlés elé terjesztették panaszait és ama kérelmüket, hogy a német kapitányt mozdítsák el s ne tegyenek Tatába többé német kapitányt.

A rendek is épen ellenzéki hangulathban voltak s csak Forgách Zsigmond nádornak sikerült kissé lecsillapítani őket s arra bírni, hogy az ország sérelmeit összejegyezve terjesszék a király elé.

Május 16-án csakugyan össze is gyűjtötték a grává meneket 46 pontban s ezek közt a IX és X pontban foglal

helyet a tataiak sérelme is összefoglalva a komáromiakéval és győriekével. kik hasonló inzultusoknak voltak kitéve.

A gravamenekre, illetve ezeknek IX és X pontjaira csak ennyit írt vissza a királyi reskriptum: „Nem tetszik. — ugymond — ő felségének, hogy a győri, komáromi és tatai kapitányok jogtalanságokkal sujtják a lakókat, az lesz az első gondja ő felségének, hogy a dolog kitudtával a bűnösök megfégkeztessenek és a büntetés felelme által elretentessenek a további visszaélésektől stb. stb.“. Ugyanekkor a királyi leirat XX. pontja azt is mondja, hogy a kapitányok „jogos védelmükről gondoskodhassanak s ha valamiben talán hibáztak, jövőre óvakodhassanak ilyenektől“. ¹⁾ Ez volt a vigasztalás a zsejölások, jogsérelmek özönéért. A lojalis magyaroknak elég, ha a sérelem „nem tetszik ő felségének“ de a német kapitányok, maradtak továbbra, sőt még vérszemet kaptak az ilyen eltussolási rendszerű igazságszolgáltatás után a kétszerezett erővel, a biztosság utó gondolatával űzik fosztogatásukat.

Tata a Habsburgok alatt már elvesztő régi nimbuszát, mert királyaink székhelye Bécs lévén az a varázs, melyet eddig a király koronkénti itt időzése gyakorolt a város fényének emelésére, megszűnt.

Az alkudozásokban ugyan mindig követelték magunknak királyaink, de arra is van példa és bizonyság, hogy kéz alatt egyéb politikai czólokra is föl használták. Szinte lehetetlennek látszik, pedig úgy van, hogy a kicsinyke Tata is szerepelt a harmincz éves háboruban, még pedig közvetve, egy a porta és III. Ferdinánd közti alkudozásban.

Tudjuk, hogy 1620-ban Bethlen Gábor is ígért segílyt a cseh-osztrák konföderációnak, támaszkodva a portára. III. Ferdinand ezt a támaszt óhajtá kilökni Bethlen alól még áldozatok árán is. Terve azonban nem sikerült. Damad Mohameh pasa nagyvezér megbukta után Ali lett a nagy

¹⁾ Takács Sándor: „Az 1618 országgyűlésben előterjesztett gravamenek“. Komáromi Lapok 1887. évi 17. számában. Horváth Mihály: Magy. Orsz. Története V. köt. 177.

vezér, a kit Ferdinánd már-már megnyert ígéretei által. De halljuk, mit ír ez esetről maga Bethlen március 20-án Thurzó Szaniszlónak: „Igen bizonyosan informálnak — ugymond — bennünket a fényes portáról, hogy Vácot, Veszprémet, T a t á t a császár nevével a törököknek ígérték, az ott lenni való légátus 200.000 aranyat ígért, eddig adtanak 20.000 tallért stb. stb. ¹⁾ Ima egy kis mozaik darabka a XVII. század egy nagy tablójából, melyben úgy szólván egész Europa szerepel.

Ezzel kapcsolatban konstaláljuk azt is, hogy Tata-ez időben Ferdinánd, tehát magyar kézen volt s nem a-töröké, mint Sprunner, német történeti térképész állítja, kit különben Salamon Ferenc, kitűnő történészünk, a török hódítások hírneves írója több libás adatra nézve megcáfolt és helyr-igazított. Ez utóbbi maga is közül Tatára vonatkozólag érdekes adatokat, ²⁾ melyek a vár rangjára nézve bizonyítékul szolgálnak, mikor azt mondtuk már történetünk elején, hogy a törökök idején Tata jelentékeny pont volt. Tata 1629-ben az őrség 100 lovas és 150 gyalogosból állott. Előbb, mint láttuk, sokkal több főből állott őrsége. De véve ezt az időt s összehasonlítva más várak őrségeivel, azt mondhatjuk, hogy Tata még mindig a harmad rangúak közé tartozott. Közében a két legnagyobb vár Komárom és Győr voltak, ez első helyen 100 lovas és 200 hajós gyalogos, az utóbbi helyen 300 lovas és 300 gyalogos s ezek első rangúak voltak. Pedig Tatának csak 50 gyalogossal volt kevesebb mint Komáromnak. Azonkívül a tatai várnak két flók vára is volt Vithán és Gesztes, melyek közül 1629-ben már csak Gesztes szerepel, mert Vithán, mint említettük 1598-ban léghé röpítettett. Gesztesre azután hetenként fülváltva 10—10 gyalogost küldtek őrségül. Hogy azonban Gesztes vára is végét járta, annak bizonyossága az, hogy 1633-ban a győri főkapitányság várai közt, a hova tartozott,

¹⁾ Századok 1886. évi folyamában a 108. l.

²⁾ Salamon Ferenc: Kisebb történelmi dolgozatok közt a 310. l. „Magyarország térképéről a törökök beulakta idején.“

többé nem említetik. Nyilván ez is romjaiba temetkezett a törökök pusztító fergelegei után.

1632-ben változás állott be Tatában, mert Ferdinánd király zálogba adta az összes tatai birtokokat neboisznai Balogh Istvánnak 21.000 ftért. ¹⁾ Időközben még a vár is újra felépült romjaiból költségen. Ugyan is 1622. évben, de 1655-ig több ízben is felszólították rendeletek útján Komárom, Pilis és Fehér megyéket, hogy Tatát felépíttessék és megerősítsék, nem különben, hogy benne 100 lovat tartsanak el. Mindezt fogantassították is a többszöri sürgetés után.

Nyolc év múlva, 1640-ben Lozsy Péternek adta zálogba ugyancsak a fenti összegért. Az 1642-iki békekötésnél csak annyiban szerepelt Tata, hogy a törökök minden áron itt akarták a békekötést eszközölni, míg a királyi biztosok, miután a vár Lozsynál volt zálogban, de meg nem is volt oly biztos a hely, Ó-Szőnyt kívánták a tanácskozáshelyéül, a mint tényleg csakugyan Ó-Szőnyön is kötötték meg 1642. március 19-én.

Két év múlva ismét gazdát cserélt a tatai birtok mert szintén 21.000 ftért Zichy István kezébe jutott zálogbirtokkép.

1646-ban pedig megszűnik a tatai nrodalom a korona birtokok közt szerepelni, mert III. Ferdinánd az egész tatai birtokot, gróf Csáky Lászlónak adományozta, mely adományát 1649-ben Csákyknak mindkét nembeli örökösire is kiterjeszté.²⁾ Csáky idejéről sok mondani valónk van ugyan, de ezek a kultushistóriára vonatkozáván, mellőzzük s most csak a kultúréneti eseményekre szorítkozunk, mely események közt kiváló érdeku a törököknek e vidéken volt utolsó hadakozása.

Mohammed szultán Tükölinek segítségére menvén,

¹⁾ Cserhalay József: Viaszapillantás Tata multjára. 8. l.

²⁾ Horváth Mihály M. O. Tört. V. k. 428. l.

³⁾ Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest 1851.

1683. ápril elsején mintegy 250.000 emberrel jött Magyarországra, hogy teljes erővel támadjon Lipótra. A szeraskerré nevezett Kara Musztafa elfoglalva Magyarország legnagyobb részét Fehérvárnál megállapodott, bevárando Muradgiraj tatár kán seregét. Mig ő vesztegelt, portyázó előcsapatai bekalandozták a vidéket s Veszprémet, Pápát, Tatát. Szent Mártont elfoglalták.¹⁾ Tata elfoglalása könnyű volt mert a hű és fényfűző Csáky elpuhultsága nem nagy ellent állást fejtett ki. Tudjuk, hogy Kara Musztafa aztán Bécs ellen ment, ott megveretett s szőgyen szemmel vonult el Bécs alól az egykor felelmetes, most már hanyatló török haderővel. Azt is tudjuk, hogy ez eseménnyel kezdődik Magyarország visszahódítása s ez az esemény képezi zárpontját a törökök Magyarországi uraságának. Október 13-án Tata is felszabadult, mintán Reckum grófja a pápaiak és veszprémiek segítségével kiűzte Tatából a törököket s vissza adta a várat Csáknak.²⁾ Véglegesen 1686-ban szabadt fel a város, mert 1686-ig még mindig dézsmát követelt és kapott is a budai pasa a tataiktól.

Csákyról különben nem sok jót mondhatunk. Pazarló fényűző ember, ki e tekintetben határt nem ismer, és szenvedélyei kielégítésére semmiféle mód és eszköztől nem riadt vissza. Mi természetesebb, hogy kora embereivel, értvén saját rangjabelieit nagyon jó viszonyban állott, terített asztalnak hamar esik pártfogója, mindig úgy volt és úgy lesz ez, de alattvalói gyűlölték őt. A mult századok birtokszervete védőül állította oda a földbirtokost jobbágyainak, de ő bár tudta, hogy a török dézsmát szedet, nem hogy ettől megszabadította volna a törököt, de a sanyargatáson felül még ő is a legnagyobb méltánytalansággal hajtotta be az őt illető tizedet, melyért semmi ellenszolgálatot sem tett. Erről azonban később, most csak annyit, hogy dacára nagy jövődelmeinek folytonos adósságokba keverte magát. S e mellett még nem átalotta egy alkalommal az átutazó kecskeméi tüzéreket

¹⁾ Horváth Mihály M. O. Tört. VI. 141. l.

²⁾ Istvánffy XXXIII. k. 484. l.

is megszarozni. Ez alkalommal a Rákoczy-féle mozgalomban szerepelt (vak) Bottyán, ekkor esztergomi főhadnagy segítette ki, ki személyesen jött Tatába s állott Csákyért jött 1200 ft erejéig, a mi ezen időben nagy szó volt.¹⁾ 1695-ben pedig újabb adósságokba keveredve 100 az az egy száz forintért adta át Tatát per alkú mellett Baráth Ádám. bécsi lakosnak. Az alkú több pontjai közt az is ott van, hogy az átvett birtokon tetszése szerint építhet, sőt ha akarja, birtoklására vonatkozólag a királyi jóváhagyást is kikérheti. Ebből azonban már semmi se lett, mert 1697-ben Csáky László gróf meghalt — örökösök nélkül s a tatai uralom vissza szállt a király kezébe és birtokába.

I. Lipót azután a tatai uralmat még ugyan ez évben báró Krapf Ferenc József bécsi hadi skamarai előadó tanácsnoknak és fiának Krapf F. J. Gáspár, császári asztalnok és ausztriai kormány tanácsosnak adományozta. (a statutió azonban még csak 1717-ben történt) a kik Tatát 1727-ig birtokolták, -- a mikor vétel útján az Eszterházy grófoké lett. Ezzel korszakunk kül történetének főbb vonásaival végeztünk.

Mielőtt azonban áttérnénk Tata kulturális és sociális fejlődésére, még néhány rövid szóval elmondjunk, hogy Krapffék idejében mennyiben volt hatással a híres Rákoczy mozgalom városunkra. Jó magyarvér lakott még akkor Tatában, melynek nem kellett sok biztatás ott, hol a magyar érdekek megvédéséről volt szó. Ennek tulajdonítható, hogy mindjárt a mozgalom első évében Rákócy hívei lettek a tatatóvárosiak, de egyik előidéző oka abban is rejlett, hogy az ok a felhalmozott orvosolatlan sérelmek a dinasztjától hovatovább el, és Rákócy ügyének megszerezték az egész Dunántúlt. Tata, Tóváros és a tatai uralom azonban merőben különböztek e mozgalomban, mert a két testvérváros magyar-

¹⁾ Thaly Kálmán: Bottyán János, II. Rákóczi F. fejedelem vezénylő tábornoka Pest. 1865. 74. skil. Bottyán eredeti levele az ügyről a kecskeméti levéltárban.

kurucz — érzelmű, a földesuraság ellenben császári ember volt (Krapff F. J.) Tata környékén a mozgalom kitérésakor mindjárt annyian keltek föl Rákoczy mellett, hogy Sándor László vezérlete alatt egész hadcsapat keletkezett, mely a labancok birtokain nem épen áldásos emléket hagyott maga után. Károlyi gróf csapatai 1704-ben Tatát is elfoglalták, midőn azonban Heiszter Szigbert hátrálni kényszeríté Károlyit, a vár újra a labancoké lett. Arra nézve eddig még nem tudtam adatot találni, hogy vajjon Forgách gróf dunántulra történt átkelésével elfoglalta e Tatát, vagy sem. Annyi tény, hogy 1705-ben a kurucoké volt s Pálffy János, a császári csapatoknak dunántuli vezére november 7-én bevette a várat s gyalog őrséggel ellátván még egy portyázó blokvádát is hagyott őrizetűl a környékén, miután híre jött, hogy a fejedelem hadai Austria felé igyekeznek. ¹⁾ Bottyán Rákócynak e híres félszemű generálisa Csáky Mihályt küldötte november közepe felé Tata megvívására, ki teljes egy hétig vesződött már Pálffy gyalogosaival, mire Bottyán intésére Austria felé igyekezvén benézett Tatába, hogy rendbe hozza Csáky szalmáját, melyet az hasztalan csépel. A híres tábornok személyes megjelenése nagy hatással volt a várbeli magyar labanc lovasságra. A tábornok hírnöve, az a bizonyos nimbusz ngyanis, mely az ilyen hadvezéreket környezni szokta, annyira vitte őket, hogy másnap a várból ellenkezés színe alatt kijövéu zászlóstúl Bottyánhoz szegődtek. Ezekről írta azután Bottyán Károlyi Sándornak „ki is igen jó katonaság.“ A várban szorult német gyalogság bátorságát veszté és az első roham után azonnal megadta magát kegyelemre. Ez pedig történt 1705. november 22-én. ²⁾ Bottyán felhuzatá a várfokára fejedelem zászlaját s több napi itt tartózkodása alatt a várat használható karba helyezte. Nemsokára Pápa alatt termett, melyet szintén elfoglalt. Megemlítjük még, hogy Bottyán a Tatából kikerült Csáky — és Baráth Ádám — fogta labancokból és a 400

¹⁾ Thali K. Bottyán János. Pest 1865. 82. l.

²⁾ Thali K. Bottyán János. 83. l.

főnyi pápai őrségből alakította azt a reguláris ezredet, melyet a jeles Fodor László vezetett. Nemkülönb. hogy Bottyánnak az a híres dragonyos ezrede ugyancsak vidékünk és Esztergom vidékebeli fiúkból állott. Tata nem sokáig maradt kurucz kézen, mert a következő 1706-ik évben már a földesuraság gondoskodott, hogy birtokát mielőbb visszakapja, s miután az adatokból kitűnik ezuttal „derekasan” meg is rakta őrséggel.¹⁾

Tudjuk, hogy 1707. év elején kezdődött a visszatorló hadjárat, melyben a lassan hátráló Bottyán vidékünkön táborozott. Miközben, hogy a tatai német őrség kárt ne tegyen utó hadaiban, ezeket Török István huszárezredével tartotta sakkban, kit február 16-án küldött a missziójára.²⁾ Juniusban már a Rába fölé vonta össze őrségét, míg a császári csapatok Buda felé igyekeztek.³⁾ Rabutin császári tábornok öt lovasezreddel kísérte a bécsi hajókat Budára s utközben seregének egy részét augusztus 18-án Tataba vezényelte.⁴⁾

E tábornok a védtelen két testvérvárost magyar érzelmei miatt felgyújtotta, dacára annak, hogy a vár, ügyis német kézen volt. Amint 1543-ban a Lőrök tett, ez a műveletlen horda, ugyanazt tette 1707-ben Rabutin. kirabolja és felgyújtja a két várost. Szendy Márton kapitány élén volt Tata. mellett egy magyar százal, de ez a néhány ember nem szállhatott szembe Rabutin ezredeivel s vissza is vonult a mocsai dombok felé, Szendy a németek utócsapatait miud az által még is megtámadta s igen sok rablott marhát vett vissza tőlök.⁵⁾ Tata és a többi szomszéd magyar érzésű falvak és városok felgyújtásaért azonban bosszút állottak a magyarok, mert még augusztusban 50 - 60 falut perzsáltak fel Ausztriában. Október hóban Bottyán 400—500 hajdú

¹⁾ Thali K. A dunántúli hadjárat 10. l.

²⁾ Thali K. Ugyanott.

³⁾ Thali K. A dunántúli hadjárat 103. l.

⁴⁾ Thali K. A dunántúli hadjárat 138 l.; tovybbá: Rakóci Ferenc emlékirataiban. V. kiad. 235. lapon, a jegyzetekben.

⁵⁾ Thali K. Dunántúli hadjárat 139. l.

küldött őrségül Tata vidékére,¹⁾ melyet november 21. körül újból elakart foglalni — mint egyik leveléből kitűnik — s ezért Szekerest is ezredével Tata felé küldi.²⁾ A háború gyors közeledése a végéhez megszüntette e tervet s Tata a kurucok kezében maradt, de szívében magyar volt a város, „megfogyva bár, de törve nem“ az augusztus 18-iki nagy katasztrófa után, továbbra is magyar maradt. Hogy a földes uraság, német párti, labanc volt, azon nem csodálkozhatunk, hiszen 1-ször osztrák, s hozzá 2-szor bécsi s mi fő 3-szor ndvari méltóság volt. ezen körülmények közt természetesen körömszakadtáig kellett neki a labancok ügyét pártolni.

Ezzel a török bódítások idejeheli költörténeti részekkel végeztünk volna, igaz ugyan, hogy röviden, de szükségesnek láttuk ezt így tenni. Egy ily kis város története az országos történetben nem nagy szereppel bírhat, de meg belé is forr az országos történetbe, melyből kiválasztani nehéz s mondhatjuk háladatlan munka. Sokkal fontosabbnak tartjuk a beltörténeti részeket a kultúrhistoriai fejlődést mely majdnem valamennyi városban úgy szólván speciálisabban fejlődik. A következő fejezetben tehát ezek bővebb méltányolásába bocsátkozunk, mert városunk valódi élet fejlődését csak ezekből ítélhetjük meg s különösen ezen korban mely Tatára nézve megpróbáltatások sanyarú ideje volt.

¹⁾ Thali K. Dunántuli hadjárat 177. l.

²⁾ Thali K. Dunántuli hadjárat 191. l. 4. jegyzetet és 103. l.

2. A város belélete.

Tata története, mint láthattuk eddig is, egészen osztozik az ország sorsában.

Az ország fénykorában Zsigmond és Mátyás alatt élt Tata is fénykorát, az ország hanyatlásakor, a török idejében, Tata is hanyatlik. Mint igen természetes tehát, az egyes úszott a korról. A mohácsi vész után következő kor Tatára nézve nagyon gyászos időszak.

A folytonos pusztítások, foglalások tűzveszedelmek hovatovább a szegénység szálnalmas keretébe tolták azt a szép képet, a mit Mátyás alatt láttunk.

A török hódító hadjáratokkal a mulatóhely megszűnik, a csengő poharak helyett kardok csengnek, csattognak falai közt, Neszmély hegyleve helyében pedig vér, a hegedűsök andalító zenéjét meg ágyudőrej váltja fel. Hatalmas változás. Nem látunk többé királyi vadászokat, de rabló járatokat s mindezt — a város romlására.

Az 1526-ban szerencsétlenül meghalt II. Lajos óta nincs Tatának koronás lakója, s 1809-ig Habsburg király nem jött ide. Már II. Lajos idejében el volt hanyagolva a vár. Tetőzetén, ablakán a víz befolyt, a sáncárok beiszapoltak. Nincs a ki törődjék vele. A török hódítások idején nem játszik többé szerepet a város, de a vár, mely királyi kézen van. A vár rendszerint kapitányok, elébb várnagyok vezetése és őrizete alatt áll, kik a komáromi, legutóbb pedig a győri főparancsnokság alatt állanak. A vár őrizetét német-olasz vegyes őrség képezte számra 150—200. A kapitányok is, mint Hauser, Tasso Hannibál stb. németek vagy olaszok szintén. Az a sok gyáva feladás, megszökés csak ezeknek tudható be, igen természetesen, mert ezeknek éppen nem állott érdekükben életüket feláldozni egy rájuk nézve idegen ország javáért. Másutt a magyar kapitányok ennyi emberrel legulább

vitéz ellentállást fejtettek ki s hősi halált haltak inkább, semmint gyáván feladták volna a várat, hagyján, hogy megszökjenek.

1632-től kezdve, Tata zálogbirtokosai. 1646-tól pedig Tata tulajdonosai viselték és viselik ma is állandóan a „tatai kapitány” címét, melynek a török kiűzése után azonban nincs semmi értelme.

De térjünk át a várra magára.

A tatai vár a nyugati kisebb véghelyek közé tartozott és szorosan véve állami, helyesebben királyi birtokot képezett. A várat kétszer gyújtották fel és égették le, 1543-ban és 1707-ben, mely utóbbi évben teljesen használhatatlanná vált stratégiai célokra, a mennyiben Rabutin légbe röpítetté. Az 1543. évet követő idők ostromai alatt igen sokat szenvedett s mikor vissza került megint a Habsburgok birtokába, Komárom, Fehér és Pilis megyéknek tették köteleiségévé a tatai vár felépítését illetve, jó karba helyezését.

A vár őrség fentartása a királyi kincstárból fedeztetett. Volt pedig itt állandóan 60 lovas, 96 gyalogos és 4 pattantyus, ezeknek évi költsége 7866 rhénes forintra rugott, a mi nem épen potom összeg volt e pénzszűk időben. Megjegyzendő, hogy ez összegben már a Gesztesi őrség költsége is bele van számítva, a mennyiben Gesztes vára Tatából kapott őrséget olyformán, hogy minden héten 10—10 ember ment át felválva Gesztesre.

A várnak kormányzata, mint katonai pont, kivált a korona urodalmak kormányzatából még a mohácsi vész előtt. Ez a különválás fenállt utána is mindaddig, míg Ferdinánd zálogba nem adta nebojszai Balogh Istvánnak, ki 1632-ben átvévén a tatai koronabirtokot várastul együtt egy kézbe egyesíté a jószágkormányzóságot a várkapitánysággal.

Előbb a jószágkormányzók maguk a budai tisztartók voltak, kik a koronabirtokokat részint bérbe adták, részint pedig a királyi fenhatóság alá tartozó udvarhelyekre osztva adták művelés alá.

A város maga egy harmadik egyedet képezett ezek

mellett s nem tartozott ez időben már sem egyik, sem másik uri hatalma alá, hanem elvesztve egészen a régi kiváltságos helyzetét, beolvadt a megyei szervezetbe.

Ez röviden az álláspont, melyet Tata-Tóváros, mint vár, mint koronabirtok és mint város elfoglalt az államban. A továbbiakban áttérünk a részletezésre s ez okból a könnyebb áttekinthetőséget végett kisebb fejezetekre osztottuk az egészet.

a) A város népessége, belső szervezete és pénzügyei.

A vár, a koronabirtok és a város, mint láttuk, közvetlen egymás mellett, de egymástól egészen elkülönült szervezettel és kormányzással bírtak.

A váréról a részben a koronabirtokéról is szóltunk, ez uttal tehát csakis a város belső szervezetére fogunk szorítkozni.

Tatának lakossága a mohácsi vésztől az Esterházyak birtokába jutásáig 6000—8000 volt.

A sok háborúskodás, a vagyonbiztonságnak úgyszólván teljes hiánya, s a nem egyszer pusztító és ide is elható járványos betegségek nagyon megdézsmálták ezeket a számokat.

Az átlag azonban 6000 körül oszcillál mindig.

E 6000 embernek azonban $\frac{10}{20}$ -ad része már jobbágy volt, annyira megfogyott a tatai nemesség, hogy mikor az első Esterházy Tataba jött, alig talált itt 4—5 nemesi portát, a többi mind jobbágy volt, — igaz ugyan, hogy királyi jobbágy, de ez csak névkülönbség, míg a lényeg ugyanaz.

A város polgárai, helyesebb majdnem, hogy jobbágycái maguk választották szét. Márton napján meg a bírót, jegyzőt és tizenkét esküdtest, a kiből állott az egész városi előljáróság. Ezek ítélték minden kisebb peres és bíráváli

ügyben, ezek kezelték az árvaügyeket, s a megye támogatásával ők voltak a központi közigazgatás vidéki közegei.

Érdekes adatok, illetve apró jegyzetek maradtak fenn 1695-ből, az akkori tatai jószágkormányzótól, Szirmay Istvántól, ki táblabíró is volt egy személyben. Ez adatokat a következőkben közöljük kivonatban, hogy levonhassuk belőle a nekünk szükséges folyományokat. A feljegyzés így szól: „Anno 1695. die 18. Junii praesens Conscriptio Bonorum ad Castrum Tatense pertinentium et spectantium... per me Tabulae Regiae Judiciariae Juratum Notarium, et apud Perillustrem ac Generosum Dominum Magistrum Stephanum Szirmay etc. scribam agentem est inchoata et peracta. Primo etc. Proventus Decimales.”

„In Anno 1685. Ezen Esztendőben a mely Bíró volt (Barath György) meghalt, mindazon által az alább megírt fatensek tudgyák, hogy azon Esztendőben igen vékonyan volt a Dézsma, mivel a szegénység ezen Esztendőben csak köles kenyérrel élt, mindazon által a Budára proveniáló Dézsmát 300 Tallérral redimálni kellett vagy nem, de a Pogányság csak megvette; az Uraságnak obvenióált Dézsmát, annyi érőnek nem vélik lenni, mennyit a pogányságnak kellett fizetni, számát pedig nem tudják ennek.”

„In Anno 1687. Ezen Esztendőben Buda alatt lévén ő Felsége armádiája, et per continuas condensationes a mezőség elpusztult volt, a sok Tatarjárástól is feltettvén, csak lopva szedtek a mezzőből és igen kevés volt a vetés, mint-hogy hol ő Felsége népe, hol pedig az ellenség elpusztította. akkor pedig az alább írt fatens Város Bírája lévén (Marosy János) nem reflektálhatja magát öregsége miatt ennek a kevés Dézsmának számáról.”

„In Anno 1688. Ebben az Esztendőben tudják az alább megírt fatensek, hogy már mind szemes életnek, mind pedig szőlőknek jobb termések volt és consequenter ezekből és a Bányókból is jobb Dézsma volt, melynek számát nem tudgyák, de hítek szerint vallyák, hogy legalább 300 Tallér érő volt, mint-hogy hason feléért Budára obvenialandóért 300 Tallért pendáltak.”

„In Anno 1689. Ebben az Esztendőben lévén alább megirt Fatens (Csirke György) Biró vallyá: hogy Tota városától proveniáló Dézma kereszt circiter — csak a Compossessorok részére jutott, és egy kereszt constált legalább két mérőből sat.“

„In Anno 1690. Ezen Esztendőbéli Biró (Marosy Gergely) még maga bíróságában megholt, a cselédgye is elosztott, mindazonáltal az alább megirt Fatensek vallották, hogy a Budára proveniáló Dézmaért altak 300 Tallért, tehát a Compossessoroknak is obveniáló Dézma legalább in toto 300 Tallerra ment.“

„In Anno 1691. Ezen fatens (Borbély András Biró) adott Budára szemlül dézmát Tiszta Buzát, — az egy Bárány dézmán kívül in omnibus praetensis speciebus Decimalibus Magyarországnak kevesebb esett, mivel a Budaiak sine exceptione még a Nemes Embereket is dézmályák, az a ki a Magyar Országnak nem admittáltak, és ezen kívül a szegényekre is szokott lenni méltó könyörűndő tekintet.“

„In Anno 1692. Budai Quietantiáját producálván ezen fatens (Hegyi István) mit bizonyosságban oda praestált légyen dézmából, ugymint: sat.“

„In Anno 1693. Ezen Fatens (Fekete Márton) vallyá: hogy a Budaiaknak az ő bíróságában a dézma így obevenált, ugymint, sat.“

„In Anno 1694. Ez Esztendőbéli Biró (Vályi István) producálván Budai Tisztartónak quietantiáját a praestált dézmabéli gabonáról, kitették illy formán: sat. Ezen megirt fatens azt fateállyá több társaival egyetemben, hogy az Compossesor Uraságnak annyi a gabonából nem juthatott, mivel ők könyörűletességgel a szegény ügyefogyott Jobbágy-ságot dézmálták, ellenben a Budai Nemes semmi tekintettel nem volt, sat. — Sign. ut Supra Laurentius Gőrgyey m. p. I. T. R. Notarius.“

Kár, hogy 1695-tel a feljegyzések megszakadnak. E feljegyzésekből sokat olvashatunk ki. Először konstatálhatjuk belőle, hogy birót minden évben választották, mert minden évben másik biró szerepel a feljegyzésekben. Érdekes

közben még a bírók névsora is e tiz évről. Mind még ma is élő tisztos iparos családok elődei voltak a bírók, így:

1685-ben: az ugyanez évben még meghalt Baráth György.

1687-ben: Marosy János,

1689-ben: Csirke György,

1690-ben: Marosy Gergely,

1691-ben: Borbély András,

1692-ben: Hegyi István,

1693-ban: Fekete Márton és végre

1694-ben: Vályi István.

Ezek mint bírák voltak kötelesek a dézsmát behajtani és a földes urnak beszolgáltatni.

Hogy mennyire agyon lehetnek sanyargatva a nyomorult tatai jobbágyok, kitetszik a következőkből:

1632-ig kötelesek voltak dézsmát szállítani a budai tiszttartónak, bár ezt később, mint a feljegyzésekből kitűnik, 300 tallérral szokták megváltani. Igen ám, de török kézre kerülve, a török is igényelt magának dézsmát és huzott is a tataiaktól egész 1686-ig, amikor Tata is végleg felszabadult a török függés alól.

1632-ben egy kis változás állott be.

Ekkor zálogba adta Ferdinánd Tatát s mint ilyen szerepel 1646-ig. A zálog birtoklás alatt kettős dézsmát fizettek, egyrészt a budai tiszttartónak, egyrészt a compossessor földbirtokos, illetve zálogbirtokosnak. Ugy látszik azonban, hogy ez az állapot Csáky gróf birtoklása alatt is tartott, bár joggal; a mennyiben a fent közölt feljegyzések szerint még 1694-ben is fizettek dézsmát a budai tiszttartónak, holott 1646-tól kezdve már nem lettek volna kötelesek, mert akkor már megszűnt létezni a tatai korona birtok, és csak Csáky birtok volt.

De nézzük miből állt ez a dézma.

Első sorban gabonából, azután szőlő termésből, bárányból, sőt méhekből is, azonfelül sarló pénzből. A mennyisége nem lehetett csekély, mikor 1688-ban csak bárányból 600 tallérnyi dézsmát fizettek, felét az uraságnak, más felét Budára. Az átlagos dézma érték különben az említett 600 tal-

lér volt, melynek felét rendszeren felváltva más és más termékekben szolgálták be Budára a kamarai tiszttartónak. Így 1688-ban bányá, 1689-ben gabona, 1691-beñ tiszta buza, 1692-ben méhek.

S ezt a dézrát azután irgalmatlanul beszédték, tekintet nélkül a termés milyenségére, és nagyságóra, ugyanynyira, hogy az elszegényedett nép 1686-ban köleskenyérrel élt, nemkülönbén nagy nyomorban tengett 1647-ben is, mikor a hosszas hadjáratok letiporták a termés javát. a megmaradtat pedig dézmába kellett adniok. Sőt 1691-ből azt találjuk felírva, hogy még a nemeseket is megdezsmálták a kamarai tisztviselők.

Ilyen állami szolgáltatások után, hogy ha még a háborúk utóhatásait, és a német kapitányok féktelen zsarolásait és rablásait is mind összevesszük, elmondhatjuk, hogy a tatai nép ez időben teljesen elszegényedett, vagyoni állapota a legnyomorúságosabb lön.

Az egykor oly virágzó apátság megszűnt.

Az itteni birtokos nemesek pedig vagy tönkre szegényedtek, vagy ezt kikerülni akarván, kiköltöztek Tatából, s nem maradt itt egyéb 1727-ben, mikor Esterházy átvette, mint a „misera plebs contribuens“.

b) Az ipar és kereskedelem.

A most vázolt viszonyok, de különösen olyan pénzügyi viszonyok közt, mint Tatában a milyenek voltak, egyáltalán nem várhatunk valami nagy ipart és kereskedelmet. De meg a városi ipart amugy is roppant hátráltatta előrehaladásában a középkor egyik maradványa — a c é h r e n d s z e r.¹⁾

A céhrendszer egy a k i z á r ó l a g o s s á g elvére alapított kézműves asszociációk rendszere az ugyanazon helyen ugyanazon mesterséget űzők között. A céheknek tulajdonképen akkor volt csak értelmük, mikor a jogbiztonság nem

¹⁾ Minthogy városunkban sokan érdeklődnek-e dolog iránt, bővebben fogjuk e rendszert megismertetni a tatai céhek irásából.

állt jó lábón és az államhatalom fejletlenebb volt, semmint a visszaéléseken segíteni tudott volna. Első sorban tehát az önbiztosítás volt a célja, melyet olyképp vélték elérni, hogy a kevés számú mesternek biztosíták a kereset állandóságát és a munkaképteleneknek segélyt adtak.

A céhszabványok azután az lön, hogy egy elzárt kasztot képezett az iparosság, mely a mesterek számára jelentékenyen befolyt, növelhette azok számát, de meg is szoríthatta.

Általánosságban véve főszabályaik a következőkben összpontosultak:

- 1) meghatározták a mesterek számát,
 - 2) korlátozva volt a segéd és inastartás.
 - 3) ki volt kivéve a tanuló idő, legénykedés, vándorlás és renekelés, s csak, a ki mindezen keresztül ment, az lehetett mesterré,
 - 4) a kontárok ellen védőgátat alkottak,
 - 5) határozott testületet, céhet képezett minden iparág; mindegyiknek külön szabványai, céhládája, céhmestere, pénztára vala, külön céhgyűléseket tartottak; végre a céhbürokrácia
 - 6) egy közös patriarchális életet folytattak, melyben a legszebb összhangban, egymást támogatták, segítézték.
- Ezek a főbb pontok a céheknél.

Természetes mindennek a maga idejében megvolt a maga haszna is. Jó munkát adtak, aránylag elég jutányosan s az iparosság erkölcsi és szociális jellegére jelentékenyen behatottak, emelék az ipar tekintélyét.

De mint emlitém, korszakunk végével e céh rendszernek már kezdett hova tovább jelentkezni a rossz oldala is, mely egyenesen az ipar előbbre haladására volt retorzióval hatással.

Nevezetesen. Az a politikai tekintély, melylyel a céhek a középkorban bíztak, az államhatalom fejlettségével egészen aláhanyatlott; a technika tökéletesbülésével pedig mindinkább nyomasztóbbá vált a céhek monopol gazdasága.

Az a konzervatív céhbürokrácia, mely minden újítástól rettegett, a munka tökélyedését egyenesen

meggátolta. De meg különben is az inasévek, vándorlás, remekelés még mind nem idézhetik elő a tökélyeseb munkát, hiszen még ma is élnek városunkban céhbeli emberek, kik tudják, hogy pl. a remekelésnél is mennyi visszaélést követtek el. A remekelés rendszerint egy válogatott lakomából állott, mely a mesterlegénynek sokszor összes megtakarított pénztökéjét felemésztette. Így azután a munka is csak selejtesebb lón s e mellett a fogyasztók a céhszabványok egyeduralkodásával szemben határozott károsulást szenvedett, mert nem volt verseny s így jót a rosszal egyformán magas, megszabott árakon volt kényszerítve használni.

Végre a céhszabványban káros állapotok is tüntek fel. Így megszűnt bennük lassan, a közszellem, a testületi egyetértés, a segítőkészség hajlana, az összekötő kapcsok megla- zultak, s rosszabbnál rosszabb szokások léptek életbe.

Mіндеzen csak az ipar és a verseny teljes szabadsága segíthetett.

Ezért volt szükséges a céhek eltörlése.

De lássuk most városunk céhjeit.

A legrégebbi iparág Tatán a malomipar. bár arra vonatkozólag, hogy régi molnárok céhhé alakultak volna, nincs adatunk, mert a molnárok céhe is a többi jelentéktelenebb iparágok céhével együtt a XVIII. században keletkezett.

Mint céh legrégebbi a takácsok céhe.

A takácsok már a XVI. században kiterjedt mérvben ülték iparukat s a XVI sz. elején annyira megszaporodott számok, hogy céhhé alakultak. Eleinte a pozsonyi takácscéhnek volt filialéja és 1633-ban a pozsonyi bírótól kapták kutyabőrre írva céhszabályaikat, a melyeket következőkben közölni fogunk, hogy közelebről is megismerkedjünk egy céhnek belső életével.

Az Articulusok így szólnak:

„Articulus I. Valamely inas az Takács Mesterséget tanulni akarja, három Esztendeig az régi szokás szerint tanuljon. Hogyha pediglen az Mesternek fia volna, és az előszülei azonban meghalának, kéth esztendeig tartozék Szülei halála után az Mesterséget tanulni, és kyteöltvén az

feőlül meghnevezett Inas Esztendőket tartozék eötet az eö mestere feöl szabadítani: annak feleöte mindén tanuló inas valamely feölszabadul, tartozék a Céh lüdában feöl font viazzat és hat Peézet tenny. Mester legényeknek penighlen tartozék tizenkét magyar pénzel és egy Pint Borral, kivel eötet megkeresztelyék. és az mesterségnek szokásait, és iö rendtartását eleiben számlálják. Annak okáért valamely Legény ebben az Városban az eö Mesterségét jámborul és tisztességesen megh tanulya, mindenütt szabad legyen eö neki Mester legényül munkálkodni. Hasonlóképen a Külseö Mester legények is, az kik másuth ki teöltötték igazán az eö Inas esztendőket, szabadon Mester legényül nálunk munkálkodhatnak.

Articulus II. Ha valamely Inas ez eö tanuló Esztendeit ki teölti, és feöl szabadul, tartozék keét Esztendeig, a Mester fia pedighlen egy Esztendeigh vándorolni, és ha az meghnevezett fideönek eleöte hozánk visszajönnö, és itt ebbe az helyben munkálkodni akarna, semmi helye ne legyen annak az eö vándorlásnak, hanem ismegh uyonan: keöl neki vándorlani. Hogyha pedighlen történnék, hogy az Mester fiának a Atya vagy Anya betegségben avagy más szerencsétlenségben esnének, aféle nem tartozik uyonan vándorlani, ha szintén haza jönnö is.

Articulus III. Hogyha valamely Mesterlegény az Takács mesterek köziben magát akarja adni, mindeneknek eleöte az nemzetségéről szóló levelét és az tanuló levelét eleö adni, és az négy öregbik mesterek elöt az eö mester Remekét megh készíteni. Ugy mint egy Szöveö szöket uyonnan feöl verni, és négy számlás „Miszszer“ az mester fonálból, az kinél munkálkozik be vonny ily okkal, hogy a mesternek megh maragyon, hogy aztat készítette, és Himsura be vonya; és egy kis himet, így mint az kiyófatást egy kezkenyö végében vétek nélkül szöven. Ezek mind meghlévén, és az czéhbe vévén, tartozék az Czéhbeli mestereknek és legényeknek is tisztességes Mesterebédlet az eö értéke szerint maghadni és az Czéh lüdájában egy magyar forintot és egy font viazt fizetni. Mind azonáltal, az ki

Mester fia és az ki az mesternek leányát feleségül magának vészi, sem ebédel, sem pedighlen Mesterforinttal nem tartozik, hanem csak egy font viaszot az céhládában fizetni.

Articulus IV. Mikor valamely özvegyasszony az mely Takács mesternél férnél volt, az eő ura halála után másrendbéli mestereemberhöz menne, ne legyen szabad az Takácsmesterséget ő neki tüzni. És ha valamely Takács mester legónhoz férhez menne, az kinek mind nemzetségitül, mind pedighlen elegendő tanulásról levelei vadnak, az nem tartozik sem ebéddel sem pedighlen az Mester forinttal, hanem egy font viazzal, és az szabadon tizheti az mesterséget.

Articulus V. Minden czébbeli mester, mind pedighlen Mesterlegény tartoznak minden hat héttben Czéhben tizenkét óra eleőt egybegyülni és hat becot letenny. Valamely pedighlen tizenkét óra után bejőune, avagy engedetlenségéből, avagy bizonyos ok nélkül kin maradna, és jelen nem lenne, mindenkoron tartozzék fél font viaszot az céhládában fizetni, és ha idegen mesterlegények is ide az Városba jönnének Mesterségnek kedvéért; és munkáért és találának is munkát, azok is tartozanak az Céhben az teöbb céhbeli mesterekkel be menny és hasonlóképen minden hétre egyegy becot betenny, és ha azok között valamelyik annak eleöte Városunkban nem volt és nem munkálkodott az tartozzék magán egy szál becol az Céhben.

Articulus VI. Valamikor az Céhmaster az Céhben be hirdet; mind az mesterek és mind az legények feydver nélkül járjulianak az Céhben.

Articulus VII. Mikor az Céhbeli mester avagy mesterlegény másik Mesterembert az Boron avagy az utcán és az háznál illetlen szókkal illetné, megh zidalmazná, esküdnek és lélekével szidkozódnék és az tisztességh ellen rugdozna, és megbizonyodnék róa (az kitül minden ember szorgalmatosan oltalmazza magát) aféle az mesterek itélete szerint megbüntetessék, da az Magistratus autilhoritása és Városnak teörvénye megh ne sértetessék.

Articulus VIII. Mikoron az céh napia esik, tartozik az

Céhmester. mind az mestereknek mind pediglen a legényeknek békességben való megh maradását hirdetni, hogy senki egymást az Céhben, sem másutt, sem pediglen más mester házánál illetlen szókal avagy cselekedettel megh ne sércse; és mind Mesterek, mind legények, az kik özve gyűlkeznek Céhnapon egy becen fejl, hanem ha borbau, ne játzanak, valaki az elen cselekedne a Mestereknek itéletek szerint megbüntettessék.

Articulus IX. Hogy az Mesterlegények Ünnepnapon, hat óraker vacsorára hazajöyenek, és ha azon óráu kinmaradnak, az mester nekik semmivel nem tartozik.

Articulus X. Mikor az Mesterlegény minden ok nélkül egy napot elmulat, tartozik az mestereknek az Céhládában tiz magyar pénzzel bírságul, és az mestere, ha azt el halgattia és megh nem jeleuti, tartozzék avval az büntetésael duplával.

Articulus XI. Valamely Mesterlegény más Gazdához ül és bucsuvéget nem szó, az tartozik tizenkét pénzel az Mesterek ládáiában büntetésül.

Articulus XII. Hasoulóképen valamely Mester, más Mesternek az legényt elhitetn: az mesterek itélete szerint megh büntettessék.

Articulus XIII. Valamely mester, avagy annak az Felesége más embereket, az kik munkát más mesterhöz akar nak vinni, vagy io szóval avagy kérdéssel titkon avagy nyilván az munkával hozáia hitegeti, akarhol történek, háznál avagy az után, és megh tudatik, valamennyiszer az lesz mindannyszor az mesterek bölcs itéletek szerint megh büntettessék.

Articulus XIV. Valamelj végh fonál egy Mesterembernek az házául más mesterhöz vitetik, és az befogagya; hasonlóképen az is egy font viazzal büntettessék. Hanem ha egy mester a fonalat maga akaratiából ki adná, avagy hogy sokáigh tartóztatná mód nélkül az munkát: tehát az ember az eó fonalat elveheti atul az Mestertől és más mesterhöz elviheti. Hogyha penigh valamely mester az olyan hosszú ideigh tartatot munkát ki nem akarná kezéből adni, tehát az Céhmester minden tartóztatás nélkül kiadhassa.

Articulus XV. Az Takács Mesterek vásári munkát is csinálhatnak, és az réf számra és egyébképen is eladhatiák, de ily okal, hogy a melet az idegen munkát is, a mint hozzáyok vitetik, véghez vihessék, hogy reáíok méltó nevezetelés ne legyen, különben eő nekiek az megh nevezelt vásári munka megh nem engedtetik, seőt inkább megh tiltatik.

Articulus XVI. Szabad legyen az Mestereknek az vidéki mestereket is Czéhekben és Atyafiságokban befogadni: de ilyen okal, hogy az mint illik, igazán tanultak legyenek elegetdőknek esmertessenek ahoz lenni, és ök is mint az városi Mesterek, minden céhbéli igazságot, az mint annak szokása és rendelése szorgalmatosan bé szolgáltatassanak.

Articulus XVII. Valamely Takácsmester ember az mesterséget maga ió akaratiából elhagyandáná és azt nem üz né és aztat az Céhbeli Mesterek előtt hírekre adgya, iövendő ilőknek allata pedig uionnan üzni akarná, tehát ha minden céhbéli igazságot, régi szokás szerint minden létén bé szolgáltatná, valamikor akkoron az Mesterséget is megh elkezdheti és üzheti: ha penigh be nem szolgáltatná is uionan, mint az eleöt tartozik magát az Céhben minden igazsággal bé venni.

Articulus XVIII. Valamely Takács Mester tisztetlen életében, tapasztaltatnék, tehát attul eltiltassék az bücsületes Mesterség.

Articulus XIX. Mikor valamely Céhbeli Mester, avagy Mester legény, az Úristennek véghetetlen akaratyából betegségben avagy más nyavalyában esnék, és költségnetlen volna, és annyira szükölködnék, hogy magához is iót tehetetlen volna, tehát az teöb céhbéli Mesterek annak tartozának képes szerint való költséggel és segitséggel lenni, az Céhládából ilyen okkal, hogy az Úristen ismegh eötet is egézséggel meglátogatná, is megh tartozék az Céhládában az reá költségét hálaadással megh téríteni. Annak fölötte egy Mesterlegény az másik betegségben leveö környül az Céhmester rendelése szerinte tartozon forogni.

Articulus XX. Huszadszor és utolszor, ha valamely Mestere, vagy annak a házastársa, avagy gyermeke, avagy

legénye és egyéb családja, vagy kicsiny vagy nagy lesz, Istennek rendeléséből halála által a világból kimulva, tehát az egész Céh tartozzék az temetőhelyre keresztény szokás szerint elkísérni. A ki ebben engedetlen lenne, és az temetésre el nem jönne, az Mestereknek ítéletek szerint megbüntetessék.“

Ez articulus szerint. 1715-ig éltek, mikor a pozsonyi főcéh III. Károlytól új szabályokat kértek, melyekért a tataiak is folyamodtak a pozsonyi főcéhhez. Mire a pozsonyi főcéh meg is engedte, s a következő hátrattal küldték meg az új céh szabályokat:

„Nem» szabandkirályi Pozsony városában lakozó böcsületes Fő Céhtől Császár és koronás Király Urunk Eő Felségétől kegyelmesen kiadatott privilegialis Articulusoktat böcsületes Tatai Vár és városbéli Takács Céhnek Páriákban fellyül nevezett fő Céhtől megadni engedtetett, oly okkal és móddal, hogy a böcsületes Tatai Céh senkinek se merészélyen azokat akármi formán az Privilegiumuak elvesztése alatt kiadni, hanem magok és az jövendőbeli böcsületes Tatai Céh Takácsok éllyenek vele. Azon böcsületes Tatai Céhnek pedighten Céhmestere lészzen Kis Péter, öregebik Mesterek Palánkai Tamás, Parittyá Mihály és Téringer János.“

Ilykép Kis Péter cölmester vezetése alatt ujja alakult a tatai takács céh is.

Van a céhládában 1714-ből még egy másik nevezetes okmány is Magyarország nádorától, Pálffy Miklós gróftól, ez a kontárok szigorú ellenőrzését, atakács céhbeliek védelmét rendel el, s mintegy kiegészítését képezi ez elébb említett céhszabályoknak.

Láthatjuk már csak ez egy céh irataiból is, a céhek összes előnyeit és hátrányait, melyekről a címünk elején szözlöttünk. De láthatjuk még a többi céhnél is.

A takácsok után következik a m é s z á r o s o k célje, mely 1660 alakult meg. Alapítói Pap Mészáros Péter és Szármári Mészáros Iászló valának. A mészáros céh Tataú fő céhet képezett, melybe még a szentmártoni és a győr-

pusztai mészáros filialé céhek tartoztak. Érdekes, hogy a Lipót király jóváhagyta szabályokban egész vidékre (tartományra) a tatai mészáros céhnek adatott meg a húskimérés joga.

E céhszabályok a takácsokénál sokkal eredetibbek, mert maguktól a tatai mesterektől eredtek. ¹⁾

Különösen kímeljük belőle azokat a rossz céhbeli szokásokat, melyeket e címünk elején is szóba hoztunk a lakmározások felemlítésénél.

„Ha az inas felvétette magát, akkor a mester három pint borral tartozott ezt a nagyszerű momentumot ünnepléssé tenni s viszont, ha az inas f-lszabadult ez háromtál ételt, tizenhárom cipót és hat pint bort adott a mesternek és egy tallérnyi pecsétpénzt. Képzeltetjük, hogy micsoda háromtál étel volt az, a mihez 13 cipó kellett. Hogy milyen volt a három tál étel, erre nem maradtak fenn adatok a legrégebb tatai céheknél, de elég minta lehet a következő, a hol a lévai mesterek „egy asztalt kapnak négy (egygyel több) tál étellel, ez a négy tál étel volt: „Első tál étel tiszta étel tiszta borssal, két kappan vagy két tyuk sárkouccal és rizskásával, második tál étel sült legyen, úgy mint egy töltött malac, egy lud, s egy kappan, egy töltött tyukfi, nyolc funt disznóhuspecsenye, nyolc funt marhaluspecsenye és egy nyulnak az utolsó része; harmadik tál étel rizskása tejjel, ezek után gyömolcsöt adjon, aminőt talál és ezek csak egy asztalra való készülettel legyenek és valamint akarják, úgy osszák fel és a négy tál étel mellé adjon 2 frt ára bort és annak utoljára mutasson fel egy pint bort; hogy ha pedig ezeket mind nem akarná megtenni, tehát adjon 12 frtot s úgy a mesterek készítsenek egy mesterasztalt vele.“

Ebből csak az tűnik ki aztán, hogy a három alatt sokszor 18-at értettek s így kellett 13 cipó a három tál ételhez.

Ha idegen mester lépett a céhbe ez 60 frtot (ma körülbelül 300—400 frt) és fű l ő s t ő k ö m ő t fizetett.

¹⁾ L. Tata-Tóvárosi Híradó 1888 évi 42, 43, és 44. számában.

Egyszóval elmondhatjuk, hogy alig volt-e céh életben valamire való momentum, hol „a fölöstököm“, „jó böcsületes ebéd“, „mester asztal“, „remek-ebéd“, „nagy vendégasztal“ stb. ne játszana fontos szerepet.

Azután voltak „kóstoló mesterek“ is, ezek rajó, böcsületes ebédnek „savát, borsát“ meglátni előre elmentek, hogy „az a mester, a ki az ebédet adja, a miatt kárt ne valljon és máskor ne kellessék hozzá készülnie“. Ezek voltak az ebédek tiránjai, ha nem izlett nekik, másikat kellett ebédre csinálni.

A bort pedig kiválóan szerették a jó tatai mesterek, láttuk fenn hogy az inasok felvételénél és fel szabadulásánál is hol 3, hol 6 pint borról beszél maga az articulus is, hát még a valóságban hány pint folyhatott, mikor ennyit adni — köteles volt. Arra különösen ügyeltek, hogy ki ne öntsék, mert a ki kiöntötte anyi garast fizetett „Istennek drága ajándékáért“ a hány araszra elöntötte.

A legfőbb bankettozó alkalmak voltak: az inas felvétel, a legénynyé avatás, a mesterré avatás, a céhmester választás és a négy kántor napon tartott céh gyűlések a processziók után, a céh védszentjének ünnepe, újévkor, karácsony este stb. a hányszor csak szomjazott a nemes céh.

A mézáros céhen kívül még a magyar szabók céhe is korszakunkban alakul a Rákócy mozgalmakat követő időkben.

Ennek a céh szabályait nem közöljük miután az előzőben láttuk e szabályok genrejét.

Csak egy két különcehb intézkedését akarom felemlíteni.

Igy mindenekelőtt már a negyedik szakaszban nem feledik ki a „fölöstökömöt“, s a mester ebédet a leteendő 60 forinttal egyetemben, sőt ennél a céhnél az a rossz szokás is volt, hogy a megsabott tanuló évek számából pénzen is meglehetett egyet kettőt váltani. E körülmény is mutatja, hogy a VIII században már kezd érzeni a céh hanyatlása.

Az ötödik szakaszát azonban még is ide irom, kommentár nem kell hozzá: „Valaki pedig ezen Böcsületes Céh-

nek társaságában magát beadni és ajánlani akarja, szükséges, hogy magát tisztességes házasságra kötelezze a paráznaságának eltávolztatásának okáért: egy Esztendőnek elfolyása alatt és a Céhnek szolgáló mestere legyen, holott penig helen a tisztességes házasságra magát nem kötelező. tartozik az olyatin négy forintot fizetni, ugy szintén ha a szolgáló Mesterséget föl vállalni nem akarná a megirt büntetést minden Esztendőnként letenni tartozik.“

De még a kétéves legény időből is elengedtek egy évet ha — — nőül vette valamelyik mester leányát, vagy mester özvegyet. Ez se volt rossz.

Azt hiszem mindenki tudja, hogy e szakasz mire való, kivált ha az előtte való sorokat is figyelemre méltatta.

Annyi tény, hogy a céhrendszer a legválogatottabb előnyöket nyújtotta a mestereknek, s épen a szabók céh szabályaiban akadunk paszszusra, a mely a „külső földi“ szabók „posztó és szűrbeli csinált kész ruhák“ versenyétől is megóvja őket, fentartva a jogot a céhbelleknek, hogy külső földi himpellérektől a ruhákat elkobozhassák. Az elkobzott ruhanemüket a Céhmester 3 részre osztva egyet a céhnek, más részét a földes úrnak, harmadikát a szegényeknek adhatta.

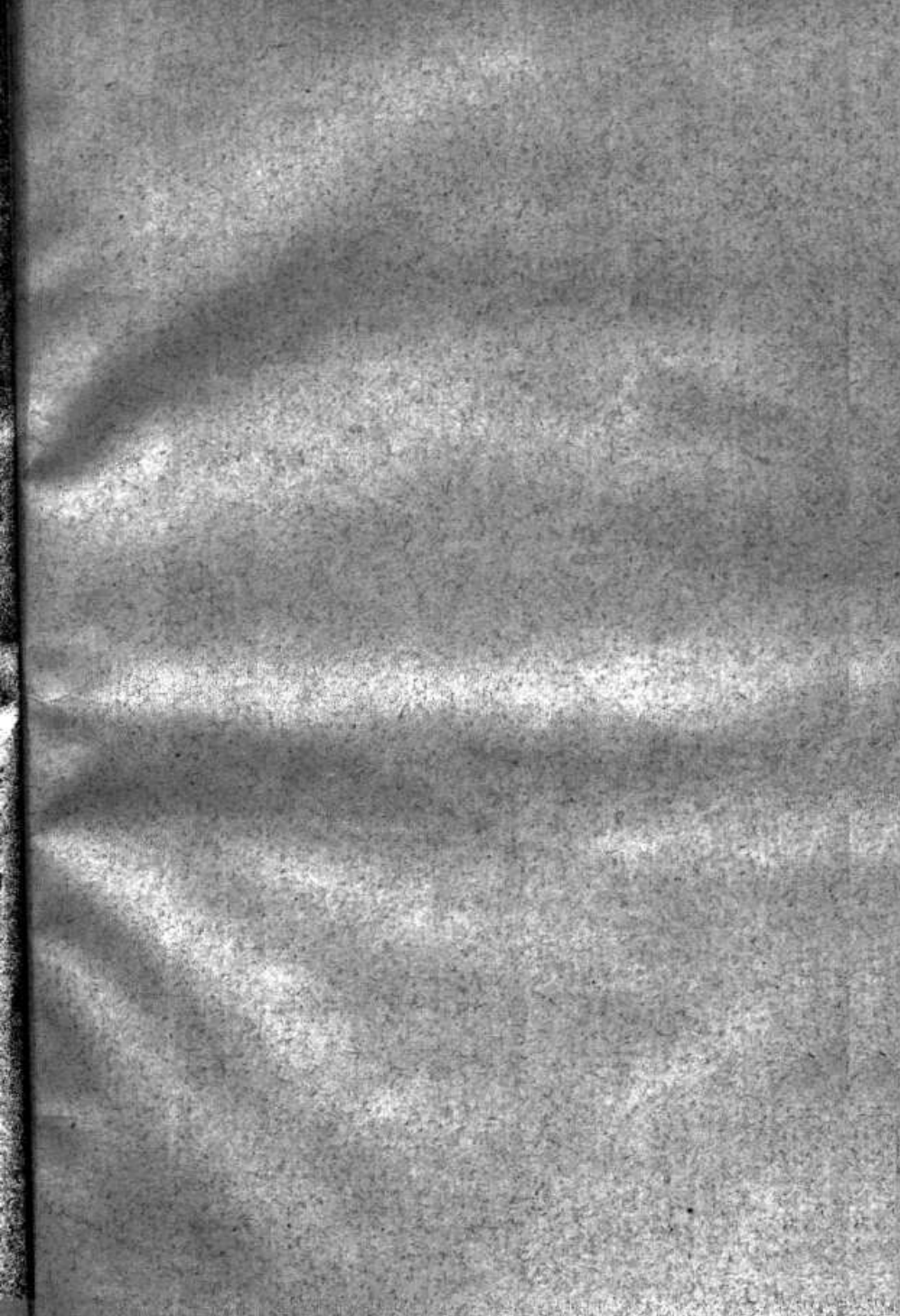
Ha pedig a külföldi szabó-mester volt, úgy a céhbelleknek joga a külföldi mesterek ruhaműit megvizsgálni „nizni és megítélni, ha áztatott-e, avagy nem, úgy szintén varását is jól meg vizsgálni. Ha azért afféle ruhát helyesnek nem találják hogy a szegény értetlen ember is afféle ruhának vevője meg ne csalatkozzék, szabad legyen az olljatin kelyetlen munkát elvanni és az olljatin Mesterembert illendőképben megbüntettetni.“

Most már ha a külföldi és a belföldi idegen céhbellek mesteremberek így ki voltak téve a zaklatásoknak, mi természetesebb, a beviteli forgalom ép úgy csökkent mint a kiviteli s kicsinyben a védvamos ipar védelemnek nyújtotta mintáját. S valóban. A mily helytelen egy egész államra nézve az ipar mesterséges emelése a védvamosokkal, épen oly helytelen volt kis területen a céhek monopolistikus rend-

szere nemcsak az ipar fejlődését korlátolta és konzerválta, de a forgalmat is a helyi területre redukálta. Így aztán az ilyen ipar és forgalom mellett Tata kereskedéséről ebben az időben — semmit sem szólhatunk. A mezőgazdasági termékekre rossz idők jártak, a mit a háború megkimélt, a kamarai tiszt, vagy a török, vagy éppen a földes uraság vitte el nagyjából, a csekély fölösleg, mi ezentul van, az alig elég a napi szükségletek fedezésére. A mezőgazdaság nagyon rossz lábon áll s szó lehet arról, hogy a termékekkel üzött volna kereskedést. Azonkívül az az elszigeteltség is, melyben Tata volt, nem volt alkalmas a kereskedelemre, mert ide rendszerint csak a kerülő utakon menő kereskedők tértek be. A kereskedelem fejlődéséhez, haladásához meg nem voltak meg az előfeltételek: a sűrű népesség, jó forgalmi eszközök, élénk szabadipar, fejlett jogbiztonság. Ez még messze vannak korunktól.

<

TATA, 1889.

ENGLÄNDER KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.

TATA TÖRTÉNETE.

IV. RÉSZ.

Az Esterházy grófok alatt

(1727—1848/9)

IRTA

ROHRBACHER MIKLÓS

JOGHALLGATÓ.

TATA.

A SZERZŐ KIADÁSA.

IV. RÉSZ.

AZ ESTERHÁZY GRÓFOK

ALATT.

(1727—1848.)

I. Esterházy József gróf,

Tata második alapítója.

Tata 1727-ig volt Krapffék birtokában, kiket nem sokszor látott a város, de nem is igen ohajtotta őket, mert erőszakoskodó természetük s a protestánsokkal szemben tanúsított ideges türelmetlenségük csak ellenszenvet keltett s összekocódásokat okozott a lakósközösség között. Elvégre is ők únták meg a sok kellemetlenkedést és eladták Tatát összes tartozékaival együtt galánthai és frakuói gróf Esterházy Józsefnek.

A szerződés 1727. május 1-én kötött meg Krapff Ferenc József, bécsi hadi és banktanácsos, valamint fia Krapff József Gáspár, fő asztalimester és Esterházy között. A vételi ár 343,524 forint volt.

A Pozsonyban aláírt adásvételi szerződéssel tehát az egész tatai járás központjával, Tatával együtt gróf Esterházy József lett, azé a férfiné, a ki a százados zivataroktól romba döntött várost kiemelte romjaiból, újjá alkotta s életet öntött a kihalt város minden részébe.

Második alapítója lett ő a városnak s ép ezért mielőtt alkotásaira térnénk, élettörténetének vázát fogjuk adni, hogy emlékében maradjon a tataiaknak a második városalapító, kinek élettörténete tulajdonképp ugyis csak egy része Tata történetének.

Galánthai és frakuói gróf Esterházy József¹⁾ unokája volt a híres nádornak, Esterházy Mikló-

¹⁾ Életrajzi adatokat l. bővebben Nedeczky Kristóf: „Posthuma Memoria Josephi Esterházyi de Galantha, perpetui comitis de Frakuó etc. Tyrnaviae 1764.” Érdekes adatokat tartalmazó, de felette részrehajló, tömörlenyű munka, melyből minden lépten nyomon a tönkfélézés szaga érzik. Sok adata meg éppen nem felel meg az igazságnak.

grófnak. Atyja: Ferenc, Pápa és Sempthe ura, Zala és Somogy megyék főispánja, édesanyja pedig készmárki Tökölyi Katalin, Tökölyi Imre erdélyi fejedelem nővére. Esterházy Ferencnek hét gyermeke volt Tökölyi Katalintól (első neje, Illésházy Iona gyermek hátrahagyása nélkül halt el), és pedig: Antal a pápai és semptei várak kapitánya, Rozália, gr. Batthányi Ferenc neje, Krisztina, Borbála, Apollonia apácák lettek s az utolsó Ferenc, ki tárnokmester volt.

József, ki a hatodik volt, 1682. év június 12-én született Pápán. Atyját még mint csecsemő elveszté s így egyedül az anya gondos nevelése alá került.

Fölserdülvén, anyja a Pozsonyban székelő érsek papnővelőjébe adta férje végakarata szerint, ki Józsefet papnak szánta. De nem sokáig maradt ott. Levetette a papi ruhát s iskoláit Sopronban és Győrött jó eredménnyel végezvén, a filozofia tanulására adta magát. Tanítója, Szentiváni Márton egyetemi professzor, anyjára vitte a filozofiára fogékony eszl Józseffel, hogy ez már maga is készített nagyobb szabásu értekezéseket a filozofiából és a teológiából.

Iskolái befejeztével Olaszországba ment tanulmányútra, de Velencénél ez alkalommal tovább nem mehetett, mert 1701-ben anyja halála visszahívta őt útajából. Anyja, ki harmadszor is férjhez ment (első férje szintén Esterházy Ferenc nevű volt, ez 22 éves korában már elhalt) Löwenburg I. Jakab grófhhoz, szülésben halt meg.

A temetés után néhány hétre azonban már ismét folytatta útját József egész Rómáig. Itt majdnem egy évig tartózkodott s 1702-ik év végén jött haza, hogy a rokonsággal kötendő osztályos egyességen ő is jelen legyen.

1705-ben mint katona Pálffy János gróf seregébe állott be önként, majd 1706-ban Stahremberg Guidóhoz szegődött, kinek seregében élénk részt vett a Rákócy-ellenes mozgalomban. Fivére Antal Rákócy párton lévén, a Sempthei kapitányságot elveszté s helyébe Józsefet nevezte ki I. József

sempthei kapitányává. E néven védte várát 1706-ban ostromló fivérével szemben.¹⁾

A háború lezajlása után megnősült (1710). Nőül vette korának emlegetett szépségét, Eck Mária Franciskát, kitől négy gyermeke született: Mária Josefa († 1713), József Ádám, a koraszülött József († 1714) és Károly († 1720)

Házassága alatt a gazdaság volt mindene. Birtokait szakszerűleg kezelte, berendezte, fölötté sokat szerzett²⁾ s nem ritkán hosszabb utazásokat is tett, hogy tapasztalatokat szerezzen a gazdálkodás terén. A mellett még a közügyek terén is működik.

1711-ben Komárommegye főispánja lett³⁾ s mint ilyen az 1712-ik évben tartott koronázási szertartásnál ő vitte Horvátország zászlaját.

Majd ismét kardot kap kezébe és a déli végekre megy a török ellen s az Eugen herceggel együtt vívott péterváraditöküzet győzelmes eredményében neki, mint a lovasság vezérének szintén hatalmas része van. Kiváló hadi tette volt Uj-Palánka ostroma is.

1720-ban lett generálissá s a horvát végék főkapitányává.

Bécsben a békeszeretéssel foglalkozik a közügyekkel. Részt vesz a varázi konferenciákon mint komiszárius s oly figyelemre méltó szerepet játszott ő ez ügyben, hogy királyi ítélőmesterré tette őt III. Károly, majd a 7 személyes tábla tagjává, hol gyakran elnökölt a betegskedő Pálffy Miklós

¹⁾ 1710. november 15-én kelt határozattal Antal testvérének összes jószágait is neki és Ferencnek adta a király, Antalt pedig Rákócnyal együtt száműzte. Ugyanezt az 1720. évi június 4-én kiadott okmányon is megerősíti, melyvel fivérének birtokaiába vezettetett.

²⁾ 1718-ban szerezte Majtányt Pozsonymegyében, Gyümöröt, Tápot, Ménfőt Győrmegegyében, Cséklészen pedig az Ocskay-kurriat. 1723-ban Mező Esztrót. 1726-ban Pozsonyban házat vett, 1727-ben pedig Kereszturt.

³⁾ 1718. Február 5-én augurálta őt Zichy Péter gróf főasztalnok, mely alkalommal Esterházy Komárommegye rendéhez igen szép beszédet is tartott. Megjegyezzük, hogy 1711-ben fivére, a kegyvesztett Antal helyett őt tette I. József komárommegyei főispáná.

nádor helyett. 1725-ben már helytartó-tanácsos lett, mely tisztséget azonban csak 5 évig viselte, 1730-ban lemondott. Visszavonult ezután birtokaira, melyeknek rendezése és emeléséhez kötszeres erővel látott hozzá.

Időközben lön Tatának is ura, mint azt e fejezet élén leírtuk, 1727-ben megvette. De ő már előbb is járt itt, nevezetesen 1719-ben, mikor a tatai halastavat s annak be rendezését tanulmányozta s neki már ekkor megtetszett a halászatra és vadászatra oly kitünő vidékü urodalom. Leghőbb vágya lett ezóta ez urodalom megszerzése, melynek halastava az ország leghiresebb e nemű tavai közé tartozott dacára, hogy ekkor elhanyagolt állapotban volt. Mióta 1727. óta már az övé lett s a közügyek teréről visszavonult, elhatározta, hogy helyre hozza.

Haza jövéen, ép ez okból magával hozta Mikovinyi Sámuelt, a híres mérnököt, ki kora matematikusai és mérnökei közt a legkiválóbbak egyike volt; ezt bizta meg, hogy a tatai vidék vizeit szabályozza. Mikovinyi mindenekelőtt a nagy halastavat és az akkor Szomódhoz tartozó Teke tavat szorította mederbe 1730-ban, azután egy csatorna-rendszerrel a Tata-Tóváros, Fűztó, Naszály és D.-Almás közti mocsarakat vezette le 1747-ben, mi által ezer es ezer hold lett művelhető¹⁾. A fő árkot, mely 2000 öl hosszúságban húzódik a Dunába, ma is „Mikovinyi árok“-nak hívják.

Főlemlítettük Mikovinyi munkásságát annál is inkább, mert sokan vannak ma is, kik a tatai tó szabályozását, a lecsapolásokat Böhm nevű mérnöknek tulajdonítják, de tévesen, mert ez később, Esterházy József fia, József Ádám alatt volt tatai mérnök s a tatai tó töltéseit ugyan ő építette ki az igaz, de Mikovinyi készítette tervek szerint.

Ez időre esik Esterházy egy másik, szintén fontos tette, a németek letelepítése járásunkban. A török pusztítások folytán meggyérült vidékbéli lakosság szaporítására s fölfrissítésére, egy 1733. február 4-én kelt nyílt felhívás-

¹⁾ 1747. ápril 15-én kötött szerződést a kincstárral a kettős csatorna költségeinek és elkészíttetésének megengedése, illetve közös földzésére vonatkozólag.

sal telepeseket hívott birtokaira hat évi adómentesség és földhasználat átengedésének fűltétele mellett.

A felhívás évében bejött frankokat, elzászokat Tolnán, Agostyánon és Felső-Gallán, a két év múlva jött sváb frankokat és néhány elzászi családot Alsó-Gallán, Somlyón. az 1736-ban jötteket Szent-Miklóson, az 1744-ben bevándorlottakat Kecskédre, a svábokat pedig Bajon telepíti le. A Hannover, Vesztfália és Elzászból jött családok egy részének Tatában adott helyet s ezek alkották az „Ujtelepet“ (Najstik=Neu-Stift). De ezekhez később (1751) még Esterházy Ferenc is telepített németeket, kik teljesen felszívódtak Tata magyar lakosságába, csupán jellemük maradt meg a régi. S épen e jellem az, a mi nem magyar bennük, nyelvükre, érzelmeikre azonban teljesen magyarok. Az Esterházyakkal szerződési viszonyba léptek megtelepedésükkor s Esterházy József tapintatos, kedvező viselkedése velük szemben csakhamar kedvelté tette előttük az új otthonát.

Még be sem végezhetette Esterházy József a telepítések gondterhes munkáját, mikor a közügyek újra kiszóliították otthonából.

1733-ban horvát bánnak választották, a király pedig helytartó tábornagygyá tette őt a horvát határőrvidéken. Mint horvát bái igen szép munkásságot fejtett ki. a magasságnak buzgó terjesztője és képviselője, igazságossága és méltányossága egyaránt kedves volt a tartománygyűlés rendei előtt. Egyébként a pozsonyi országgyűléseken is részt vett.

Legelső érdemet mindkét helyen a katonaság szervezésével szerzett. A katonáskodást különben ő maga szintén kedvelte, képzett, edzett katona volt s nem egyszer hagyta oda kényelmes otthonát, hogy a táborban vagy a csatatéren, küzdelmek és nélkülözések között szerezzék meg babérait. 1738-ban az al-Duna vidékére ment a török ellen, az utolsó mozgalmak leverésében neki is része volt. Érdemei méltánylásául 1739-ben a lovasság fővezérévé tette őt III. Károly.

Kitüntetései mellé azonban grászt hozott neki otthona. Haza érkezete után alig néhány hétre meghalt neje.

A következő évben már újra nősült s elvette Sauer Antonia Franciska grófleányt, kivel azonban közel rokonsága miatt csak pápai dispenczió mellett kelhetett egybe.¹⁾

Mária Terézia trónra léptével tábornagygyá tette őt s a hétéves háborúban kiváló szerepet játszott. Moiván és Szilézián keresztül győzedelmesen vezette végig seregét, Ratibort ő maga elfoglalja, s nem egy bravuros tettét jegyezte fel emlékirata. Rá nézve azonban végzetessé vált, mert e háborúban egy alkalommal, midőn a hegyek között barangoltak, egy hólavina csaknem életét vette. Sokáig volt a hó alatt s áthült. Későbbi betegségének, majd halálának oka lón e balesete.

Oda is hagyta ezután a csatatért, a békésebb polgári foglalkozásra tért. Még ugyanez évben kuriai bíróná lett, miután elébb a horvát bánságról lemondott. A kuriai szereplése is majdnem egészen a hadseregvezet megállapítására vonatkozik, melyben szaktekintély hírében állott s nem egyszer kérték ki tanácsát. Betegsége azonban mindig erősebben lépvén föl, visszavonult a közszereplés teréről. Birtokeinak rendezéséhez fogott s 1746-ban megalapította belőle a tatai elsősülöttségi hitbizományt az ő és fivére Ferenc családja javára, olykép, hogy az ő családjának kihalása után Ferenc ivadékaira, illetve elsősülöttségeire fog szállani.²⁾

A hitbizomány alapítását 1746 május 16-án a legfelsőbb helyen is helybenhagyták.

A hitbizomány középpontjává Tatát tette. A várat, melyet Rabutin 1707-ben felrobbantott, némileg helyreállí-

¹⁾ Sauer Antonia ugyanis elhunyt neje testvérének Eck Eleonorának volt leánya s így másodfokú rokonsági viszonyban állt vele. Kollonich Zeigmund bécsi érsek közvetítése útján XIV. Benedek pápa 1740. szept. 18-án adta meg a dispencziót, melyet Klobusicky Ferenc esztergomi érsek helyettes is megerősített okt. 11-én; 12-én pedig még a kihirdetéstől is felmenté őket. A lakodalmat III. Károly halála miatt minden pompa nélkül tartották meg Cseklészen.

²⁾ E hitbizomány állott Tata s tartozékaiból, Szent-Iván községből és Szaárból.

totta, de a jelenlegi várépületet még nem ő, hanem dékunokája grf Esterházy Miklós építtette 1815-ben.

1727-ben állandó katonaságot is állított fel József a várban, melynek 17 pontból álló szabályzatát Akáczy Márk készítette.

Az állandó katonaság feje a t a t a i v á r k a p i t á n y, melynek címét Esterházy a majoratussal családjában örökkössé tette. Az egyedüli jog, a mi e címmel járt, az, hogy a tatai várkatonaság tisztjeit mindig a tatai várkapitány nevezi ki.

Tatából ez idő óta ritkán megy el, erősbűdő betegsége visszatartja. A hitbizomány alapítása után már csak két évig élt. 1748-ik év tavaszán, mint irásából kitűnik, már ő maga is érezte halálát, melyet orvosa Herman András régen sejtett. Sírfeliratát, temetése szertartását előre megírja, fiának egy szép és tartalmas levelet ír az életről s a követendő utakról.¹⁾

Május 6-án este 10 órakor magához kérette Baloghot, elbucszott e szókkal: „Deus benedicat. Dom. Vestra.“ Közzelebb inté őt, szólni akart, de e szavak után „Audiat Dom. Vestra“ örökre bezárultak a gróf ajkai. Orvosa kimondta a nehéz szível fogadott szót: „Meghalt.“ Másnap 7-én délben azonban Koller Jakab pálos szerzetes még

¹⁾ 1747. aug. 29-án végrendeletet tett, a királynától is elbucszott egy levelével s más intézkedései mind arra vallanak, hogy el volt készülve a nagy útra. Sírfelirata, melyet szintén ő maga készített meg, a következőleg szól: „D. O. M. A. Comes Josephus Esterházy De Galántha, Perpetuus in Frakno, Sacrae Caesareae, Regiaeque Majestatis Actnalis Intimus Consiliarius; Ex Curiae Magistro, Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banns; Anno Dei Domini MDCCXLI. A Serenissima Regina Hungariae Maria Theresia in Generalein (umpi Mareschallum et Judicem Curiae Regiae evectus. — Anno MDCCXLVIII. Hanc Sibi Arcam Vivus Posuit, ut Exanime ejus Corpus inter hoc in Quiscentes, Genitorem Franciscum, Genitricem Catharinam natam Comitissam Tököly primam item Consortem Franciscam natam Comitissam Eck, Requiescere possit; Supplicando transeuntibus; Mortui Peccatrici Animae, Requiem Precari Sempiternam Dignetur.“

életet vett benne észre, s csakugyan az orvos is konstataulta, de ez már az utolsó szikra fellobbanása volt, — este 6 órakor megszűnt élni. Temetése nagy pompával ment végbe Kis-Mártonból, honnan a fraknoi közös mauzoleumba első neje mellé tették le örök nyugalomra.

Ez röviden élete Tata másodalapítójának.

A sokszor emlegetett emlékiraton azonban meglátszik, hogy családi megbizásból készült, mert a pozitív életrajzi adatokon túl, a mit mond, az mind túlfellengző tömjénezés. Pedig Esterházy József is csak oly gyarló ember volt, mint akárki más az ő korában. Ő is, mint minden Esterházy, nagyon jó ember, szegények, árvák és özvegyek előtt soha sem volt zárva ajtaja; kulturai célokra is szívesen áldozott. A vidékbeli templomok legtöbbje neki köszönheti eredetét. Vallásos ember, türelmetlenül vallásos, különösen élete vége felé, mikor betegsége meg idegessé is tette őt. Innen van, hogy nálunk Tatán a vallási mozgalmak és egyenletlenségek tulajdonképen csak a XVIII. században kezdődnek s mindig az uradalommal szemben. Adakozó ember volt, mint fentebb írtam, de korábbi éveiben a kapzsiság is jellemvonása; mert pl. hogy többet ne említsünk, a tatai bencés apátság birtokainak nagy része is¹⁾ kétes úton került az ő kezébe. Az a sok dicséret, mivel az emlékirat elhalmozza, csak részben illik reá, mert Esterházy gyakorlatiasan képzett jó katona volt, egyéb téren azonban a vele egyenrangúhoz hasonlítva, közepszerű tehetség. Mint Tata újjáalkotójának érdemei, lokális szem-

¹⁾ Főky Benedek, szombathelyi olvasó-kanonok, mint a tatai Szt-Péter és Szt-Pálról nevezett apátság címzetes apátja, 1787-ben pürt indított Esterházy József ellen, hogy az apátsághoz tartozott, de elvett birtokokat visszanyerje. Egyedüli támasza, illetve bizonyítéka csak az 1888-ban, Zsigmond király adta statatio volt, melyvel Péter, bencés apát a birtokba vezettetik; mintán pedig ez okmányból, mely csupán az újabb adományokat foglalja magában, az apátság birtokait sem helyzetérr, sem mennyiségére, sem minőségére nézve szorosán meghatározni nem tudta — a királyi tábla elutasította kérésétével.

pontból véve a dolgot, kitűnők s éppen azért tetteit nem mint magán emberét akarjuk e helyen elbírálni, hanem Tata uráét, alapítójáét, vagyis csak Tatával szemben tanúsított tetteit. Ezek pedig dicséretünkre érdemesek, még akkor is, ha e tetteinek közvetlen rugója nem a város, de saját érdeke volt. Mindezekről azonban az illető fejezetekben fogunk megemlékezni.

II. Köztörténeti események.

A török világ letűnével Tata köztörténeti eseményekben nagyon szegény. Kimerülve a százados küzdelmekben, lassú, haldoklósszerű életet él a város, melyet csak a vallás mozgalmak kavartak fel, de ez inkább helyi érdekű dolog. Egyszer volt nevezetes megye gyűlés Tatán 1759. augusztus 23-án, de ez is vallási ügyben, a mennyiben Mária Terézia parancsára elfiltották az egylegyűlt statusok a protestánsoktól az oratoriumot és a prédikátorokat. Eről azonban a vallás-történeti részekben fogunk szólni.¹⁾

Nevezetesebb azonban ennél, hogy 1808. szept. 21-én Tatába jött Ferencz királynak neje (3-ik), kit szeptember 7-én koronáztak Pozsonyban királynővé. Zsigmond óta, kinek feleségéről tudjuk, hogy huzamosban tartózkodott Tatán — ez az első eset, hogy a királynő Tatát felkeresi. Esterházy Ferencz nagy ünnepségeket rendezett tiszteletére a diszkertben. S a királynénak úgy meg tetszett ekkor Tata, hogy ígéretet tett, hogy jövőben is felkeresi.²⁾

A sors úgy hozta magával, hogy a következő évben akaratlanul is elfjött ide a királyi család. 1809-ben Napoleon győzedelmes hadai, mint áradat nyomultak előre föltartóztathatatlanul s tudjuk, hogy egy hadosztály Győr alá jött, Napoleonnal együtt. E hadosztályból egy 600 főnyi töredék

¹⁾ Lásd a tatái róm. kath. plébánia anyakönyveit, melyeknek I. kötetében erre vonatkozólag sok érdekes feljegyzés található; de ezeket munkánk keretébe már nem vehettük be, mert akkor egyebütt is részletekre kellene térnünk, már pedig — ilyenekre, egy szorosan véve csak vázlat szerű történeti monografin, nem terjeszkedhetik ki.

²⁾ L. Venczel Károly: Tata egyházi multja c. értekezését a Magyar Sion 1877. évi folyamában a 611—619. l.

Tatának is jutott. Junius 18-án jött be a városba Lamarque tábornok seregének egy csapata, melyet Gróf Szapáry Vince szórított le Ácsról Tatának,³⁾ itt azonban a francia katonákat mindennel bőven ellátták s még pénzt is kaptak vagy 6000 frtot, mire néhány nap mulva a fősereggel együtt Bécsfelé mentek.

A Bécs körül vívott csaták idejében jött a királyi esküld Tatába, hova Ferencz király a fő hadi szállást is áttette. 1809. augusztus 22-től november 21-ig volt itt — mi Zsigmond óta szintén első eset, hogy Magyarország koronás királya ennyi ideig van Tatában. A mostani grófi kastélyban lakott a király, itt írta alá a kastély keleti tornyában a Napoleonnal kötött schönbrunninak nevezett békekötés okmányát október 14-én. Még ma is őrzik azt a világos kartonnal bevont pamlagot és háromszögletű kis barokk stílusú asztalt, a melyen a tollat, a melylyel aláírta a király a fontos szerződést.

Október 27-én innen adta azon választ a rendeknek hogy a nép felfegyverzése most már, tekintettel a békekötésre, szükségtelessé vált.

Ugyan-e napon a Napoleonnak fizetni kötelezett nagy hadi sarc miatt udvari értekezletet tart, melyre a legfőbb méltóságokat is Tatába hívta. Itt voltak: Erdődy kancellár Úrményi országbíró, Brunswick tárnokmester, Majláth personalis s a magyar udvari kamara elnöke.

Maga Tata ez idő alatt valóságos kórházzá lön. Sebesültekkel volt tele az egész város, mert itt levén a főhadiszállás, a tatai kórházat katonai kórházzá tették, s mert ez nem volt elég nagy, a városban is szállásoltak el betegeket. Maga az esztergomi érsek Károly Ambrus főherceg is személyesen ápolta itt a sebesülteket, kiktől a kort elkapván, 1809. szeptember 2-án meghalt. Holtteste szept. 5 ig volt közszemlére téve a tatai templomban. Ézüst urnába zárt szívét, és rézurnába tett intestinált

³⁾ Horváth Mihály: Magyarok Története. VIII. köt.

a nagy templom kriptájába temették. ¹⁾ Bebalzsamozott testét pedig Esztergomba vitték.

Az 1809-iki év eseményei után negyven évet kell átugornunk, de e negyven év üressége után bő kárpótlást nyújtanak az 1848/49-ben lezajlott szabadságharc mozgalmi, melynek hullámai Tata poshadó csendességét felverték s fölkelték polgáraiban a szunnyadó hazafias érzést. A mikor a haza vészben forgott, Tata polgárai is fegyvert ragadtak védelmére s kitartóan, bátran küzdöttek a legvégsőig — Komárom kapitulációjáig. Ez események lettek pótlóivá a negyven évi csendélet ürességének

1848. márczius 15-én, azon az örök emlékezetes napon, melyen a szabadság bilincseit lerázni kezdtek, Petőfi, Jókai, Bulyovszky, Sebő és Gaál mellett hatodiknak egy tatai ifju nevét is ott találjuk: *H a m a r y D á n i e l* orvosnöven-dékét, s e jeles ifjuval Tatának is kijutott a dicsőség a 12 pont felejtethetetlen megalkotásából. Hamary utóbb hazajövén, itt is megindította a mozgalmakat, *T o r d a György, T a k á c s i Miklós* és Ferenc testvérekkel szövetkezve, népgyűléseket tartottak s lelkes beszédekben fejtegették a 12 pontot. Beszédök leirhatatlan hatással volt a lakosságra.

Maga a városi hatóság is több ízben tartott népgyűléseket, melyen az országos ügyekről vitatkoztak. A kormány szervezetnek parlamentáris alakulásával megszűnt a követküldés, helyette a népképviselők választása lépett életbe s Tatán is megindultak a választási mozgalmak. A tatai járás jelöltje egy kömlödi földbirtokos, a közügyek terén hathatósan működő *S á r k ö z y J ó z s e f*. Lelkes felhívásokkal bocsátottak közzé, melyeknek szövegét emlékezetül mi is adjuk. A felhívás így hangzik:²⁾

„Komárom megyei választókhoz.

Hazánk történetibe a legnevezetesebb országgyűlés néhány hat mulva meguyittatik, körülöttünk nemzeti létünket fenyegető veszélyek. Eddig a rosszakarat magvait ellenünk más nyelvűek közt szórta, most, önkebelünkben élend

¹⁾ A 70. sz. fülkében vannak eltemetve.

²⁾ A birtokomban levő eredeti után.

az ármány fegyvereivel. De ébren legyünk. És ha elszánuva vagyunk nemzetiségünk életét a harc terén vérünk ontásával is megvédeni, legyünk előg ügyesek azt a tanácskozás termében a Szent igazság fegyvereivel is kivívni. Ezért férfiakat a szószerkben kiknek multja bizton zálogot nyújt jövőjükről. férfiak kellene nekünk, kikben a szív mélyen dobog a honért, az ész hidegen válogatja a fegyverek nemét: férfiak, kik bennünket a multban lelkes szavaik árjával ragadának az oltárhoz, hol jövőnk reményét ismerni kezdők, kik a jövőben tapasztalás mezején viendik a zászlót oda, hol honunk jövője virul, férfiak, kik a reánk váró nehéz napokban nemcsak ígéreteket nyújtani, de leélt napjaikból tetteket is előmutatni képesek. Szerencséssek mi, hogy illy polgároknak hiányt nem szenvedünk, még szerencsésbök, hogy a közvélemény már is illy férfiakat tűzött ki, — nem mutatjuk be tehát őket nektek polgártársak, kik mindnyájan ohajtjátok, hogy Csallóközben GHYCZY KÁLMÁN, Udvardban HALASY EDE. Gesztesben ifju PÁZMÁNDY DIENES, Tatában SÁRKÖZY JÓZSEF meg-edzett hazafiak követekül elválasztassanak. De figyelmeztünk benneteket a veszélyre, melly mindnyájunkat, a hazát érheti, ha az elbizakodottság vagy értetlenségben találná ~~szerelességét~~ ~~a~~ rossz akarat. — Éljen SÁRKÖZY! PÁZMÁNDY! HALASY! GHYCZY!

Több választó.“

Mondanom se kell, hogy e lelkes felhívás s a népgyűlések hatása alatt mindnyáját megválasztották.

Nem sokára ezek után történt Jellasicshorvát bán vezérlete alatt a rácok betörése a magyar határon, mely csakhamar fegyverbe állította az országot.

Az országos felhívásra Tatában is alakult önkéntes nemzetőrség Jellasicsh elfogatása és leverésére. A város színe-java gróf Esterházy Pál, a népszerű és közkedveltségben álló, testestől-lelkestől magyar mágnás köré sorakoztak, köztük voltak: Benyács Mátvás, Fittler Gyula, Hamary Dániel, Háber János, Haucz Miklós, Planic József, Raduk János stb. stb., de nemcsak Tatából,

hanem a közel falvakból is ide sereglettek nemzetőrnek. Komáromba, majd Győr felé mentek Jellasics után, ki azonban Pákozdtól oly gyors iramban ment Bécs felé, hogy nem tudták utól érni.¹⁾

A tatai nemzetőrök erre „jó kedvvel, dalolva” mentek a parndorfi táborba, hol a katonasággal 5 napig együtt táboroztak, majd a schwechati csatában vettek részt, melynek elvesztése után Pozsonyba, Komáromba vonultak vissza, utóbb pedig hazajöttek.

Hamary Dániel, Tatának a lelkes fia nem nyughatott, Halassy Ede kormánybiztostól újra engedélyt kért és kapott egy szabad csapat alakítására. A felhívásokat is kinyomatta Komáromban Szigler könyvnyomdájában, de szét már nem oszthatta, mert Windischgrätz herceg az osztrák halakkal december végén az egész vidéket előzőnölte s a nemzetőrök bujdosókként huzzták meg magukat. A szabad csapatról szó se lehetett, Szigler is a felhívásokat megsemmisítette. Görgey Ártur, a magyar sereg vezére is tarthatatlannak látván győri állását, visszavonult,²⁾ december 28-án vonult keresztül városunkon hadosztályával s 29-én Felső-Gallán táborozott.

Ekkor Percel Mór, hogy a gyűlölt Görgeyvel ne találkozzék. Moór alá ment, hol az osztrákokkal megütközött. Moórnál vesztett a magyar sereg s nem egy tatai vérzett el soraiban.

A Dunántúlon és így a mi vidékünkön. Tatán is szomorúan kezdődött a szabadságharc tulajdonképeni mozgalmas éve az 1849.

Windischgrätz proklamációja (1848. november 12.) után jött Windischgrätz maga. A megszállott városok, köztük Tata, „gyházi embereire” is ráparancsoltak, hogy az osztrák császárért isteni tiszteletet tartván, a proklamációt a szószékről is hirdessék a népnek. Aggodalom és kínos vára-

¹⁾ Hamary Dánielnek, Tata a lelkes fiának feljegyzéseiből, kinek szeroplést lapjaink is ismertetik, továbbá még más 113 tatai 48-as vitézek szóbeli közlése nyomán is.

²⁾ Hentaller Lajos: Görgey mint politikus. Bpest, 1859. 30. l.

kozás volt városunk derék hazafias közönségének is a része, mert Windischgrätz hadaival szemben e maroknyi nép meg se mozdulhatott. Végre ez is megváltozott.

Az alvidékiől, dacára az osztrák kordon-rendszernek, lassankint felszivárgott a hír, hogy Vetter, Kmetti és Guyon Jellachichot visszaszorították, Percel és Dembinszky vezérek több ízben nyertek diadalmas csatát, hogy Görgey hogyan lödözte az oroszokat halomra a katalini szorosban, mind e hírek nyomasztólag hatottak az osztrák seregre s a diadalmas híreket ápril vége felé a diadalmas sereg is követte, mely e hó végén Komáromot vidékünkkel együtt felmenté.

Görgey május 1-én és 2-án már Tatában táborozott vezérkarával, hogy innen Budavár megvételére induljon.

Ily kedvezőleg alakulván a viszonyok, Tatában is újra megindultak a mozgalmak egy csapat alakítására s ekkor alakították meg itt a 99-ik gyalog honvéd zászlóalját, melynek tagjai, köztük Hamary is, csaknem kizárólag tataiakból és a környékbeliékből állottak. Megjegyezzük azonban, hogy a mozgékonyabb elem már ezelőtt is szolgálataiban állott s különösen a 18. 54. és 72. zászlóaljaban, ezenkívül az 5. 10. 19. 32. 36. 37. 57. 75. 108. és 114. zászlóaljakban, s a komáromi 2. 4. és 6-ik tüzérezregekben találunk sok tatait, kik később a Komárom körüli véres ütközetekben nem egyszer vettek részt a győzedelem babéraiból.

A hadviselés, terhét sokszor nyögte ez után maga Tata is, majd a magyar hadak, majd az ellenséges csapatok vonultak át rajta, vagy fűtöttek tábor melletté.

A Komárom mellett vívott július 2-iki¹⁾ csatában győztek a lelkes magyarok, kiknek soraiban nem egy serdületlen ifju s honvédruhába öltözött nő is küzdött, (e csatában esett el Mészáros József, tatai származású hadnagy) az ellenséget szétszórták s ekkor az osztrák had harmadik

¹⁾ Hamary, Dániel: Komáromi napok 1849-ben Klapka György honvédtábornok alatt. Pest, 1869. 10—15. l.

hadtestéből egy dandár a 6. dragonyos ezreddel Tatában huzta meg magát, de Haynan parancsára távoztak innen, mert július 11-én újabb nagy ütközetet vívtak Komárom alatt. Itt vérzett el Balogh József, Vecsey Miklós főhadnagy és Takácsy József százados pedig sebeikben haltak meg a komáromi kórházban. Gózon Lajos e hősekkel az ácsi erdőt visszavette az osztrákoktól, kiknek egy csapata ismét a tatái várba vonult vissza. Ekkor Klapka július 25-én délután Tatába küldte Kosztolányi Mór ezredest a 8. gyalog zászlóaljjal, egy huszárezreddel és 4 ágyúval, melyek estefelé értek a tatái vár alá, hova az osztrákok huzódtak. De nagyobb erőt nem kellett kifejteni, a második ágyulövessel a várkaput kinyitották s a harmadik lövés után, melynek golyója az ablakon keresztül a vár egyik termébe hatolt, még ma is ott őrzik kegyeletből, — benyomultak estve 9 órakor. A várba szorult osztrák csapat menten megadta magát. 7 tisztet elfogtak s a csapattal együtt oda vitt fegyvereket, társzekereket és lovakat a következő éjjelen bevitték Komáromba, azon ellenséges postakocsival együtt, melyet a huszárok fogtak el.¹⁾

Utolsó szép napja a vidéknek az augusztus 3-iki komáromi ütközet volt, melyben a 18. 57. és 37. zászlóaljak, kiknek soraiban mint előbb említők, igen sok tatái volt, tüntek ki főképp és Klapka az érdemrend 3. osztályával tüntette ki zászlóaljukat a 15. és 64-esekkel együtt.²⁾

A világsi fegyverletétel véget vetett a szabadságharcnak — csak Komárom tartotta még magát, míg végre szeptember 27-én ez is kapitulált. Herkály pusztáu irták alá kölesünösen a kapitulációt, az aláírók közt van Esterházy Pál gróf, ezredes, a tataiak e lelkes vezetője a harcban, kinek emlékét tisztelettel kell az utókornak fenntartani.³⁾

¹⁾ Ugyanannak feljegyzései és Cserhalmy: Visszapillantás Tata multjára c. ért. 8. lapján.

²⁾ Hamary: Komáromi napok. 17. lap.

³⁾ U. ott. 114—115. ll.

A lezajlott szomorú napok után hazajöttek vitézeink, kiknek sorát méltónak tartjuk ide jegyezni, hogy megtanulják ismerni őket.

A visszatértek közt voltak: Esterházy Pál ezredes, Rodicky Ede őrnagy, Titteldorf Károly százados a 18. zászlóaljból, kiről felemlíthetjük, hogy ő volt, ki a tatai várkaput belötte, mint ezt a várteremben őrzött golyó melletti felirat is megörökítette. azután Szilágyi Pál, Hittig Péter, Niertit Gáspár (32. zászlóaljból) Jankó Mihály kormánybiztos, Fittler Gyula (22. husz. e.) századosok, Halász József, Both Ferenc, Soós János, Schönvizner Károly, Kovács Károly, Mészáros János főhadnagyok, Körösy Lajos, Hamary Dániel, tüzérhadnagy, Fittler Dezső, Lukács János, Nagy Antal, Prainer Imre, Fónod Márton, Hölgyi Lajos, Kovács Károly, hadnagyok, Arbesser Antal számtiszt hadnagy, Zöldy Ernő, Bilszky József, Kovács Ignác, Michl Ruppert, Gárdonyi Antal orrmesterek, Gárdai Samu tüzemester, Simonics János, Csánki Péter, főgyúsok, Vörös László, (Atilla huszár), Hambalek József, Köröndi József, Lakatos János (Atilla huszár), Nagy Pál (Rákócy huszár), Rekus Ferenc, Román Imre, Szabó Péter (Atilla huszár) Peldauf István, Viola Ferenc tizedesek stb. stb. még igen sok altiszt és közember, az említettük ezredekben szolgálták a hazát a nehéz napokban.

Hogy a 48. évek után micsoda elnyomás alatt nyugőtt városunk is, ismeretes, Haynau vérszomja a mi vidékünkön is megkövetelte áldozatait, nagyon sokakat megbotoztatott, Manszbarth Antal katolikus lelkészt főbe lővette, Györfy Ferenc megyei esküdtet szintén halálravertette, mindketten a nagy-igmándi temetőben nyugosznak.

Városunk és fiai az 1848/49-ik években oly álláspontot foglaltak el, úgy szerepeltek, hogy mindig büszkék lehetünk rá s egy—két nevet nem említve, kiket a hazafiatlanság bélyegével kellene illetnünk, mindnyájan méltókká tették magukat az utókor halábjára. Nagy eszméért, — a szabadság

kivívásáért ontották vérüket a honnak többi jeles fiaival s a kik még élnek, nyugodtan tekinthetnek a multba vissza, a miért küzdöttek — az esz me—, ha nem is egészen úgy miut ők akarták, de testté lön.¹⁾

Az út meg van jelölve a szabadsághősök vérével — csak haladás kell s az utókor méltó lesz őseihez.

¹⁾ Az 1848/49-es évek eseményeit azért sem tárgyaljuk bővebben, mert tisztelettel kell viseltetnünk a még élő szereplők iránt, kiknek viselt dolgai nem tartozhatnak a történelem keretébe. Másrészt vannak egyes sötét pontok is, melyeket épen azért mellőztünk, mert sérthetőek a hazafias utódokat, kik ártatlanok apáik vétkeiben. Vannak ismét adataink, melyek hézagosak is és most még nem áll módunkban azoknak kiegészítése. Azért egyelőre csak a bevezetést és a szélesebb körben köztudomású tényekre szorítkoztunk, míg a többi adatok közzétételét a későbbi időkre hagytuk, a mikor a forradalom eseményei valóban már csak a történeleméi lesznek.

III. Az egyháztörténeti részek.

Az 1543-ik év augusztus 19-e hulálos dőfést adott a tatai bencés apátságnak. Tagjai elköltöztek innen, birtokait albitangolták s ezzel létezésének anyagi alapjait is kirántották alóla. Megszűnt — csak puszta címe maradt fenn, mely királyi adomány tárgyát képezi.

Vele együtt megszűnik a tatai egyház is, csak egy század múlva lett Tatának ujra egyháza, ezt azonban már a győri püspök szervezte egyházmegyéje keretében. Később az Esterházyak alatt ugyan felakarták még egyszer állítani a bencés apátságot; — Fók y B e n e d e k, akkori címzetes tatai apát meg is támadta a volt apátság birtokaiért Esterházy Józsefet — de kísérlete haszontalan volt.

Az egyház nélkül maradt hívők soraiban csakhamar felüté fejt a reformáció s mintán a tehetetlen Csáky alatt éppen semmi ellentálló erővel se kellett szembeszállnia, oly rohamosan terjedt, hogy 1697-ben, mikor Krapff-ek vették birtókukba Tatát, 7 család volt csak katolikus.¹⁾

A katolikusok ily csekély száma mellett történhetett meg azután az, hogy a bencéseknek a piacon álló templomukat minden kontroverzia nélkül birtókukba vették s 1670-ig birták és isteni tiszteleteket is tartottak benne. 1670-ben Krapff-ek visszavették tőlük s ekkor fa-oratoriumot emeltek ugyancsak a piacz közepén, de 1679-ben a kőtemplomot ujra visszakapták és így tovább; utóvégre is ellenségeskedés tört ki a két vallásfelekezet hívői közt. A protestánsok

¹⁾ Wenzell Károly: Tata egyházi múltja, Magyar Sion 1877. 336—345. l.

első predikátorai: Fejér János, Ujvári János (1713.) és Vitéz János (1715--1731.) voltak.

Krapffék alatt (1718/19.) azután a katolikus egyház is újra szerveződött, s miután előbb már fenállott a plébánusi állás, ez időben csak a javadalmat nyerték meg. Az anyakönyvezés 1689. június 12-étől kezdődik, bár az anyakönyvek elején 1691-ik év szerepel (Venzell Károly is ezt fogadta el), de mint az I. k. vége bizonyítja, a fent irt keltetés az igazi. Az első plébánus Ujváry Gergely, ki az ellenreformációt kezdé meg s hat esztendő alatt 5011 lelket keresztelt meg,¹⁾ kik közt nem egy külföldi, — különösen török név fordul elő. Így különösen felemlítjük: Belgrády Katalin hajadont, kit 1693. okt. 24-én keresztelt,²⁾ továbbá Kurtot, kinek utódai Kurdiakká lettek,³⁾ Hassziánt, ki Török András nevet fel megkereszteltetése után,⁴⁾ végül Ivisz Kovaszt, Lujja Ikrolisztán⁵⁾ s még igen sokat lehetne felsorolni, dacára, hogy az anyakönyvek I. köt. nagyon csönka.

Ujváry Gergely e buzgó ellenreformátor, 1695. március 14-én vált meg a tatai plébániától. Érdekes magyar nyelvű feljegyzés maradt fenn elválása alkalmából, mely világot vet a tatai földesur kegyuri jogának mikénti gyakorlatára. Szól pedig ez a feljegyzés eképp:

„Anno Dni. 1695. 14 Martii. Mi ide alul meg Irt Tisztviselők Karlos János, Vayda, Markviczky Péter, Gombkötő Ferenc tizedesek, Maracsikóy János N. Groff Chzaki László úr ö Nga Feöembere jöttünk be ezen Tatai kápolnába Nemzetes Sokoray János Tatai Vice kapitány úr parancsolatjából

¹⁾ Az anyakönyvek I. köt. 53. l. Azonban e nagy számadatnál figyelembe veendő, hogy a tótvárosiak (I. köt. 63. l.) szomódiak, bánhidniak és szőlősiak is belefoglalták, bár ezeknek száma nagyon csekély.

²⁾ U. ott az I. köt. 86. l.

³⁾ U. ott az I. köt. 58. l.

⁴⁾ U. ott az I. köt. 190. l.

⁵⁾ U. ott az I. köt. 194. l. a következő, sőt az előző lapokon is több helyen olvashatjuk a „turcam“, „turoissam“ szót, de a lap szélső fele része hiányozván, hiányoznak a törökök nevei is, kik legtöbbször az itt maradt, vagy foglyul esett várórség tagjaiból kerültek ki.

a Templom Eszközeinek meg Tekintésére és Tisztelendő — — — (több elmosódott szó), Plébánus Ujváry Gergely uramtul kézbe adására és helyben hagyására. Azért mindeket helyben találván — — — oda föllyeb emlitet Pater úr fölirta és rendbe látta, sőt azon föllyül a ládába Egy néhány apró — (fehér?) keszkenőkkel Többet találtunk. Bűcsülletesen hagyá el Páter úr a templomot és a — kit kezünk Irásával is megerősítettünk. Maracszkói János sk. Kántor János sk. Vaida, Markoviczkj Péter sk.¹⁾)

Ujváry után jöttek Lipták János (1695—1702), Paulovics János (1702—1715) ennek titulusa már „Plébanus Arcis et Oppidi“ volt, ő utánua jöit Almássy Pál (1715—1719); s Pogány Pál (1719—1726).

Pogány alatt lettek a plébánia ügyei rendezve. Krapff Ferencz József megvetette a plébánia anyagi alapját, a mennyiben 1719-ben gazdag javadalmakkal látta el azt, mely adományát legfelsőbb helyen is helybenhagyták. ²⁾ E javadalmazás³⁾ mellett azonban a következő helyeken kellett lelkészi köteleességét teljesíteni: Tatán, Várallyán, Tótvároson, Naszályon, Szomódon, Bajon, Szöllösön és Bánhidán. E két utóbbi azonban 1719-ben különvált.

Az Esterházy-féle telepítések után e kettő helyett más

¹⁾ Anyakönyvek I. köt. 206. lapján.

²⁾ Az eredeti okmány a bécsi császári levéltárban van.

³⁾ E javadalmazás az 1719-iki diploma szerint a következő volt: 180 frt készpénz, 80 mérő jószág, (a mit mindig keveseltek!) azonkívül Vithán várnál volt 12 szekérnyi szónát termő rétje, Tótvároson is 4 szekérnyi termő. A szomódi határban Almás fölé is volt rétje, ezt közösen birta a szomódi kalvinista prédikátorral. Tata s filialisai azonfelül dézmát fizettek gabona és bortermésükből, bár a sok háboru miatt a dézmából kevés hasznót láttak. A filiak keresztelésért 12 krt, 1700 körül 15 krt, nemcsak 85 krt fizettek, ezt a stóla illetéket azonban 1785-ben II. József beszüntette. Ezen felül a tataink 12, Baj 6, Tótváros 6, Agostyán 6 és Szomód 4, összesen 34 ül fát is tartoztak Tatába a plébániára szállítani. A várbán rendszerezésitt káplán fizetése pedig 60 frt készpénz, 6 ül fa, 12 akó bor, 20 mérő buza volt. Elcivel e káplán a kasznárnál lakott és étkezett, utóbb azonban a kapucinusok teljesítették a várkápláni szolgálatot, a kápláni illeték pedig kegyúri rezolúcióval 106 frtra emeltetvén, egy rendes káplán tartására a plébániának adatott ki.

kettőt Agostyánt és Duna-Szt-Miklóst kapcsolták a tatai egyházkerületbe, a mely két faluval csak dolgot kaptak, de nem javadalomszaporítást, a mennyiben Szt-Miklós pl. mindössze 24 frtot fizetett évenként, — Agostyán meg épen csak 8 frtot.

1763-ban vált külön Szomód és ekkor mint filiális egyházak lettek hozzá csatolva Agostyán és Szt-Miklós. 1763 tól kezdve maig, azután csak Tata, Tóváros, Baj és Naszály maradtak meg a tatai r. kath. plebánia hatáskörében, továbbá több apró filiále u. m. Billegh, Grébics, Diósvölgy, Miklós-Major, Mária-kút és Ujmalom.

A tatai róm. katolikus egyház legtöbbet akkor nyert, mikor grf. Esterházy József megvette Tatát, mert a túlbuzgó és türelmetlen Esterházyban gazdag pártfogót talált, ki mindig nyitva tartotta erszényét az egyház és a vallás céljaira.

Esterházy egymaga 20 év alatt tett annyit, mint elődei egy század alatt sem.

Mindjárt 1727-ben a Szentiván hegyén romjaiban heverő kolostor szentélyéből kápolnát alakított. Ebben a kápolnában talált Zalka János, mostani győri püspök az 1874. évi június 13-án tartott kanonika vizitációja alkalmával egy gyönyörű egy darabból álló amethyst portatilit, a következő felirattal: „1661 die 13-a Novembris hoc Altare portatile consecravit Reverendissimus. Dominus Mathias Tarnócy Episcopus Váciensis in honorem Dei Omnipotentis, Beatissimae Virginis et omnium sanctorum. In eoque inclusis reliquias: Stti Terentii Martyris, S. Grati, S. Caroli Boromaei, S. Desiderii, Sttae Serenae Virginis mart., Sanctae Priscillae V. M., Stae Julianae M., S. Serotinae V. M., J. Aniceti M., S. Serotinae V. M.“

Hogy miként került e portatile, mely valódi műkincset képez, a szentivánhegyi kápolnába, maig se tudni, mert a régibb kanonika vizitációkban nyomát se találni.

1773-ban a kamalduli barátokat Májkra a prémonstreisk volt birtokára kitelepítvén, Tatán is adott nekik egy kertet, mely a mai piarista kolostor helyén terült el, de oly fölté-

tellet, hogy az odaépítendő házukat saját költségükön építsék a szerzetesek.¹⁾

E kertet május 2-án Kornossi Dömötör, Péter Ádám és Dániel fraterok vették birtokba, a szokásos indukciót Forgách Imre, járási prefektus eszközölte.

1748-ban egy szerzetes lakházat is emeltek a helyre, melynek alapkövét május 25-én hajnalban tették le.²⁾ Igénybe azonban sohasem vették, mert ezek az úgynevezett „nem barátok” szigorú szerzetesi életmódjuk mellett ritkán mentek ki a városuktól rendszerint messze fekvő kolostoraikból s a tatái házat is csak arra használták, hogy ha valamelyikük történetesen Tatába menne, legyen hova szállnia. Hogy a majki barátoknál maradjunk, ezeknek 1787-ben még egy alapítványt tett Esterházy József.

A Cseklésben július 12-én kelt alapítvány szerint 2 telket adott, egyik a Maracsikóy nemes familiáé volt, másikat a zsellérekéből hasították ki, kaptak egy 40 szekér szénát termő rétet, azonkívül megerősítette őket az 1733-ban ajándékozott kert birtokában, ezen felül meg 250 öl (?) fát is kaptak.³⁾

1743-ban pedig a kapucinusokat hozta Tóvárosra.⁴⁾

1743. február 28-án jelölték meg a helyet, melyet Bazini Largius páter meg is adott. Április 12-én adta ki Esterházy az alapító-levelet, melyben 16 szerzetes számára a következő szolgáltatásokat alapítja, — évenként 150 mérő vegyes gabnát, 30 mérő búzát, 100 öl tűzifát, egy szürkallót, azon kívül a várbau teljesítendő kápláni szolgálato-kért 60 frt készpénzt, 20 mérő gabonát, 12 akó bort fundált.

Az alapító-levelet Groll Adolf győri püspök is helybenhagyta, mire május 5-én történt az ünnepélyes alapköletétel és beiktatás.

1) Nedecky: Posthuma memoria Josephi Esterházi. Liber IV. Gesta Religiosa. pag. 221.

2) U. ott Liber IV. G. R. pagg. 233—4.

3) U. ott Liber IV. G. R. pagg. 244—5.

4) Lásd a kapucinusokra vonatkozólag u. ott 229—230, 235—6, 246—249, terjedelmesen leírva az alapítást a legkisebb felíratig.

S z a m m e r Mihály győri plébáns, püspöki helyettes tartotta a misét a várkápolnában, melynek bevégeztével tinnepélyes körmenetben mentek az építendő zárda helyére, hol F a b i á n, moóri szónok magyarul, A l b e r i k bécsi szerzetes németül, A c h a t Angyel pedig tótul tartott szónoklatot az egybegyűltekhöz. Az alapító Esterházy József és hasonnevű fia ez alkalommal Prágában voltak Mária Terézia cesli királyllyá avatásán, helyettök nejeik jelentek meg: S a n c e r E l e o n o r a A n t o n i a grófnő és menyegye P á l f f y A n t o n i a grófnő.

Ezeknek jelenlétében tették le a faliratos¹⁾ márványalapkövet, melyben Szt-Timoth és Szt-Teofil ereklyéi vannak. Az alapkő letétele után meg Számmer tartott egy rövid német beszédet. Az egész szertartás alatt tarackok durrogtak s a grófi egyházi zenekar játszott.

Két napra rá megkezdték az építést K u s n e r komáromi és K r u m h o l c József tóvárosi építő-mesterek.

1743. augusztus 8-án volt a templom előtti kereszt felszentelése, mely Throner Lénárt tatái mester műve. Az első páterek mindjárt elhelyeztetve, az építkezésre ügyeltek. ezek voltak: L a r g u s, ki három nyelvet értett, B e r t o l d képzett műépítő és J á c i n t, mérnök.

A zárda teljes felépítéséig a refektoriumot használták, két év múlva azonban Esterházy a kápolnát is kiépíttette fogadalomból. Bécsből jövet nyanyis nejevel együtt egy folyóba estek s szerencsés megszabadulásuk emlékére emelték a kapucinusok kápolnáját, melyet 1745. június 16-án Schmidt Gábor tatái plébános szentelt föl.

A következő 1746-ik évben a királyi jóváhagyás is

¹⁾ Az alapkő felirata: „Excellentissimus ac Illustrissimus Dom. Comes D. Josephus Esterházy de Galantha, Perp. in Frakno, Index Curiae, Regiae Majestatis Dom. Dom. Mariae Theresiae, Dei Gratia Reginae Hungariae, Bohemiae, Dalm. Croat. et Slav. Etc. Archi-Duc. Austriae, nuptae Ducis Lothar. ac Barri, Magnae Ducis Hetr. Camer. Binsdemq. Act. Int. et Consilii Locumt. Hungarico-Regii Consil. Gener. Campi Maresch. Tabulae Sep. Vir. Assessor. Com. Comar. Supr. Comes. et Partium Regni Hung. Trans. Danub. Commendans Generalis,” a többit senkise jegyezte fel.

megérkezett, mire elkészülvén a zárda templomostól együtt, 1747. július 27-én ezt is felszentelte Schmidt, és az egész alapítást ánnepélyes processzióval és Tedeummal befejezték.

Említésre méltó, hogy a kapucinusoknak egyházi int-
vekben gazdag könyvtárának alapját ez évben vetette meg
Balogh Ferenc Esterházy teljhatalmu kormányzója s a
könyvtár e részét még ma is „Balogh könyvtár-“nak
nevezik.

Ez időben eredtek meg a környéken a vallásmoz-
galmak, a kálvinistáktól és luteránusoktól sorra elszedték a
templomokat, — ezek azonbau nem érdekelték bennöket,
csak annyibau, hogy a tatai plébánosnak, Schmidtnek keze
müködött e mozgalmakban mindent, ki ezzel tulajdonkép
csak Esterháznak akart kedvében járni.

Esterházy József még egy új templomot akart építtetni
Tatának is és a várban egy másik kápolnát, de 1748-ban
bekövetkezett halála ebben megakadályozta. Csak végren-
deletkép hagyta meg fiának ezeknek kiépítését, gondoskod-
ván gazdag alapítvány-összegegről, a melyből ez akaratát lé-
tesítsék.

Legutolsó napjaiban még a majki barátok rezidentiáját
kezdte építtetni, de már az alap-köletételt se érte meg.

Esterházy József Adám, az elhunytnek
fia sietett is atyja végakarátát teljesíteni. Balogh kormány-
zóval és Fallner Jakab tatai építómesterrel 1751.
július havában kijelölték a mai öregtemplom helyét. A ter-
vet is Fallner készítette.

Szeptember 23-án (s nem mint Venzel Károly írta 9-
én) délelött tiz órakor már letette az alapkövet is Ester-
házy József neje Pálffy Antónia a város egész lakossága je-
lenlétében, ott voltak a notabilitások is mind, köztük Brth
Ferenc az úriszék főbírája, Szegedi János a győri jezsuita ház-
főnöke, Tolvaj Imre a nemesi konviktus igazgatója és mások.
Az alapköbe a szokásos feliratos éretáblát is¹⁾ beletették.

¹⁾ A felirat így szól: „Heri Incredarii Tatenses Comitcs Es-
terházy de Galantha, Perpetni in Frakno; Genitor et Genitus Uterque
Jósephus, Uterque in Deum Pius; in Religionem Zelosus, in Regem et

Az alapkövet a templom éjszaki falának közepé táján helyezték el. Az építkezés 32 évig tartott s a nagy összeget képviselő anyagon kívül körülbelül 100,000 forintba került.

1783-ban készült el a templom; a toronyok már 1777-ben készen lettek s nagy ünnepséggel, trombita harsogások közt tűzték fel rájuk a keresztet. Teljesen azonban csak 1784. november 11-én végezték be, tehát éppen négy éve múlt el száz éves.¹⁾

Esterházy József Ádám sem érte már meg a befejezést, hanem **S a F e r e n c**.

A templom 338 négyszög ölnyi terület foglal s régi szokás szerint a szanktnarium keletnek fordul.

A templom-felszerelés és képek nem egykorúak.

A remek faragású sekrestye szekrények a majki kamaldui barátoktól valók. A képeket **H e r m a n n J.** bécsi festőművész készítette és arany ráába foglalva Esterházy Miklós gróf ajándékozta a templomnak 1855-ben. A felszerelvények legtöbbször gyertyatartók, antependiumok, szőnyegek szintén az ő ajándékai.²⁾ Az orgonát is ugyancsak Esterházy Miklós gróf adta 1865-ben.

Patrum Fidelis; Uterque Sugo et Toga Immortalis, Aedibus His Magni Hungarorum Patroni S. Martini Honori Sacris Natalum Dedere. Genitor Quidem Sub. Aug. et Potentissima Maria Theresia, Gloriosissime Regnante Iudex Curiae, Regiae et Generalis Campi Mareschallus, quia Votum vocit de Aedificanda Domo Dei, Ast MDCCXLVIII. Morte Praeventus ad Vulgenitum Snum, Generalem Vigiliarum Praefectum, Camerarium et Legionis unius Pedestris Colonellem, ultimis Tabulis Transulit; Qui ut olim Salomon; Patris Sui Votum Tum Opere Fideliter Implevit, Huncque Angularem Lapidem Posuit IX. Calend. Decembr. Anno Reparatae Sinitis MDCCII." Nedecky: Posthuma Memoriae J. E. Lib. IV. pag. 165—206.

¹⁾ Azonban dacára a ma annyira uralgó jubileomániának, senkinek se jutott akkor eszébe, hogy a száz éves évfordulót megünnepelték volna!

²⁾ Alapítása, 1751. óta már kétszer kirabolták a plébánia-templomot, először 1799. július 31-én, mikor 8 kazulát, 1 infulát, 4 dalmatikát, 3 püvialét, 3 ezüst kelyhet, 1 ezüst ciboriumot partikulákkal együtt, 1 ezüst lunulát, 1 ezüst monstranciát, 1 ezüst pacifikálét és 2 jól ezüstözött lámpát vittek el, legutóbb pedig 1864. december 18-án feltörték a tabernakulumot és egy ezüst ciboriumot s egy arany lunulát raboltak el szentségtörő kezek.

A torony magassága 30 öl. A benne levő harangok közül az éjszakiban van egy 15 és egy 30 mázsás, a keletiben egy 68 mázsás, melyet a szentháromság tiszteletére szenteltek fel.¹⁾

Az óra is késő eredetű, szintén a múlt években elhunyt templom-patronus Esterházy Miklós gróf ajándéka.

Az új templom eként a maga imponáló egyszerűségében s meglehetősen nagy méreteiben készen lett — de vele együtt eltűnt a föld színéről Tata legrégebb történeti emléke, a mai piacon állott bencés templom, a mely még a közelmúltban is annyi hányattatáson ment keresztül.

E templomot ugyanis 1660. után a hatalmas mérvben szaporodó reformátusok önjogulag elfoglalták s közel egy évtizedig használták imaháznak. Ugyannyira, hogy sajátjukul tekintették s méltatlanságnak vették, mikor 1670-ben azt visszavették tőlük. Kis Gábor, volt tatai reform. esperes, ki a tatai ref. eklézsia történetét is összeállította, egyik beszédjében²⁾ szintén e tévedésben leledzik, mikor ezeket mondja: „a piacon állott kőtemplom ez évben (1670) a reformátusoktól elvételét. bezáratott; ki volt a lelkész, ki e fájdalmat tűrte és szenvedte, nevét az idők homályából kiolvasni nem sikerült.“

Elvették, mert nem is az övék volt.

1679-ben újra elfoglalták, de 1680-ban ismét visszavették tőlük s ez idő óta nem is lett többé az övék sohasem.

Az idő viszontagságain kívül szentségtelen kezek is közreműködtek a történeti emlékek megsemmisítésén; a mennyiben 1744-ben kirabolták e templomot s az összes kelyheket elvitték.

¹⁾ A „tótvárosi“ haranglábbban, melyet szintén a múlt század végén építettek, 4 harang van, egy 15, egy 9, egy 6 és egy 4 mázsás.

²⁾ „Egyházi beszéd, melyet a tatai reformált gyűlékezetről lett olbucszásankor mondott Kis Gábor 1878-ik év május 12-én.“ Pápan, 1878. A reform. főtanoda betűivel ny. Debreczeny K. A reform. egyház történetét mondja el benne. Sok érdekes adatot foglal magában, de nem minden tévedéstől ment. Mi, kik az érem visszáját is tanulmányoztuk, helyreigazítólag még visszatérünk a tartalomdús beszédre.

Az új templom építésekor pedig ezt a régít egyszerűen lerombolták, anyagát beépítették amabba s az egyedüli emlék a mi megmaradt, az a néhány gyönyörűen vésett góth stílusú sírközüredék, a mit az idén sikerült felfedezni a várnak egyik kamrájában, hova behányták s a honnan hely szűke miatt megkiszórták az udvarra,¹⁾ de még ez szerencse, mert legalább napfényre jöttek s létükről tudomást szerezhettünk.

Igy tűnt el a szentivánhegyi kolostortemplom is, mely a XIV. században épült s a hagyomány szerint a pálos szerzeté volt. Ebből meg emlék se maradt; köveit a kis kápolnába, a kertületnek nevezett kálváriába és a közeli épületek és kert kerítések falaiba építették.

Igaz, hogy Esterházy pótolta e régiakat újakkal. Az előbbieken kívül ugyanis 1821-ben még két kápolnát emelt Esterházy Ferenc, egyet a várbán²⁾ közel a kapuhoz a szent keresztiről cimezve, mely ma elhagyatva áll, a másikat a kastélyban csináltatta Szerafi Szent Ferenc tiszteletére szentelve.³⁾ Mindazáltal a régi emlékeket, melyekre, ha vannak, minden város oly büszke, nem kellett volna egyszerűen megsemmisíteni.

A róm. katl. egyház ezektől eltekintve, nagyon sokat köszönhet az Esterházyaknak. Javadalmazása igaz, hogy a Krapffoktól ered, de Esterházyak voltak, a kik szaporiták.

A tatái egyház a győri egyházmegyébe tartozott s egy

¹⁾ Az egyik Kanizsai címerrel ollátott 1471-ből való, gyönyörű műmuskulákkal, a másikkól egy igen szépen vésett ismeretlen címer maradt fenn, a harmadik késő góth stílusú betűi már a fractur írásra emlékeztetnek. Az első a töredékekből majdnem teljesen összeállítható, a baj csak az, hogy épen a név hiányzik, a többi kettő kisebb töredékből áll, jó lenne, ha az uradalom a múzeumába tenné, ilyen booses darab ott úgy sem igen van, mint ez a néhány töredék lenne.

²⁾ 1822. ápril 9-én Szánthó György tatái plébános szentelte fel, illetve benedíkalta a szent kereszt tiszteletére. A foglyok számára épült s az egyik káplán volt köteles ill. istoni tiszteletet tartani. 1848-ig állt fenn, azóta üresen áll; a szerelvényeket a kastélyba vitték.

³⁾ Ezt is Szánthó György szentelte és szerelte fel. 1876-ig egy kapuciusus járt ide misézni, 1876. óta a másodkáplán, moly szabadalmat megerősítette a kápolna kelyhét konsekralta. Vilt József győri püspök.

plébános, 1775-től kezdve még egy káplán, a 70-es évektől kezdve pedig két káplán teljesíti az isteni szolgálatokat. Ezeknek a névsorát, úgy a mint Wenzel Károly, volt tatai káplán összeállította, adjuk a következőkben :

Plébánosok:	Káplánok :
1689—1695 Ujváry Gergely,	
1695—1702 Lipták János,	
1702—1715 Paulovics János,	
1715—1719 Almássy Pál,	
1719—1726 Pugány Pál,	
1726—1736 Szombat Miklós,	
1736—1744 Szalay Pál,	
1744—1755 Schmidt Gábor,	
1755—1763 Erdélyi Mihály,	
1763—1776 Tírr Jonás,	
1776—1806 Szerenka Pál,	
	1775 Hautsek József,
	1779 Szabó János,
	1781 Pados József,
	1789 Halász János,
	1788 Németh János,
	1792 Némethy Ferenc,
	1795 Privarics Ferenc,
	1798 Mattus Ferenc,
	1804 Buday Alajos,
	1806 Pongrácz István,
1806—1824 Szánthó György,	
	1812—15 Müller Károly,
	1812—23 Nemeckay Jakab,
	1815—20 Mutzer Dániel,
	1820—23 Bezerdy Márton,
	1824 Kudela Mátyás,
1824—1832 Sággy János,	1823—32 Talabér (a költő)
	1828 Mikó Mihály,
	1832 Kempf János,
1832—1851 Müller Károly,	1832—33 Pongrácz János,
	1833—35 Grosz Antal,

Plebánosok :

1851—64 Winterl Antal,

1864—1871 Astl Lajos

1871— Horváth Ferenc

Káplánok :

1835 † Czametzzer Ignác,

1836—43 Prevarek György,

1843—45 Kis József,

1845—47 Rauchlandner J.

1847 Gelbman Márton,

1849 Tóth István,

1852 Szeghő Ferenc,

1856 Mészáros István,

1865 Zsuppanek István,

1865 Szalay Pál,

1867 Nagy Antal,

1869 Tichy János,

1873 Cakó Mihály,

1879— Vencell Károly,

Ezeket kiegészítjük még a következőkkel:

1877—1878 Páder Itezsó,

1877—1886 Cser Vendel,

1878—1879 Polgár Dénes,

1879—1881 dr. Balics Lajos,

1879—1883 Felber János,

1883—1884 Haller József,

1884—1886 dr. Molnár I.

1886—1887) Németh József

) Hoffer Károly

1887 Zalka László,

1887— Rosta József,

1887—1889 Kaufman István,

1889— Kabik József.

Ezek után áttérhetünk a ref. eklézsia viselt dolgaira.

A reformált vallás, mint mondtuk már többször, a 17. század folyamán terjedt el vidékünkön, szó volt első fellépéséről egész az Esterházyakig. Esterházy József alatt **B e r t h a B e n e d e k** volt a prédikátoruk (1731—1751). A város kegyura, ki buzgó katolikus, csak nagy nehezen tűrte meg a reformátusokat, bár Esterházy József alatt még egyházi földeket is kaptak, igaz, hogy volt idő,

mikor visszavették tőlük, de utóbb mégis csak birtokukba vehették.

Helyzetük nem valami türelhető, a mennyiben predikátoraik a kath. papnak, Schmidt Gábornak, ki épen nem szerette a reformátusokat, voltak alája rendelve. Híveik a katolikus lelkésznek is tartoztak fizetni és földmunkálatokat teljesíteni. Sőt mint emlékeik bizonyítják, a tatai tóparti töltést a reformátusok készítették az egyházi földek váltásága fejében. De valóban sanyarú napjaik 1756-ban állottak be. Az 1751-ben meghalt Bertha helyébe választott Körtyvélyesi János predikátoruk előtt bezárták a templom ajtaját s megtagadták nekik a szabad vallás gyakorlatot. Az 1759. aug. 1-én beneventált Esterházy Ferenc alatt pedig aug. 23. meggyűlést tartottak Mária Theresia parancsára. E meggyűlésen az oratorium használatától eltiltották őket. Sőt Nádasdy főispán parancsának végrehajtására a statusok felkelvén, a predikátort minden funkciótól eltiltották.¹⁾ Még aznap Körtyvélyesitől átvették a kulcsokat s a mi széket, asztalt az oratoriumban találtak, összetörték. A következő nap pedig a fa-oratoriumot is földig lerombolták, Körtyvélyesi predikátort es a tanítót a lakásukból kiharancsolták, földönfutóvá tették.

A hatóság e barbár eljárása csak fokozta a nép kebelében lappangó ellenséges indulatot is, mely 1776-ban a kálvinisták és a diákok közti véres verekezésben tört ki. A verekezésben egy kálvinistát agyonütöttek, sokakat megsebesítettek. A megye vizsgálatott is indított ez ügyben, de mi eredményre sem vezetett.²⁾

24 évig nem volt a reformált gyülekezetnek se papja, se tanítója, se temploma, sem iskolája. Az 1780-ban kiadott türelmi rendelettel a szabad vallás-gyakorlatot megnyerték ugyan, de oratoriumok mellé tornyot építeni s harangot használni nem volt nekik szabad, végre az 1783. július 23-án kiadott legfelsőbb rendelettel teljes vallásszabadságot nyertek.

¹⁾ Venzel „Tata egyházi multja.” Magy. Szón 417—480. l.

²⁾ Venzel. U. ott.

Ekkor Szentgyörgyi József (1783--1795) tatai prédikátor. Kiss Gábor szavai szerint „mint egy feltámadt óriás hozzá kezd a munkához, mint egy Mózes, egy új világ apostola működik.” Fa-oratoriumot készítenek sebtiben a nagy ünnepséggel tartották meg az első isteni tiszteletüket anyai év után. Erdélyi Zaldobory János emelkedett beszédet intézett a hívekhez. Az egyház vezetésére Szentgyörgyit választák prédikátornak. Szentgyörgyi 1786-ban átvette az anyakönyv vezetését, melyet 1783. július 27-től 1786. október 9-ig a tatai kath. plébános vezetett, majd a reformált egyháznak adott, de Körvélyesi idejében visszavett („elharácsol“?) földeket igyekszik visszaszerezni, a mi sikerült is neki.¹⁾ Majd ismét a mostani templomot kezdi építtetni, harangokat szerez (1788), iskolát, lelkész-lakot építtet. Csupa tevékenység, izgatott munka jellemzik e vaskezelő embert, ki a hova csak ért, mindenütt teremtett az eklézsia számára valami jót vagy hasznosat. Az egyház történetét felfegyvé, az eklézsia gazdasági viszonyait rendbehozta, a gondnoki hivatalt helyreállította.

Ő alatta és utódai Kővári Pál (1795—1826) és Vecsey Károly (1827—1865) alatt teljesen elmúltak a vallás-villongások, a polgárok ma a legnagyobb és legszebb egyetértésben élnek egymással.

Esterházy Miklós Kiss Gábor (1865—1878) lelkészsége alatt az egyházi földeket húsz holddal megtoldotta a ma már a tatai esperesség a dunántúli egyházkerület egyik tekintélyesebb állásává nőtte ki magát.

A mi a többi vallásfelekezeteket illeti, ezekről kevés szavunk van, mert Tatában nincs multjuk. A zsidókról szólottunk, rendezett rabbínatusuk a 60-as években keletkezett.

A mult század végén még sok görög keleti is volt Tatában, de ezek a családok vagy kihaltak, vagy kivándoroltak, úgy, hogy ma már hirmondója sincs.

¹⁾ Kiss Gábor „Egyházi Beszédjében.” 1878.

IV. Közoktatás.

— Gymnáziumunk. —

Tatában a közoktatás előmozdítására az elemi iskolák szolgáltak első sorban, de már korán érezték hiányát a magasabb képezésnek is mely közszükségletnek legelőször a reformátusok tettek eleget. Sajnos, hogy erre vonatkozólag úgyszólván alig van adatunk. A reformátusoknak ugyanis a XVIII. század elején virágzó s mondhatjuk „híres“ főiskolájuk volt bölcsészeti és theológiai karral, de ezt 1730. körül megszüntették s Tata vidéke középiskola nélkül maradt egy félszázadon át.

Mignem az Esterházy család egy nagylelkű művelőse, gróf Esterházy Miklós, aranygyapjas vitéz, Sárosmegye főispánja, oroszországi magyar követ, belátva szükségét egy ily intézetnek, nagyszerű alapítványt tett egy középiskola felállítására, mely a kegyesrendiek vezetésére bizassék, kik ezen időben Magyarország legképzettebb tanterfiai valának. Az alapító azonban vágyát már nem láthatta megtestesülni, mert 1764. június 21-én meghalt!)

Az alapító levél¹⁾ mely a renddel szerződés szerinti egyezés viszonyában áll, igen szép javadalmazással látta el a gymnasiumot. Kaptak a kegyesrendiek egy 3528 négyszögöl nagyságu területet, a mai gymnasium helyét, a rajta levő épületekkel együtt, melyek a kamalduli barátoké voltak, s kapták még a katoná-utczában a Maracskóy-kertet. Azonkívül

¹⁾ Cserehaliny J. „A tatai kegyesrendi ház s gymnasium története vázlatilag.“ A gymnasium 1874. évi Értésítvényében. I. lapon.

²⁾ Az alapító-levél hiteles másolatban a gymnasium levéltárában van.

időjáradékot az uradalmi pénztárból, melyhez azonban ma már a rend is hozzájárul pótlólag, a mennyiben a kor viszonyai nagyobb kiadásokat igényelnek, semmint az időjáradék engedné. Ezenkívül kaptak építőanyagot, de a kolostor és az iskolák építése a rend feladatává lön. Szó van az alapító és örököséiért tartandó miséről is, végül közli az alapító levél az intézetben követendő tantervet, de természetesen ez utóbbi nem lehetett kötelező, csak az alapítás idején, a mi igen természetes. 1765. május 31-én estve érkezett Tapolcsányi Gergely rendfőnök Tatába, Vimmer Ágoston, a már előre kinevezett első tatai házfőnökkel és Mordovszky Volfgang titkárával, hogy az alapítványt átvegye, de ez alkalommal még nem történhetett meg az átadás. Esterházy Ferenc gróf nyomban utasította tehát Boross István ügyvédét, hogy a kegyesrendieket a kamalduliak házába iktassa be, mire az ügyvéd június 23-át tűzte ki.

A beigtató ünnepélyen nem jelenthetvén meg a rendfőnök, az első házfőnök Vimmer Ágoston celebrálta az ünnepélyes szent misét a várkapornában, melynek végzétével a jelenvolt városi és megyei notabilitások s az uradalmi tisztség a kijelölt helyre vonultak. Oda érkezvén Boross István magyarul is egy szép beszédet tartott, üdvözölte a házfőnökét s majd Mária Thérézia érdemeit méltatta, majd a kegyesrendiekeit s behatóan szólt a leendő új gymnasiumnak moralizálásáról, hogy ez a tudomány és művészet magvait hinti el a városban és vidékén. Utána Vimmer Ágoston házfőnök az alapítóról emlékezett meg s a tudományos intézetek hasznos és szükséges voltát fejtegette Boross beszédjére reflektálva. Mire Boross ünnepélyesen bevezette őket a kamalduliak volt házába.¹⁾

A beigtatás után nyomban megkezdették az átalakítási munkálatokat s a leendő iskolák számára július 1-én tette le Vadányi György jónszághormányzó az alapkövet. Az alapkövájásába egy bádogszelencébe zártak egy emlékiratot, s Mária Thérézia idejébeli ezüst- és rézpenzeket, azután a

¹⁾ Ueberhalmly J. 2—8 lapon a fenti jeles értekezésében.

rend pecsétjével látták el s miután a kőművesek az alapba helyezték, Vadányi a szentháromság segélyül hívása mellett megkezdé a ráépítést, mit többen utánoztak. Az első iskolákat a régi kamalduli házból alakították sebtiben. A kamalduliak rezidenciája a mai cselédlakások helyén volt. hátulsó részén egy nagy csűr s etlől északra két magtár emelkedett. A csürből készitettek négy tantermet, a tanárok számára pedig, minthogy a főépület kicsiny volt, a magtárból csináltak lakásokat. Ez volt a gymnasium első formája. A társház egyik szobáját kápolnává alakították, melyben július 14-én mondották el az első misét zárt ajtók mögött. E napon a piaristákat igen sokan látogatták meg s üres zsebbel egyse jött, ki képeket, gyertyákat, ki konyhaeszközöket, vagy éppen asztalterítőket, ágyneműeket stb. hozott. Az ifjuság számára nagyobb kápolna kellett, e végből tehát a második magtárt alakították át, melyet Lorano Miklós kifestett. A harangokat Eisenberger József győri harangöntő készitette és Zichy Ferenc áldott meg. Ekkor voltak két képet is Steier Ferenc győri festőtől (Szt Miklós és sz. Mária), 8 aranyért. A kápolna védszentje is az alapító örök emlékére Miklós lón Taposcsányi rendfőnök rendelkezéséből. Az új kápolnát Vjrágh János korsi plébános, püspöki biztos szentelte fel november 10-én.

A társház első tanárai ezek voltak: **V i m m e r A g o s t** házfőnök, **M o d r o v s z k y V o l f g a n g** másodfőnök, **V i c t o r i s z G e r g e l y** a bölcsészeti, **K r o l i k B a l á z s** a szónoklat és költészetben, **P o d r a c k y M i h á l y** a szintakszis és grammatika, **M a r s o v s z k y D á v i d** a principiák és elemi osztályok tanára s még két kiségitő rendtárs: **U l i s c h G o t t f r i e d** és **B o t k ó P é t e r**.

Az alapító levél kijelölte tanrendszerrel¹⁾ és 8 osztálylyal, 1765 november 13-án kezdték meg az előadásokat.

¹⁾ A tanterv, Cserhalmy röviden összefoglaló fordításában a következő: Az előkészítő osztályokban a kezdők az olvasás és az írásra, a haladók pedig a névjegetés, igeragozás s összehadára tanittassanak; a vallástamból azon fejezetek adassanak elő, melyeket hinni szükséges és kell; ugyszintén Isten és a szülők iránti kötelemek.

Az első évben 415 tanuló iratkozott be. oly szám, hogy ma is egy századdal később, a műveltség szélesebb terjedtsége mellett is büszkeségre lenne akármelyik gymnásiumnak.

Azonban a városban egyszerre lábra kapott lakás és szállás drágítás igen leszállította e számot, úgy, hogy év végre 341 tanulója volt az intézetnek, mi még mindig igen tekintélyes szám. Az igazgató különben nyíltan is kikelt a

I.—II. osztály. Latin mondatszerkesztés, Phaedrus meséinek áttétele magyar és német nyelvre, Cicero leveleinek pedig magyarra. A hit és az imáról szóló fejezet, Krisztus élete, főleg az ifjúsághoz illő erényeknek s ezen korrál járó vétkek elmellőzésének tárgyalása. Az assyrok és perzsák; a királyok és bírák azentirati könyveiből az erkölcsi tanulságot tartalmazó darabok. A négy számtani alapművellet; a latin, magyar és német orthographia.

III.—IV. osztály. A finom latinságu szók választékosága, a particulák kellő használata és hatálya, Cicero nagyobb leveleinek s Cornelius Neposnak olvasása, utóbbi irályánnak utánzása. A föld és égetkének, Magyarország és szomszéd tartományainak részletes ismertetése. A III. osztályban a szeretet és tiszparancsolatról szóló szakasz, a IV-ben a szentségok. A görögök és rómaiak, az ezekkel összefüggő nevezetes egyházi események. A törtek és hármás szabály.

V. osztály. A költészet főbb szabályainak rövid ismertetése; a jobb költők u. m. Virgilius és Ovidius olvasása és fejtegetése; levelek fogalmazása latin és magyar nyelven; a szónoklat előismereteinek u. m. képletek és alakzatoknak tárgyalása; Ciceronak kitünő latinságu s erkölcsös „De officiis“ o. művének olvasása, Magyarország történelme; a már tanult számtani műveletek ismételése.

VI. osztály. A szónoklat elméleti s gyakorlati részének tövetes ismertetése, Cicero leveleinek olvasása, fejtegetése és utánzása. Isten, felebarát, szülők és előjárók iránti kötelmek. A kereskedelmi és gazdasági könyvvitel. A kereszténység első öt századára vonatkozó nevezetes egyházi s világi események előadása.

A bölcsészeti osztályokban tárgyaltassék a dialectica, logica s metaphysica, de különösen Aristoteles ethicája: „hogy különbék, miszerint az ember nemcsak az evangolium által kinyilatkoztatott tanoknál, hanem vele született s természeti elveknél fogva ismerheti meg Isten, önmaga, felebarát, haza s előjárók iránti kötelmeit s hogy maguk a pogányok és barbarok, kik a kinyilatkoztatást nélkülözték, egyedül ezekből merítették Isten és az emberi társaság iránti kötelmek fogalmait.“ Aristoteles politikája összehasonlítva a modern országok kormánysszerkezetével. Algebra; gyakorlati mértan. Polgári s katonai építészet. Művészet.

város lakóinak e nyereszkedő vágya ellen s magához hívatá a két város biráit s kijelentette, hogy ha két-három forintnál többet mernek kőzni (pedig 30—40 frtot is kértek), akkor az uradalom is felemeli az adót. Ez azután használt.

A gymnásium első tanítványa Huszár László volt, kit anyja Pázmány Teréz, Huszár László özvegye 1765. június 30-án iratott be.

Annyi tanuló mellett azonban, csakhamar szűk lett az épület, de még az izléssel sem fért igen össze a csüriből tákolt iskola, miért is a házfőnök egy új, a modern izlésnek megfelelő, legalább is középrendű tárház építésére kérte és sürgette a rendfőnököt. A rendfőnök, miután Gáspár osztrák piaristának, a ki a váci bazilika építését vezette, kikérte tanácsát, megadta az engedélyt, de a vágy csak Valero Jakab házfőnöksége (1766—1772) alatt vált vilósságá, ki maga is az építészetben nagy jártassággal bírt s a mai gymnásium tervét is ő készítette meg.¹⁾

A régi terv szerint délről északra egy hosszú frontban épült volna, Valero Jakab azonban három szárnyval készíté a tervet, melyet a rendfőnök is elfogadott.

1767. márc. 9-én az északi részen tették le az alapköveket márvány alzatra s az északi szárnyon is kezdték meg az építést, a melyet 1806-ban fejeztek be, de megtoldva egy kis nyugati szárnyval, melyet teljesen Faisz József építtetett ki 1840-ben, 1841-ben pedig a mai kápolnát nagyobbitatá meg. A kápolnát ez év szeptember 9-én Müller Károly tatai plébános szentelte fel.

A kápolnát Guttman János festette, a szöszéket Ellinger Károly, a szentély rácsát pedig Molnár Károly tatai mesterek készítették.

A ház könyvtárát, mely 10 ezer kötetet foglal magában, Tapolcsányi rendfőnök alapítá meg 1765-ben 139 kötettel, alapítói közé sorolhatjuk Lidl Hippolit magy. testőrségi lelkészt (1765), ki 300 kötettel és grf. Esterházy

¹⁾ A terv azines papírváza egy méternyi nagyságban ma is meg van a könyvtár-teremben. E vázról következtetve, torony és csillagvizsgáló is volt tervben — de elmaradtak.

Ferencet, ki titkárának, Bindessy Jánosnak 500 kötetnyi könyvtárát adta (1767) a rendnek.

Igy lön megalapítva a gymnasium, melynek fényes múltját a következő sorokban fogjuk méltatni.

A kégyesrendiek a kitűzött célnak megfelelően az ifjuság nevelés-oktatásával foglalkoztak. Eleinte 4 tanár vezette az oktatást, kik közül 1) filozófiára (logika, metafizika, ethika, mathezis és fizika), 2) humaniorákra (poetika és rethorika), 3), grammatikáliákra (szintakszis és grammatika), 4) a principisták számára (kik ismét kisebb és nagyobb parvisták, konjugisták, konparatisták, deklinisták és noministák alklassziszaira osztottak) alkalmaztak.

1777 óta azonban a „Ratio educationi“-féle királyi tanterv szerint a filozófiát 2 tanár, a grammatikáliákat három tanította. Ez évben még egy elemi osztályt is állítottak fel.

II. József, trónfoglalása után a tatai gymnasiumba is reformokat hozott,¹⁾ 1780-ban megszüntette ugyanis a filozófiai tanfolyamot, tehát a 8 osztályból 6 lett, de 1783-ban e helyett három elemi, vagy mint akkor hívták, nemzeti iskolát állítottatott föl külön-külön tanárral. Az elemi iskolák 1795-ig állottak a gymnasiummal kapcsolatban, ez évben azután Hoffman Sebestyén alatt, külön direktoriátussal elkülönöztek.

A „Ratio educationis“-féle tanterv egész 1806-ig tartotta magát, a mikor a grammatikát négy tanár, a humaniorákat két tanár tanította, az 1783-ban alapított három nemzeti iskola egyre redukálódott, a melyben a növendékek két csoportra osztvák. Ez a beosztás azután 1850-ig tartott a hírhedt Thun-rendszerig. — 1850-

¹⁾ Többi közt 1784. novemb. 1-től latin iskolába csak a németül írni és olvasni tudókat vehették fel; 1787-ben már mindent németül kellett volna tanítani. Az újtatossági gyakorlatokat eltörölte. Fegyelmi szabályokat mellőztette. S behozta a tandíj fizetési kötelezettséget, melyet 12 forintban állapítottak meg stb. stb.

ben¹⁾ a 6. osztályból kettőt töröltek s azóta négy osztálylyal az alsó gymnásiumok közé tartozik.

A gymnásium feletti tanfelügyelés is nagyon változatos. 1776-ig egy királyi biztos (Vörös Antal) gyakorolta, mikor pedig Mária Terézia az országot tankerületekre osztotta, akkor a mi gymnásiumunk a budai ba osztattott. Ez se soká tartott, mert I. Józsefnek a tanügy tett reformjai a tanfelügyelésre is kiterjedt — s ezt is centralizálta. »

1784-ben e centralizálást akként vitte keresztül, hogy a helytartó-tanács kebelében egy központi tanügyi bizottmányt állított, melyet ismét 5 kerületi tanulmányi igazgatóságra osztott. Tata most a pécsi tankerületbe került, hol a következő főigazgatói voltak:

1785—1787 gróf Teleky József, 1787—1791 báró Vay István, 1791—1802 Novák Krizosztom bakonybéli apát.

1802-ben a pécsi tankerület eltörültetvén az ujonnan felállított győri-be osztattott, főigazgatói voltak: 1802—04-ig Rausch Ferencz szmyrnai apát és pozsonyi kanonok, 1804—17 Paintner Mihály Antal ráthoti prépost, 1817—24 Fejér György prépost, 1824—42 Dresmitzer József győri kanonok, 1842—1849 Deáky Zsigmond győri nagyprépost.

A provizorium alatt a soproni cs. k. katonai kerületi ministeri biztos adta a rendeleteket Sterue Ferdinánd igazgatósága alatt.

1850-ben, a november 2 án kelt rendelettel a budapesti főigazgatóság alá utasították, hol 1850—53 Kovács Pál, 1853—58 Haas Mihály prépost voltak főigazgatói, mignem 1862. óta ismét a győri tankerülethez tartozik.

A gymnásium házi és gazdasági ügyeinek elintézésére,

¹⁾ Az osztr. vallás- és közoktatási ministeriumnak 1850 szept. 9-iki rendclotével. 1854 jan. 1-én pedig egy újabb rendelettel a germanizálásra is tettek kísérletet, de a tatái gymnásium hazafias tanáral oly véleményt terjesztettek fel, hogy „semniféle tantárgyakat német nyelven előadni nem lehet,“ mert a tatái tanulók közt csak 3 német ajku van a többi mind magyar. Így azután hajótörést szenvedett nálunk a kísérés.

Állottak a házfőnök igazgatók, kiknek névsorát a következőkben adjuk:

1865 Vimmer Ágost,
 1865—66 Modrovszky Volfg.
 1766—72 Valero Jakab,
 1772—73 Tomeján Sándor,
 1773—75 Holló Imre,
 1775—78 Lelovics Ignác,
 1778—89 Tomeján Sándor,
 1789—90 Szalay Rafael,
 1790—96 Sárváry Ferenc,
 1796—1803 Kossik Balázs,
 1803—14 Ferenczy József,
 1814—17 Mészáros László,
 1817—44 Fsisz József,

1844—47 Nagy Márton,
 1847—50 Kucserik Sándor,
 1850. okt. 15— nov. 14.

Purgstaller József,
 1850—52 Hutter Antal,
 1852—55 Gruber József,
 1855—57 Demeter Alajos,
 1867—61 Szaiiff János,
 1861—67 Markovics Antal,
 1867—70 Csaplár Benedek
 1870—72 Horváth Pius,
 1872—79 Stech Alajos,
 1879. óta Pintér Elek.

Az itt működött jeles tanárok közül a legtöbb mint irodalmi celebritás vált ki, ezekről az irodalom rovatban szólunk.

E helyett azonban áttérünk a gymnasium egyik legnagyobb büszkeségére a multban — a konviktusra.

A konviktus 1667-ben keletkezett a társház kebelében, első tagjai: Glycy József,¹⁾ Ferenc²⁾ és Házl János voltak. Legjobban a 30-as és 40-es években virágzott, a mikor valóságos főuri konviktussá nőtte ki magát.

E konviktusban 25—30 ifju nyert 320 frtért, 1850. után 450 frtért teljes ellátást. A tanárokkal közösen étkeztek, benn az épületben külön lakosztályaik voltak s rendszeren a tantárgyakon kívül francia és német nyelvre, rajz, zene, vívás, tánc, testgyakorlatok és uszásra tanították³⁾

¹⁾ Mint torontáli főispán az 1830-iki országgyűlésen szerepelt.

²⁾ Komárommegye követeként részt vett a híres 1825-iki országgyűlésen.

³⁾ Többi közt a franciát L'Autre János, világi pap nyelvmester tanította, kit a francia forradalomban száműztek. Svájcban a gróf Charple de Jugnie családnál nevelő lett, majd Bécsbe jöttek, honnan a fiukkal, Kázmér és Alfonzzal 1804-ben Tatába jött s itt is maradt 1819-ben bekövetkezett haláláig. A táncmesterek közül Ulich, Wei-

őket, még pedig híres mesterek. E konviktus 1874-ben szűnt be.¹⁾

Alább adjuk a volt növendékek névsorát 1850-ig s ez a névsor maga minden kommentár nélkül elég bizonyosság arra nézve, hogy a tatai gymnasiumot a legjobbak közé sorolták s kellemes fekvése, jó levegője miatt kiválóan alkalmas volt már a helye is e konviktusnak. A híres államférfiak, kormánytisztviselők egész raja nyerte itt első kiképzetését, melyre a tatai gymnasium mindig büszkeséggel tekinthet vissza, mint multjának egyik legszebb pontjára.

Az 1790—1800-ig terjedő tíz évben a következők voltak a tatai konviktusban: A m a d e Tádé gróf, Benő Imre, B e ö t h y Sándor, B i t t ó Rezső, Bognár Antal. B o r o n k a y Imre, — F e r e n c, — János, C s á n y i Dániel, F e s z t e t i c h Vince és Sándor grófok, H ü g y é s z y Antal, M e s z l é n y i Ignác, gróf N á d a s d y Ferenc, Károly és László, O r o s z Antal, P e t r á s György, R o s t y János és Zsigmond, S c h m i d e g Pál gróf, S i s s a y József, S k u b l i c h József, S u b i c h Imre, S z i l y János, T e s c h e n b e r g Arnold és Krueszt és T o r o n y o s s y József.

1800—1810-ig ezeket találjuk az évkönyvekben feljegyezve: A c z é l Sándor és János, A l m á s s y Lajos, Lőrinc és Mauó, B a i z á t h György (a később báróvá lett egyházi író), B a l o g h Vince, B e z e r é d y Miklós, B e r n á t h Ferenc, B e r z a t z y Ferenc, B o s s á n y i Ferenc, B ü g h y Ferenc. gróf C h a r p i e de Jugnie Kázmér és Ferenc, C s e f a l v a y József, C i g l é n y i János, C s ú z y János, D o m b a y Ignác, F e s z t e t i c h Lajos gróf, F i á t h György és Péter, G h y c y Mihály, H o r v á t h Gáspár, H u s z á r Elek és Károly, J á m b o r f f y Ferenc, K a r á c s o n y i Lajos, gróf K e g l e v i c h István, L i p p a y János, M i h á l y f f y András, M i l a s s i u Márk, M a r o n e Paskal, M a j l á t h Imre, M a j t é n y i László, N a g y Benedek, N o s z l o p y Ágost, O k o l i c s á n y i Károly.

ninger és Wolfot említik az évkönyvek. Uszodája is volt a konviktusnak a tavón.

¹⁾ L. bővebben: Oserhalmy József: „A tatai gymnasium tanárai és a convictus” című föltette becses és érdekes értekezését az 1875/6. évi „értesítvény”-ében.

Piatsek Pál, Pongrác János gróf, Szerencsényi Ferenc, Sándor József, gróf Semsey Benjámin, Stupický János, báró Semsey István, Trsztyánszky Ferenc, Tajuay Károly, Vigyázó Ferenc és gróf Zichy Zsigmond.

1810—1820-ig: Ambró György, Argay János, Bacskák Lajos, Boross Károly, báró Fischer Gusztáv, báró Geisler János, gróf Gatterburg Nándor, Jalich Alajos, Le Nobl Frigyes, Marich Alajos és Károly, Meszlényi József, Motesický Ferenc, Mihalovich Mihály és József, gróf Nyáry János, gróf Pongrác Kujetán és Rezső, báró Pongrác István, Prazsiuszký Ferenc, Rohoncy Ignác, Rostaházy Károly, Rozgonyi Miklós, Rozsos Pál, Salamon János, Szentiványi Miklós, Szerdahelyi Flóris és Károly, Szeth József, Tallian László, Urbanovich Alajos, Vietorisz László, gróf Zichy József.

1820—1830-ig: Apponyi József, Bezerédy Kristóf, Bogyányi Leánder, báró Brudern Alajos, Christen Endre, gróf Esterházy László, báró Fechtig Károly, Fiáth János, Haszty Sándor, Jabloncký László, Jankovich Lőrinc, Locsny György, László Mihály, Marcibányi Liviusz, Mérey Móric, báró Mikos Eduárd, Okolicsányi Lucian és Antal, báró Palochay Tódor, gróf Péchy Manó, báró Sennyey Vince, gróf Sigray Titusz, báró Splényi Lajos és Béla, Szily István és gróf Zichy Domokos.

1830—1840-ig: Almássy Ödön és Gyula, Ambró Béla, gróf Andrássy Gyula és Manó, báró Bemer Gyula, Boltizár István, gróf Csáky Alfréd, gróf Cebrián László, gróf Draskovich Tódor, Dióssy Imre, Dúschek Géza és Béla, gróf Esterházy István és Antal, gróf Festetich Géza, Fiáth Pompejus, gróf Forgách Antal, Emil és József, Inkey Kázmér és Ödön, Jekelfalussy Béla, Joannovich Lázár, Kemény Lajos, Kolossváry János és József, Lányi István, br. Lenzszky Henrik és Gusztáv, Maksziányi Ágost, báró Mednyánszky László és Géza, Motesický Móric, br. Palochay Sándor, Revičky Emil, Sárkány Antal, br. Simonyi Lajos, Somogyi Ferenc, gróf Stahremberg Gundemar, Tüköry József, Valero Antal és Várady Imre.

1840—50-ig: Andrássy Ignác, Bicskey Kálmán, Blaszkovics Lajos, Boltizár Miklós, Boronkay Károly, Borsody János, Bujanovich Sándor, Eötvös József, Gál Kristóf, Gyümöreý Vince, Fodrócy Sándor, Huszár László, Jospovich Imre, Jankovich Gyula, Jankovich Ferenc, Ladányi György, gróf Migazzi Sándor, May Árpád, Miksich Gyula, Mihalovich Gyula, Nedecky László, gróf Nicky István, gróf Orsich Zsigmond és István, Pászthory László, Paulekovich Ottó, gróf Pongrác István és Adolf, gróf Schmiddegg Sándor, Szentiványi Farkas, Stankovich Mátyás, Tallián Géza, Tarnócy Ignác, Téry Pál, Udvarnok Gyula és Vizkelety József.

E nevek — azt hiszem — elég bizonyosságot adnak a tatai gymnasium híréhez. Így emelkedett a gymnasium évről-évre, tetőpontját érve el az 1830—50-ig terjedő időkben. Mindez azután a vidékre és városra nagy befolyással volt.

Közoktatásügyünk ez időtől, vagyis inkább a gymnasium fenállása óta igen jó lábon áll s nagy haladást mutat. Ma már a r. kath., a reformált és zsidó felekezeteknek mindegyiknek van külön elemi iskolája, a Vince-nőnikék vezetése alatt van külön leányiskola. Azonkívül van alsóbb fokú ipar- és kereskedelmi iskola is; e téren azonban elkélne egy magasabb is a mi vidékünkön. Az 50-es években (1856) volt zeneiskola, melynek létrejöttét Szeidemann tanító buzgólkodásának köszönheti, sokáig nem állt fenn az igaz, mert a kellő pártolás hiányzott. Szó volt ez időben nyilvános rajziskoláról is, melynek alapítását Winterl Antal esperestől várták, de abban maradt.¹⁾

Egyi iskola mellett a műveltség napról-napra jobban terjed s a terjesztő közegek buzgalmas a főuri pártfogó, ki segíti őket, a szép eredményben állítanak maguknak „monumentum aere perennius“-t.

¹⁾ Haas Mihály és Lonkay A. szerk. megjelenő „Tanodai Lapok.“ Pest, 1856. évfoly. 188—189. l.

V. Irodalma és színésze.

Művem keretébe ezt a címet is felvettem, dacára, hogy furcsának tetszik fel sokaknak, hogy egy kis városnak is lehet irodalma?

Azt mondjak — igen. Vannak írók, kik itt születtek, vannak, kik itt tanultak, vannak ismét, kik itt tanítottak vagy itt éltek, végül vannak írók, kik róla irtak — ezeket fogjuk munkánkba felölelni, ezeknek érdemeit fogjuk méltatni, mert ők, illetve munkálkodásuk képezi Tata irodalomtörténetét. Igaz, hogy a legtöbbje nem valami nagy író, nem olyan, kiknek hét város versenyezne nevéért, de ők is részt vettek hangya szorgalommal ama nagy épület felépítésénél, a melyet így hívnak: „magyar irodalom“ és ezért megérdemlik, hogy Tata történetének lapjain az ő neveiket is megörökítsük s neveiket az utókor emlékébe ajánljuk.

Nem adhatunk azonban e fejezetben bevégzett egészet, mert e téren teljesen útlőrök vagyunk, sokat kutattunk, sokat gyűjtöttünk, de tudjuk, hogy mégis hiányos. A mennyiben az adatokat sikerült megszerezniünk, azt feldolgoztuk, teljes egészében azonban erre a jövő van hivatva.

*

Tata sorsa, mint láthattuk már a XVI-ik századtól kezdve, nem egyéb, mint folytonos pusztulás. A viszálykodó Rozgonyiak, majd a török hódítások kora — követték egymást, s nem csoda, hogy ily viszonyok mellett társadalmi, de irodalmi szempontból is a XVII. század végeig szólni sem lehet. Ritkának jutott a szerencse, hogy más városba húzódva, vagy külföldre költözve a tudománynak élhetett. E ritkaságok közé tartozott Kovács György, Tata

legelső irodalommal foglalkozó embere. Született 1645-ben, elemi és középiskoláit elvégezvén, külföldre ment az orvosi tudomány tanulmányozása végett. A kurzust kiváló eredménnyel Leydenben, kora egyik leghíresebb egyetemében végezte, ugyanott tudorrá is avatták. További életfolyamáról nem tudunk — csak egy művéről, mely annak idején nagy port vert fel, s melyről Haller is elismerőleg nyilatkozik. Címe: „Hercules vere cognitus, certus exul, idest; Epilepsiae vera dignitatio et eiusdem certa curatio.“ (Leyden, 1670.)

Ó utána a következő századba kell átlépünk, hogy újabb íróra akadjunk, s ez: Jalliosich András.

Jallosich András (József), még a régi copfos latin költészetnek képviselője, amaz iránynak, mely az ó klasszikusok tanulmányozásával és túlbecsülésével folytatni akarta a megszakadt klasszicitást, két jó barátjával, báró Bajzáth Györggyel¹⁾ és Czimer Györggyel²⁾ együtt művelték a latin verselést, de mi természetesebb, hogy a fejlődésnek indult nemzeti költészet hatalmas ereje elnyomta e latinos kozmopolita költészetet és számba se vette. Tala irodalom-történetében azonban szép helyet foglal el.

Született 1791. november 30-án s tanulmányait a helybeli gymnasiumban végezte, majd Kecskeméten a kegyesrendiek szerzetébe lépett. 1810—12-ben már mint novicius Máramaros-Szigeten, 1813-ban Magyar-Óvárott tanított. Felsőbb tanulmányait Vácott, Nyitrán, Szi-Györgyön és Sze-

¹⁾ Pészaki Bajzáth György báró iskoláit Tatán végezte, később a vallásos irodalom terén működött Jallosichsal együtt s a pápa a szent Gergely közép keresztjével tüntette ki. 1869 ápril 8-án halt meg. Művei: „Applicatio Psalmorum Davidis in distinctas devotiones (Pest 1858). Veronica, Drama in tribus actibus (Pest 1858) és Sertum festorum B. Mariae Virginis (Pest 1862.) Ez utóbbiba Jallosich és Cimer is irtak verseket.

²⁾ Cimer György kapitány, ki a múlt évben halt meg szegényen és elhagyatva; a klasszikus világ alapos ismerője, latin verselésével a pápa (IX. Piusz) megválasztására inthymnussal tünt fel. Költeményeinek javát: Genethliacon Drammaticum (1860) c. gyűjtésnyébe foglalta össze.

geden folytatta, majd haza jött Tatába s itt, valamint Selmechányán a nyelvtani osztályokat tanította. Utóbb Kalocsára, majd ismét Pestre tettek, mint a rethorika és poetika tanárát. Pesti tanítványai nagyon szerették őt, ragaszkodott ő is hozzájuk, de a rendfőnök érdemeit méltányolandó, Nagy-Kanizsára helyezte át igazgató-házfőnöknek, majd rendfőnöki titkárrá, 1848-ban pedig kormánytanácsossá és a pesti ker. képezde igazgatójává lett és maradt haláláig. Munkái már korán felkeltették a figyelmet s az akkori rendfőnök többször buzdította levélben is a költészet művelésére. A Bessenyei-féle irodalmi mozgalom őt sem hagyta érintetlenül, de latinos nevelése, nehézkessé tette neki a magyar nyelv költői kezelését, s azért is néhány kísérlet után újra a (latin költészethez tért. Közel 60 munkát írt.¹⁾ Munkásságát a külföldön is méltatták, a tiberi akadémia (Romában) levelező tagjává választotta. Szülővárosát Tatát rendkívül szerette s költeményeiben sokszor emlegeti, néha még a hasonlatokat is tőle veszi.

Vele egykorú író Z a y S á m u e l, ennek életére vonatkozólag azonban nem sikerült adatokat szereznem, csak annyit tudok, hogy 1791-ben Komáromban egy „Magyar Mineralogiá”t adott ki, mely a jelesebb múlt századi természet-tudományi művek közé tartozik.

Küzdelmes, de az utókor elismerésére méltó pályát futott egy másik földink:

R e n d e' k J ó z s e f. Született 1810. május 27-én. 8 éves korában elveszté atyját, szegény sorsu anyjának nagy áldozatába került a tehetséges fiú iskoláztatásán. 1820-ban került be a helybeli gymnasiumba, hol jó magaviselete s tanulmányával csakhamar tanuló társai elé került s tanárainak szeretetét kivívta, kik mindent megtettek, hogy szegény anyjának sorsán is segítsenek. Közbenjárásra Esterházy-ösztöndiját nyert, de ő maga is iparkodott magán segíteni,

¹⁾ Poematum Libr. IV. Ebben 4 könyv elogiát, 1 könyv „hősi verseszetek”-et és 1 könyv ódát közöl. Költeményeiben gyakran emlékszik meg szeretett szülővárosáról, mint fent is említők.

korrepetitoroskodott, s így szegény anyján ő maga is segíthetett. Tatán a 6 osztályt elvégezven pápi pályára akart menni, de nem vették be. Neki vágott most a világnak. Nagy Szombatba ment, hol nevelői állást nyervén a filozófiát is elvégezte s 1829. újra konkurált papnak — ekkor bevették. Fűlszenteltetése után Lekén, Drégely-Palánkon, Nyerges-Ujfalunmajdismét Lekén káplánoskodott, míg végre Kopácsy hgprimás az újonnan felállított esztergomi képezde tanárává nevezte ki 1842. szeptember 17-én s ez állásában maradt haláláig. Irodalmi munkásságát a Kopácsy hgprimás beiktatására készített „Örömverseivel“ kezdte meg s utána a Hirnök, Sion, Sürgöny, Jelenkor s Századunk c. lapokba és folyóiratokba dolgozott, s mindenütt a legnagyobb örömmel vették alapos dolgozatait. Különös előszeretettel foglalkozott a vegyes házasság kérdésével, melyről a Sürgönybe és Jelenkora iri terjedelmesebb, történeti előtanulmányokra válló cikkeket. Utóbb a Századunkban vitatkozott ugyane tárgyban Balogh Jánossal három hónapig, utána pedig majd gróf Zay Károly nézeteit, majd ismét a híres borsodi körlevelet iparkodott megcáfolni a „Nemzeti ujság“-ban.¹⁾ E mellett a 40-es években pedagogiával is foglalkozott s számba vehető munkákat irt, melyek sokáig forogtak közkezen tankönyvekkül. Ilyen műve a „Tanításmód“ (Pest, 1843.) mely „Tanmódszer“ név alatt második kiadást ért, (Pest, 1847); továbbá a „Kalauz az elemi tanodákban irni tanuló és olvasást gyakorló gyermekek számára.“ (Pest, 1847.) Ezen kívül irt még földleirást, egyházi énekeket és beszédeket is. Tehetséges, szorgalmas író volt, ki hosszas küzdés és tapasztalás után szerezte ismereteit, s városunk író-szülöttei közt a legjobbak sorába tartozik.

Rendekhez hasonló hányatott életét élt át dr. Peria k y L á s z l ó is. 1813 január 7-én született, iskoláinak végezte után, 1832-ben a kegyesrendűek közé lépett. Eleinte az alsóbb osztályokban Léván, Szegeden és pedig a felsőbbekben tanított. A 48/49-iki szabadságharc idejében ő is Pesten volt, mint a philosophia tanára, miután már előbb

¹⁾ Nemzeti Ujság 1842. 61. és 62. sz.

a tudorságot is megszerezte. Ez időben a „Regélő“-be írt hazafias forradalmi költeményeket és cikkeket, a melyekért a kényuralom alatt hadi törvényszék elé állították hazafias földinket és nyolc évi börtönre ítélték. 1850. február 24-én vitték Olmützbe, hol fél évig ette a rabság keserű kenyerét, míg nem a fejedelem kegyelméből visszanyerte szabadságát. Kiszabadulása után visszavonultan, az irodalomnak szentelte üres idejét. Nem közönséges költői lélek lakott benne, de a forradalom lezajlása után nem vette kezébe többé a lantot, mely a börtönbe vitte, inkább a klasszikusoknak és kedvelt filozófiájának élt. Két munkája érdemel említést „Bevezetés a klasszikusok tanulmányába” és „A szép izlés és gondolkodástan vázlata”, mely utóbbival amúgy is szegény esztétikánk fejlesztésére működött közre. Műveit gondos tanulmány, könnyű, világos stílus jellemzik.

Csekélyebb hírv, de emlithető írói munkásságot fejtett ki **M a t u s i k J á n o s** kortársa is. Ez 1815. febr. 24-én született s iskoláit részben itt, részben Székesfehérvárott végezvén, szintén a kegyesrendűek szerzetébe lépett. A filozófiát Vácott, a theológiát Nyitrán elvégezve Veszprém, Kanizsa, Debreczen és Kolozsvár városokban tanított. Irodalmi munkásságát már kispap korában kezdte, mikor a kéziratban megjelenő „Zobori Lapok” munkatársa lett, mely lapnak utóbb „Zobori Viszhangok” nevet adva egy ideig szerkesztőjévé lón Hladikkal együtt. Munkásságának egyik terméke, a mi ránk is nevezetes, a „t a t a i t á j s z ó l á s o k” ö s s z e g y ű j t é s e volt, a melyet az Akadémia számára készített. E tekintetben szülő városának teljesített szolgálatot a tudomány javára. Írt egy „halálozási jelentés“-t (Pest, 1853. 2. kötetben) is az Akadémiának, mely 4 évtizedet felölelő statisztikai munkálat volt. Írt azonkívül még egy egyetemes földrajzot, majd ismét Erdély földrajzát. Foglalkozott poézissal is, de kevesebb szerencsével. Szépirodalmi dolgozatai a Honművész, Regélő, Rajzolatok és a Neunzeti Ujság czimű lapokban jelentek meg, elbeszélései pedig az „István bácsi naptárának” képezték rendes évi kiegészítő részét.

A filozófia terén egy másik kor és rendtartása lünt ki jeles képzettségével és munkáival s ez dr. Rohrer Antal, kit már 21 éves korában bölcsész tudorrá avattak a pesti egyetemen. Rohrer Matusikkal csaknem egyidőben, 1815 február 20-án született. Iskolái végezte után piarista lett. Nagy-Károlyban, Vácott tanított, itt végezte a bölcsészeti kurzust is, a pesti egyetemen a theológiát s részt vevén a filozófiai vitatkozásokban is, a bölcsészeti kar őt bekebelezett tagjává választá (1841 márc. 2-án.). A következő évben a theológiából is elnyerte a tudórságot. Tanulmányai végzetével Pesten tanított, majd Szegedre az ottani lyceum filozófiai tanszékére nevezték ki s ott 1850-ig tanított. Irodalmi munkássága csaknem a filozófiára szorítkozott, jeles tan-könyve a Filozófiai propedeutika és Logika (Pest 1856 két kötetben) sokáig szolgáltak kézi könyvekkül az ifjuságnál. Tanársága alatt pedagógiai cikkeket is irt a Tanodai Lapokba, a Századunkba és a Nemzeti Ujságba.

Ugyancsak a kegyesrendűek közül említhető még egy régi tatai familiának tagja Ribianszky Adolf (szül. 1818 május 8.) ki „Ribianszky Adolf versei“ címen egy kötet kelles irályu költeményeket adott ki, melyek azonban magasabb igényekre nem tarthatnak számot.

Sokkal nagyobb hírnévre tett szert az orvosi tudományok terén két tatai, ma is élő tudós — Hamary Dániel és Böke Gyula. Kisigmándi Hamary Dániel (1889-ben nyerte „kisigmándi“ előnevét) régi nemesi család sarja; született 1826 március 25 én. Iskolái egy részét honn, a filozófiát és jogot Pápán végezte, honnan 1847-ben Pestre ment az orvosi fakultásra.

A híres márczius 15-én, mint első éves orvosnövendék ő is részt vett a sajtószabadság kivívásában, Petőfi, Jókai, Bulyovszky, Sebő és Gaál ismert neveik mellett ott találjuk hatodiknak földink nevét is, ők voltak, kik a 12 ponttal a Pillvax kávéházból elindultak, megkezdve a nagy napokat s megalapították a független szabad sajtót. A mozgalom hova-tovább nagyobb mérvet öltött, az iskolákat hamarosan bezárták s ekkor Tatába jött Hamary. Itthoni szerep-

léséről már egy más fejezetben szoltunk, folytatásakép még azt irhatjuk, hogy beállott a nemzetőrök sorába, részt vett a schwechati vesztett csatában, honnan Pozsonyba, majd Komáromba s ismét Tatába jött. De csakhamar, mint a vartüzérség tagja újólág Komáromba ment s ott küzdött a komáromi vitéz őrség soraiban mint tüzérhadnagy, az 1849. október 3-án bekövetkezett kapitulációig. Ezen napok emlékét utóbb „Komáromi napok 1849-ben Klapka György honvédtábornok alatt“ című történelmi emlékiratában is megörökíté (Pest, 1869), melynek soraiban nem egy hecses adatot szolgáltatott a jövő történetírójának azon napokról, a melyekről csak nem régen Klapka is oly gyönyörű monografiát írt. A szabadságharc lezajlása után megkezdett orvosi tanulmányait folytatta s 1854-ben tudórrá avatták. Gyakorlati képzetiséget a pesti gyermekkórházban szerzett, mint asszistens — utóbb orvostudorra levén, szülővárosába jött s itt értékesítette szeretett földieii között ismereteit. Majd a honvédség szervezésekor mint orvos annak keretében lépett, s manapság is ott működik mint honvéd fő törzssorvos. Irodalmi működését tanuló korában kezdte, a pápai lapoknak volt munkatársa, Pesten létében a „Hölgyfutárba“ dolgozott. Beszélyeket, költeményeket, epigrammákat írt, — ezek azonban csak gyenge kísérlet-számba mennek, a mi még figyelmet érdemel, az a „Tüskés dalok“ címén Borongó álnév alatt kiadott (Győr, 1863) gyűjteménye. 1873-ban egy utirajzot is adott ki „Soprontól Mehádiáig.“ Ennél azonban nevezetesebbek orvosszaki művei, ilyenek a „Vén t a n“ (Pest, 1852), „A m é r g e z é s e k r ö l“, mely fordítás csupán, s a legjobb műve: „A s z i v b e t e g s é g e k k ü l ö n ö s k ö r é s g y ó g y t a n a.“ (Komárom, 1865.)

A másik hírneves orvos földünk, a fülbajok speciálistája: dr. B ö k e G y u l a. Született 1832. november 8-án. Iskoláit és az orvosi kurzust jó sikerrel végezvén, orvostudorra lett s mint ilyen az orvosi egyetemenél docens, majd a Rokus-kórház, utóbb a szegény-gyermek kórház egyletnél működött, mint gyakorló orvos és végül a Poliklinikának lett főorvosa. Szaktudományja a fülbajokban nemcsak hazánk-

ban, de a külföldön is nagy elismerésben részesül s e tekintetben az elsőrendű kapacitások közé tartozik. Művei rendkívül nagy számmal¹⁾ s mind a fülbajokra és ezek orvoslására vonatkoznak.

A tatai származású írók sorát egy szűkebb körben ismert nevű költővel, V e c s e y S á n d o r r a l zárom be, kinek verseit Jókai Mór adta ki 1855-ben. Hamarjának volt osztálytársa. Iskoláit Tatán kezdé és Pápán folytatta, hol az akkor virágzott „képző társulatnak“ ő is tagja volt, mely körnek „Estikék“ című hetilapjait ő szerkeszté. Már itt kitűnt versesírói ügyességével és érzelmenteljes dalaival, a melyek közül a „Fűz alatt“ c. kis románcát a képző társulat ki is nyomatta a „Tavaszi“ c. zsebkönyvben. Utóbb a Pesti Divatlap munkatársai közé lépett a „Temetés“ című szép költeményével. Mint joggyakornok, a híres 1847/8-iki országgyűlésen is részt vett s azóta majdnem minden pesti lap hozott tőle valami költeményt. A jog elvégzése után kir. táblai jegyző lett, utóbb pedig mint fogalmazó az igazságügyi miniszteriumba került. Költeményei: V. S. k ö l t e m é n y e i²⁾ cím alatt jelentek meg mint fentebb említők Jókai Mór közreműködésével. Költeményei után ítélve a német szentimentális irányúnak volt híve, érzelmes dalai rokonszenvesek, kedvesek, bár itt ott érzelmössé válnak, de sohasem annyira, mint ezen irányúnak mai kultiválói az úgynevezett világfájdalmas-szentimentalisták.

A fiatal nemzedék tagjai közül már sokkal többen léptek Tatából az írói pályára. Legtöbben a zsurnalistika szolgálatában állnak s alig van budapesti nagyobb lap, a hol tudomásom szerint tatai ember is ne volna, de egyebütt, a tudományos intézetekben is igen sok képzett tatai van, kik természettudományokkal, történetírással vagy műtörténettel foglalkoznak. Poeta is akad városunkból, de ez már ritkább az irodalomban működők közt, százközül, ha kettő akad. A fiatalabb nemzedék író tagjai is elődeikhez méltón szorgalmas, törekvő emberek s reméljük, hogy városunknak csak büszkeségére lesznek.

¹⁾ 40-en felül vannak művei, csoportosítva I. Vutkovich-Moenich féle gyűjteményben.

Mielőtt még Tata — tulajdonképi irodalmával foglaloznék — néhány sorban föl akarom említeni azokat az írókat, kik itt éltek, itt működtek, s esetleg mint tanárok a tatai gymnasiumban tanítottak. Annnyival inkább tesszük ezt, mert oly névvel kezdhethjük, mint Révai Miklós, ki irodalmunk történetében a halhatatlanok közé tartozik. Révai, mint kegyesrendi tanár 1771—1772 években tanított itt, tanár társai Podraczky Mihály (1771—1779), Dományi Márk (1771—79), és Schwartzel Zsigmond 1771—1772) voltak. Tanárkodásáról, itt létéről nem maradtak fenn adataink, csak annyit tudunk, hogy itt a grammatikáit tanította. Később itt tanultak gróf Andrássy Manó és Gyula, kiknek elseje mint író is, utóbbi pedig mint kiváló államférfiu általános ismert nevek. Itt tanult Atádí Vilmos, grf Andrássy Manó titkárja, ki Galamb és Torma álnevek alatt a szépirodalom terén működött. Itt tanítottak még Koczányi Ferencz pedagógiai író (1823—24, 1827—31, 1835—42-ig); Mutschenbacher Alajos (1831—32) egy francia nyelvűtan írója; Schröck Ferencz (1840—42) történetíró; Nagy Márton (1843—46) egyházi író; Hutter Antal (1850—52), ki a tatai gymnasium történetét írta meg, azokivül Huszár Károly (1847) egyháztörténeti és nevelés tudományi író. Kátona Mihály, Róder Alajos, bibliairó és Dalmady Győző, a költő pedig itt tanultak. Végül itt tanítottak még Kalmár Endre (1840—51; 1858—61) a ma is elismert nevű író és Csaplár Benedek, Révai Miklós életírója. Boross Mihály, Székesfehérvárott lakó veterán írónk 1840-ben szintén tanításkodott, 1842-től kezdve pedig mint ügyvéd működött itt, de néhány év múlva kellemetlenségei miatt Székesfehérvárra költözött. Ezek volnának azok, kiket megemlíteni kívántunk, kikre már csak azért is büszke Tata, hogy habár rövid ideig is, lakói közé sorozhatta. —

És most azokra térünk át, kik Tata irodalmát alkották meg és előkészítették, egyengették az utat Tata monográfiájának megírásához.

Ezek között első az előbb említettem Hutter Antal, ki a „Tatai gymnasiumi program, a tatai gymnasium történeti vázlatával stb.“ című értekezésével, a gymnasium történetének adta első ismertetését. Nagyobb érdemeket szerzett azonban Szai ff János, ő írta meg legelőször Tata történetét néhány lapra terjedő értekezésben, ő volt, ki a járatlan utakon utmutatót állított s nagyjában rámutatott azokra a forrásokra, honnan Tata történetére az adatok merithetők. Fáradságos kutatásokba került neki a kevés is, a mit adott s még az a megnyugvás sem szolgált érdemei jutalmául, hogy művét méltányollhatták volna, a mennyiben egynémely vonatkozásai miatt grf Esterházy Miklós az egész kiadást lefoglalta és megsemmisítette, ugyannyira, hogy ma — tudomásunk szerint csak három példánya ismeretes. De az utókor elismerése pótolja — a meg nem adhatott korabelit s mindig tisztelettel emlékezünk vissza az uttörőre. Műve, „Tata mint volt és van,“ nem is tisztán történeti, de mindenes kiterjedő monografiai kísérlet, mely becses adatokat tartalmaz s Tata történet- és monografia-írója soha sem fogja nélkülözhetni Szai ff munkáját.

Hasonló elismeréssel tartozunk Cserhalm y József piaristának is, ki három rendbeli értekezésével Tata irodalmában emlékezetes nevet szerzett magának. Ezek elseje „Visszapillantás Tata múltjára“ címmel rövid (8 lapon) áttekintést képez Tata történetére, de csak leíró modorban, minden kritika nélkül. Ennél sokkal értékesebb másik két értekezése, melyek a tatai gymnasium és a konviktusra vonatkoznak. Itt ő volt a valódi uttörő s oly adatokat őrzött meg művében, melyek ma már csakis ezekben az értekezésekben találhatók fel. Behatóbban ismertet s mint tanár hozzá értőleg szól az egyes részekhez. A két értekezésének címe: „A tatai kegyesrendi ház s gymnasium története vázlatilag“ és „A tatai gymnasium tanárai és a convictus.“

Végül két Wenzelről kell szólnunk. Egyik kövesdi

dr. Wenzel Gusztáv, a híres történetbuvár, jogtudós, akadémikus, ki 1879-ben megírta „Tata fénykorát” de mint országos történetíró, oly messze pontról nézte e kis város történetét, hogy művében az országos dolgok, európai fontosságú ügyek leírása közt alig találjuk meg a különben rendkívül becses és fontos adatokat.

A másik Wenzel Károly, volt tatai káplán és utóbb bánhidai plébános, ki tatai káplán korában megírta „Tata egyházi multját” a legapróbb részletekig.

Megemlíthetünk még néhányat, kik kisebb nagyobb mértékben Tata multját is érinték, sőt részben új adatokat irtak Tatáról, ezek: Fuxhoffer, Rupp Jakab, Fényes Elek. Azonkívül a Magyar Lexikon, Vasárnapi Ujság, Budapesti Hírlap, Ország-Világ szintén közöltek az ismertetés mellett történelmi részt is, de egynémelyik (Ország-Világ pl.) akkora baklövésekkel, hogy írójuk Tata multjáról még talán hírből se szerzett elég ismeretet, hagyján hogy ismerné. Tata monografiáját ezek készítették elő, az egésznek összeállítására jelen munka a z e l s ő k i s é r l e t, de teljesebb megírása egyhamar, azt hisszük, nem is lesz, mert a tatai viszonyok mellett legalább a jelenben teljes lehetetlen lenne. Az irodalom-ismerés és pártolás nálunk még fogadott gyermek, kevesen vannak, a kik ráadják fejüket, s ezek is a regény — egy-két képes folyóiraton túl a világot sem terjeszkednének.

E tekintetben az újabb nemzedékben bizunk. A régiek — elszigetelve, nehézkes közlekedés eszközök mellett, nem csoda, ha patriarthalis módon éltek, könyvet csak iskolában jártukban vettek kezükbe (?) azóta se.

Ma már a haladás gőz- és villámerővel megy, s reméljük, hogy Tata is fel fogja karolni az irodalom és művészet érdekeit.

Végül félemlítjük, hogy az irodalmi és a közérdekek őreül és előmozdítására lapot is indítottak Tatában, 1879-ben „Tata-Tóvárosi Híradó” címen, melynek egy évig Risz Lajos, kilenc évig Szekeres (Danilovich-Bátorfi) Ferenc voltak szerkesztői; a legutolsó évben

pedig rövidebb ideig Rohrbacher Miklós és Seress Imre. Jelenlegi szerkesztője Gara Jónó álnév alatt dolgozik. Tíz éves múltját e lap előbbi szabad szellemének és függetlenségének köszönheti, melyből ma már nagyon sokat vesztett s fennállása csak jobb hiányának tulajdonítható. Ehez járul még, hogy a lapot igen kevés morális támogatásban részesítette mindig a tatai intelligencia s csak botrányok közvetítésére használták fel, ha egyáltalán felhasználták. E körülmények mint okok, azután okozatképen a lap irodalmi nivóját nagyon leszállították s úgy irodalmi, mint a morális pártolás tekintetében a vidéki lapok közt legkevésbé sem áll az elsők között, a szerkesztőknek néha kifejtett minden buzgósága és igyekezései dacára sem.

*

Az irodalommal kapcsolatban még színészetéről is akarunk néhány szót szólni, mert Tata színészetének aránylag messze múltja van.

Már a gymnasium megalapítása éveiben van tudomásunk róla, — hogy adtak elő a diákok egyes iskolai drámákat. Vallásias színészetű színművek, erkölcsstanító drámák, dialógok, monologok voltak tárgyai a Tóvároson egy magtárban felállított színpadon tartott előadásoknak.

Az első előadást Krolík Balázs piarista rendezte szónoklati és költészeti tanítványaival. A vidék és a város egész intelligenciája jelen volt az előadáson s nagy tetszésre talált a diákok játéka. Ennek híre menvén — a gróf — Esterházy Ferencz a kastélyba hívta meg a diákokat s így a második előadást már ott rendezték. A kastélyban tartott előadáson a szintakszisták és grammatisták léptek fel s Tata város eredetéről és viszontagságairól mondtak dialógokat, melyek az első előadásnál sokkal nagyobb hatást idéztek elő. E dialógok után mi is kutattunk, nagyon szeretttük volna közölni, de sajnálatunkra elveszték. Ezenkívül többször volt még előadás s mindig nagy sikerrel így olvassuk, hogy Plantus vigjátékaiból, 1767-ben a „Foglyok-“at adák elő és pedig magyarul nyelve. A színpadi nyelv a latin

volt, de utóbb egy lelkes magyar igazgató, Valero Jakab meghagyásából magyar nyelven tartották az előadásokat.

A Kisfaludy Károly szindarabjaival életre kelt színművészetből Tatának is korán jutott s egyike azoknak a városoknak melyek legelőször pártolták, emlékek a magyar színművészetet arra a polcra, hol ma áll. Az 1815-ben Pesten szét oszlott társulat több tagja ismét összeállt „Köz-társaság” név alatt s 1816-ban körútra indultak Balogh István vezetése alatt s 1817-ben Tatába jött, hol ügyes játékuikkal a nép rokonszenvét és pártolását teljes mértékben ki nyerték s az első társulat a színpártolás dolgában jó hírét vitte Tatának.¹⁾

Jött is aztán több társulat ide de ezek közül csak a Feketé né társulat említhető,²⁾ mely a rendezetebb viszonyukhoz s jobb erőket alkalmazottakhoz tartozott. A negyvenes években volt Tatában, hol igen szép eredményyel működött a társulat.

A 60-as években német színészek is voltak Tatában, állítólag uradalmi pártfogás alatt, de ezek csakhamar megszűntek Komáromba, mert Tata magyaros népe s az amugy is német ellenes hangulat között nem lett volna nekik tanácsos sokáig Tatában maradniok. De megkülönböztetés sem volt rájuk szükség.

A magyar szírsznet elnyomása alatt dilettáns előadásokat rendeztek — így pótolva a hiányzó profeszsziónát színészeket. 1873-ben a gróf is készítettett színházat, hol Ő felsége itt tartozkolása idején előadásokat tartottak, de ez a szírsznezekuck sohse lett átengedve.³⁾

A színészek rendszerint faarónakban játszottak, sokszor meg ápen a szabad ég alatt. Tata közönsége azonban hálás volt mindig, ha igyekezetet vagy képzettségét látott, mint

¹⁾ Ferenczy Zsigmond J. Magyar Irodalom és Tudományosság története. 207 l. (Pest 1854).

²⁾ Váli Bela dr. Szuper Károly vektorán színigazgató naplójából a „Budapesti Hírlap”-ban küszölt egy részt ebben történiik róla említés.

³⁾ E színház ntóbb teljeseu elhanyagoltatván gróf Esterházy Miklós József löistállóvá alakítottata.

Follinusz társulatánál is, de az újabb összetákoltt szín-társulatok, minő Tóth Béla, Bánfalvi stbék voltak, elvették a város kedvét és illuzióját egészen a színészetől. S épen nem vádolható Tata, hogy ott hagyta pártolatlanul tengődni a társulatokat. Rosszat nem pártolatott. Az utóbbi időkben Jakab Lajos és Somogyi Károly sokat javítottak rajta, de hát mikor a tavalyi (1888) Völgyi társulat újra tönkre tott mindent. Az idén itü működött Bokody-pár társulata, bár gyenge volt, de összjátékuk és igyekezetük sok csorbát ki köszörült a Völgyi társulat munkájából. A műkedvelői előadásokból az újabb időkben a legényegylet rendezett legtöbbet. Több igyekezettel, mint ismerettel, de oly sikerrel mégis a milyent nem remélnünk volna. Mindez persze a színészetügyének sem ártott, sem használt. A színészetnek még csak ezek után lesz jövője Tatában.

A színészetről írt e néhány sorunk után befejezésül még megemlékezünk a legutóbbi eseményekről is, bár ez már túl van munkánk keretén.

Az 1888/89-években a műpártoló tatai gróf Esterházy Miklós József a Bécsi Fellner és Hellmer színház építő cég tervei nyomán nagy költségen egy remek kis színházat építtetett a volt cukorgyár egyik épület maradványából, mely a kisebb vidéki színházak között eleganciájára és pompás szerkezetére nézve, méltán az elsők között foglal helyet. A mennyezet sodronyokon függ s Pállik Béla festő, művészi kezekkel készített freskói díszítik. A falakat, a páholy és az erkély oldalait gazdag aranyozású gyps figurák és érc-cirádák borítják. A földszintet márvány karzatok választják el a körszékektől és a grófi szalon-páholytól. Ehez járul még a villamos világítás, mely a színház pompáját csak emeli, különösen virágkehely formájú lámpáival. Valóban az egész — egy gazdag főur műpártolásának bizonyítéka, mely iránt méltó elismeréssel kell adóznunk. Jelenben ugyan nem nagy dicsőséget aratott vele — tulajdonosa, de reméljük, hogy utóbb a magyar Thaliáé lesz e színház s akkor Tatának nem csekély díszére fog válni.

1889 október 4-án nyitották meg s egy 10 előadásból

álló ciklus volt az első bemutató. De a ciklus, úgy mint a tavalyi előadások részben német, részben magyar műkedvelő előadások voltak, melyben a legsilányabb darabok kerültek színre, — gyatra német kezdő színészek, vagy jóakaró és igyekvő műkedvelők ábrázolásában. Mindezek a fővárosi sajtóban méltó felháborodást kelteittek, sőt a német kultúra illetén előmozdítása miatt olyan nagy lett az indignáció, hogy Ábrányi Emil orsz. képviselő, még az országgyűlésen is felszólalt.

A közvélemény felháborodása után reméljük, hogy jövőben tán a nemzeti kultúra szolgálatába fog állani e színház, ha — nem, úgy legkevéssbé sem fog veszteni Tata színészete, ha a tavaszig bezárt színház — örökre zárva marad.¹⁾

Eunyivel tartoztunk a tatai — magyar színészet történetének.

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag: a Pesti Hírlap 1889. évi 273, 276, 278 s következő számait, a Bpesti Hírlap 289. A Budapesti Újság 280, 288 s kk. sz. Tata-Tóvárosi Híradó 40. 41. és 43. számaiban. Az interpellációt 1889. október 13-án Ábrányi Emil orsz. képv. intézte a belügyminiszterhez l. valamennyi fővárosi lapnak október 13-iki számában.

VI. Mezőgazdasága, ipara és kereskedelme.

Tata és Tóváros kezdettől fogva attól különböztek belső jellegükre nézve, hogy a termelési fő faktorok közül a mezőgazdaságot Tata, az ipart Tóváros űzte.

Egyesülésöknek egyik főakadályát szintén az ebből keletkező, ellentétesnek látszó érdekek és hátrányok képezik. Hogy pedig a viszonyok, illetve a főfoglalkozások így oszoltak meg, azt már a geográfiai és geológiai viszonyok hozták létre.

Tatának vannak jó minőségű szántói, terjedelmes rétjei, jó borokat termő szőlői — szóval mindene van, a mi a mezőgazdasághoz kell. Tóvárosnak ellenben homokos, kavicsos földjei vannak, rétjét még a múlt században elcsérlette az Esterházyakkal, kik angolkertet csináltak belőle, szőlői nincsenek; eként már korán arra lett utalva, hogy az iparral foglalkozzék. S e foglalkozás megoszlás nagyon is kirívó, úgy hogy a mezőgazdaságnál mindig csak Tatáról beszélünk.

A mezőgazdaság Tatában azelőtt a szemes jószág felé kevésbé irányult annyira, mint inkább a mellékágaira: az állattenyésztésre, szőlő és gyümölcs termelésre.

Állattenyésztésünk meglehetősen volt. A tati szarvasmarhák a múlt században keresett tárgyai voltak a vásároknak. A földmivelés extenzivitása azonban kiszorítja lassanként, mihez a városias élet terjedése is hozzá járul, mely nehézkessé teszi az állattenyésztést még a gazdáknak is.

Csak a legújabb időben virágozik fel a lótenyésztés s ebben Esterházy Miklós József grófé az érdem oroszán része, ki élénk figyelemmel viseltetik a vidék lótenyésztése

íránt, s bevásárlásaival, díjak kitűzésével, a löversenyek meghonosításával nagyban előmozdítja a tatai lötenyésztést, úgy, hogy legutóbbi időben nem egy külföldi államba is vittek már Tatából lovakat. A lötenyésztés Tatában ma már a számos előkelő vadász- és verseny-lóistálló felállításaival oly széles és, oly nagy mérvet öltött eddig is, hogy annak bővebb ismertetése meghaladná művünk keretét, mely különben is az újabb időket nem veheti érdemleges tárgyalás alá.

A mezőgazdaság többi ága is virágzik azért, részint kormány intézkedések, részint a gazdasági egyletek működése útján. Ezen ágak közt első helyen állt a multban a gyümölcs-tenyésztés, a mely ma már igazán csak a multé, mert jelenleg nincs gyümölcsészetünk, valamikor a XVI. századtól e század közepéig nagyon élénk forgalmi cikket képezett a tatai gyümölcs. 1851-ben gyümölcs kiállítás is volt, de azóta a késő fagyok kiirtották az egészet.

Ma még a szőlőtermelés áll jó hírben, a grébcsi és látóhegyi borok a jobb minőségűek közé tartoznak, de meddig tart ez, nem tudjuk, a fillokszera már ide is eljutott és lehet, hogy egy évtized múlva szőlőtermelésünkről is csak a multban beszélhetünk, mint a gyümölcsészetről.

A régibb időkben a kölest is nagyban termelték, ma már alig találunk a határban. S míg a 70-es években a cukorgyár fenállott és előbb a sörgyár, addig a mezőgazdák e gyárak számára is nyereséggel termelték a szükséges répa és árpa-anyagot, a mely terményeket ma a szükséglet mérvéhez nagyon kis mértékben termelik. Általában a multban igen jól állt Tata mezőgazdasága, sokkal jobban, mint ma, mikor a szemes jószág termelésére adta magát, mely fokonyként csökkenő árával előbb-utóbb is előli a mezei gazdákat.

Nemkülönbön ipara is virágzóbb volt a régibb időkben. Sőt az ipar egyes ágaiiban országos hirre tett szert,

némely cikkei a külföldön is keresettek voltak és keresettek némileg ma is.

A céh-élet ha valaha, úgy az Esterházyak alatt élte aranykorát s így a kézmű-ipar is, melynek ezen időben a céhek voltak az élető eleme. Ismertettük a múlt korszakban a céhek fény és árnyoldalait; most az egyes céheket fogjuk szemügyre venni s ezzel kapcsolatosan kézmű-iparunk fejlődését is tárgyalni.

A céhek szervezkedése, megcsontosodása általán a XVIII. századba esik Tatában. Ekkor alakult az ácsok, asztalosok, bádigosok, bognárok, borbélyok, csapók, cipészek, csizmadia-k, esztengályosok, fizekások, gombkötők, harisnyások, kalaposok, kőművesek, kőtélverők, kovácsok, lakatosok, mézesbábosok, molnárok, nyergesek, paszománykészítők, pékek, pintérek, posztósok, puskások, ruhafestők, szappanosok, magyar és német szapók, szűrszabók, szijgyártók, szűcsök, magyar süvegkészítők, szűzők, takácsok, timárok, üvegesek, vargák és zubbonykészítők céhe. Ezenkívül voltak még jeles ötvösök is Tatában, de hogy céhet képeztek volna, arra nincsenek adatok.

E sok céh, illetve iparág közül csak a fentebbakra fogunk kiterjeszkedni. Legelő a nevezetes csapó céhről emlékezünk meg, a mely iparág Tatának, illetve Tóvárosnak egyik legkiterjedtebb és legjobban jövedelmező iparágai közt foglalt helyet. Följegyzéseik 1751-ik évvel kezdődnek s szakadatlaun folynak 1856-ig. E följegyzések után ítélve, a csapóság már jóval előbb fennállt, mint iparág, sőt mint annak idején megemlítettük, már a XIV és XV század okmányai is említik a tatai csapókat (chapones). Egyikpecsétjük 1749-ből való, ezen már céh-ként szerepelnek s így az 1751-ik évet csak a céh megerősítési évének de nem az alakulási évnek kell tekintenünk.

Legjobban virágzott a XVIII században, de hogy a jelen század elején is még jól állott a csapók ügye, azt egy 1836-ból tenmaradt lajstromból ítélhetjük meg leginkább. Ahol 136 csapó mesterről tétetik említés s csak a mester üz-

egyek összes száma 28 és 3 kalló malmon dolgoztak 11 kerékre.

Céh szabályait Mária Theresziától nyerték s ezeket később I. Ferenc is megerősítette s 1829-ben a „komárom vármegyei gyűlésben lett felolvasva és kihirdetve, mint ezt bizonyítja Assakürthli Ghyczy Rafacl komárom vármegyei főjegyző.“ A céh felett a „feő vezérlest és Inspectiót“ a kegyúr, illetve az általa kirendelt „commiszárius“ gyakorolta, még pedig a „Céhnek föllebb titulált Commissárus urnak Praesidiumja által tartatott gyűlekezetének alkalmazosságával“ hozott rendeletek értelmében. Az uraságnak azntán e felügyeléseért, „cédula pénz“ is járt. A céh eleinte földesúri rendeletek ntján csak később szerveztetett a céhszabályok szerint, a melyeknek mindegyike, oda törekedett, hogy a szakképzettséget emelje s ennek tulajdonítható, hogy dacára a mult század rosz közlekedésének, nehézkes kereskedelmének, ez a céh megis felette meggazdagodott. Ma már azt mondhatjuk, hogy ez ipar meghalt Tataban, keresve is alig találunk kettőt hármat — a gyáripar, melyyel nem tudtak versenyre kelni, sem a régi béklókból kibontakozva, hozzácsatlakozni, megölte őket.

A c s i z m a d i a céh régiségére és virágzására nézve közvetlen a csapók után következik. Legrégibb emlék egy ezüst kancsó, a melyből a céh felvétekor itták az áldomást, fölírata ilykép hangzik: „Az tatabi N. (emes) Csizmadia Czéh“ csináltatta ez poharat Pellaki Mihály Czéh mesterségében, Heder János, Várodi János, Vig Miklós Atya mesterségében, Anno 1743. Dic 1 Marty.“

Czéh szabályait 1773-ban kapták Mária Thereszia megerősítésével, de kihirdetve csak 1777-ben lettek. A 18 pontból álló céhszabályok pecsétken és céhládán kívül még három érdekes rézkancsó is maradt fenn, melyek közül kettőből „az mesterek ittanak“ a gyülekezeteken, a közép nagyságú pedig a csizmadia céh kebelében 1780. febr. 15-én alakult s a legfelsőbb helyről is megerősített ifjusági egyleté, melynek külön szabályai és külön ládája is volt.

A csizmadiák a kommisszáriusnak 4 frtot fizettek, de ezt a kommisszáriust legtöbbször a városi hatóság nevezte ki.

A városi hatóságnak különben széles jogköre volt a csizmadia célj felett, így aki mester lett, annak előbb város tanácshoz kellett folyamodnia, hogy a polgárok közé felvétessék. A remekelés a város kinevezte kommisszárius és egy bizottság előtt történt. Joga volt továbbá a városnak a nem czéhbéli vásárosokat a városból kiutasítani. A nagyobb kihágásokban eleinte az uraság, utóbb a város volt a felsőbb ítélő fórum és így tovább. A céhek igen sok tagja volt szintén, úgy, hogy még e század elején is majdnem versenyre kelhetett volna Miskolccal, a csizmadiák főfészkevel. Céhünk a többivel együtt 1872-ben megszűnt.

A velük rokon czípész alias varga céhdolgozómállotak oly jól. Tagjai németek voltak, kik 1753-ban szerveződtek önálló céhvé. Szabályaikat 23 pontban Mária Theresia erősítette meg.

Fazekasok céhe. A fazekasok céhe 1722-ik évben keletkezett, a midőn is a tatai fazekasok a komáromi fazekas-céh artikulussait elfogadva, szervezkedtek, miről tanuskodik a következő átirat, melyhez csatolva van az artikulus és rávezetve annak megerősítése.

„Mi Komárom Királyi Városában Tekintetes Nemes Komárom Vármegyében lakozó bősáletes Fazékas Céhnek mostani Céhmeisteri, több Céhbéli Fazekas mester Társainkkal edgyütt mind közönségesen adgyuk tudtára mindenekk valakikk illik e levelünk rendiben, hogy hozzánk folyamodván Tata városában megirt Nemes Komárom Vármegyében lakozó Fazekasmester ember jóakaróink, barátink és szomszédink N. N. stb. fazekasmester társaink jelentették, hogy ő kegyelmik is ott Tata Városában fazekas Mestersegeknek helyesebben való folytatására nézve mostani Felséges Császár és Koronás Király Urunktól Ő Felségétől 1718-ik esztendőken Januáriusnak 27-ik napján kegyelmeesen kiadott Céhünknek Artikulusairól és Igazságával kívánnak élni, azért kértene szeretettel bennünket, hogy ebéli jó akaratumkat ő kegyelmektől meg ne vonnánk, sőt

Czéhünknek Articulusit in paribus Czéhünk szokott pecsétje alatt Ó Kegyelmeknek kiadnánk. Mely illetén kéréseket ő kegyelmeknek a jó rendtartásnok, szomszédságnok és felebariúi szeretetnek megtartására nézve is méltó tekintetben vevén kívánta Czéhünk Artikulusait szorúl szóra leiratváu Czéhünk pecsétje alatt ő kegyelmeknek az alább megirt napon. és esztendőben ki is adtuk. Kikkel is ő kegyelmeknek hozzájuk tartozandó több czéhbeli Fazekas mester társaikkal edgyütt ott Tatában szintén úgy éljenek, mint mi itt Komáromban. Mely Articulusok és Czéhünk igazsága rendszerint ekképen következik. Komáromban die 18 Januári Anno 1722.“

Ezután következnek az articulus pontjai, Károly király sajátkezű aláírásával. Végül pedig ez van rá vezetve: „Hogy ezen kiadott Pár az Orginálissal minden punctumban és cikkelyekben megedgyez és ahoz hasonló, alább subscribált recognoscálo és attestálo. Rév Komárom die 18 januári Anno 1722.“

„Mi Galantai Groff Esterházy József Fraknó várának örökös Grófja, Sempte, Pápa, Gesztes, Devetser, Ugod és Tata váraknak és Dominiumoknak örökös Ura, most nevezett Tata várának örökös feő Kapitánya, Magyarország királyi Curjának fő Birója, Főlséges Császár és Koronás Király Asszonyunknak belső valóságos titkos és a magyar országgi Helytartó Consiliumának Tanátsa, Komornikja, General Marsallya, Obestere, Septemvirális Táblának Assesora, Komárom vármegyének Főispánja, és Magyarországi Dunántul való Tartománynak fő Commandirozó Generalissa, adgyuk emlékezetül mindnyájukk a kikk. illik: Hogy minekutánua Tata városunkban levő fazekas Czéhünknek mesterei jelenlevő Caehalis Privilegiumókat, és abban foglalt Articulusokat Nekünk mint örökös földesuruknak oly könnyöggéssel benyujtották, hogy ugyanis földesuri hatalmunkal azokat acceptálni és megerősíteni méltóztatnánk; Mindazokban azért, mellyek Istenünknek nagyobb dicsőségére, Lelkünknek idvességére fűls. Király Asszonyunk szolgálatjának, és liázánkunk, s így Jóságunknak, s azok között legközelebb

Tata városunknak javára, hasznára és előmenetelére és tündöklésére és hazánkunk közönséges szokási követésére lehetnek, Magunknak és Successórinknak szabad dispositiot, teljes Just és örökös földesuri hatalmunkat, ugy mindenemü törvényes praerogativánkot fönt tartván, és magunkat és Successórinknak tartozó engedelmességére tatai fazekas Czéhünköt, abban tudniillik most élőket és jövendőket kötelezvéen. Ugyanis említett Fazékas Mestereiunknek jelenvaló Caechalis Articulusait acceptáljuk és megirt conditionokkal örökös földesuri hatalmunkat Confirmálljuk, sőt edgyütt kivánnjuk és rendeljünk, hogy Successórink által is ezen Confirmationknak értelme szerint megirt Fazékas Mestereiunk és ezeknek maradéki protegáltassanak. Mely Articulusokban egyébiránt valamint Hazánkunk Törvénye és közönséges szokása, így örökös földesuri Jussunknak, Te-kintetünknek és Auctoritásunknak rövidségére, sérelmére és praejudiciumára ahhoz legközelebb önnön ezen Czéhünknek kárára és gyarapodásának gútlására, s rendetlenségére lenni magyarázható és jó igazsággal exponálható, mindazoknak praesentibus ellentmondunk, sőt respective olyaténokat cassalván parantsoljuk, hogy addig is miglen bővebb rendet mi vagy Successórink szabni fognak, Secretariusunk, Plenipotentariusunk és Jóságunk regense által. Tatában .10-a Januarii Anno Currenti Infrascripto.“

„Ezen Fazékas Czéhünknek és a többinek mindnyájának kiadott dispositiojához, meiyet tudniillik a mi akaratunk és ugyanis parancsolatunkból tett vala, kemény büntetés és animadversio alatt magát szentül és figyelmetessen alkalmaztassa, s a végezt olyatén Dispositionak mását Ő kegyelmének subscriptiója alatt ezen Czéhünk magának kivigye. Die 5-a Mensis Maii anno Domini Millesimo Septingentesimo quadragesimo octavo.“

Ezen utóiratokból egyuttal az is kitűnik, hogy e kezdetben fiók cég később önállósította magát a fentebb jelzett időben, és ez csak artikulusainak az uraság megerősítése által történhetett.

Később Mária Terézia idejében ez articulusok csak

megerősítették, De már 1820-ban a „Közönséges czéhbeli czikkelyek“ voltak az irányadók, kevés módosítással. Jegyzőkönyveik röviden, de rendesen voltak szerkesztve. Egy párt idézünk: Anno 1774. „A Bötösületes Fazekas czéh elvégezte, hogy mind szegőtségbe, mind szabadulásra tartozik a kenyérhetet tiz-tiz garassal mind idegen, mint Mesterembergyermek.“ Anno 1777. „Az Bötösületes céh elvégezte hogy az a ki az Arust elhijja egyik a másikatól, tehát annak büntetése léssen egy forint avagy tizenöt páca.“

„Anno 1783. Tót János és Drabik György az két fél között a minemü villongás és gyűlötséget tettek mai napon Békességet tettek ilyen formán, hogy valamelyik fölbontja tehát egy arany büntetése fog lenni és letenni és az mihele be fog csukattatni az bizonyos.“

E céhbe 1841-ben beléptek — mint fiok céh — a felső gallai fazekasok, miről tanuskodik az alább közlött egyeségi levél, mindkét fél által alá írva:

„Alulírottak adtuk tudtára mindenkinek, a kiket az most illet, vagy jövődöben illelhetne, hogy mi alulírt napon és ezteudöben következő egyességre léptünk légyen:

Egyrészt, mivel a tatai fazekas Céh mesterei már rég óta a felső galyai fiokczéhvel egybekaptsolni lennének, ennek Mesterei által, hogy a mi Szabadétékos levelünknek másolatját leírni kiadnánk, és ezen rendszabályokat velük közölnénk, tisztességesen megkérve, ezen igaz kívánságukat, tekintetbe vevén azt, hogy téli időben, avagy más egyéb akadályok végett Czéh-gyülekezetünben gyakorta meg nem jelenhetnének, oly feltételek mellett teljesítjük, hogy ők mind ezelőtt, így jövődre is atyafiságos hűséggel viseltessenek. — Az inas szegődítésnek a Mesterek síjánál 1 pengő más idegennél 2 pengő frtokra terjedvén, a szabadulás szinte a mester fiánál 1 pengő, idegennél 2 pengő frtokra határozatván meg ennek felét eszteudönkint czéhünk ládájába pontosan behozzák. Ha a fiokczéh tagjai viszálykodásaiból valami büntetési pénz bejönne, úgy a jelentő két ezüst forint, ha valaki mester akar lenni, valamint a remek fölbstökökre járandó két ezüst forint egyedül a fiokczéh, de a czéhbeli taxa egészen

az anyaczéhet illetni fogja. És így jövődöre czéhbeli gyűlekezeteket tarthatnak, a csekélyebb remek hibákért 2 frtnl kezelve 4 pengő frtig elmarasztallhatják, de a tetemesebb hibáknak, és akármely fontosabb tárgyaknak elintézését, és Czéhbeli Biztos urnknak jelenlétiben leendő eldöntését magunknak jövődöre fentartjuk.

Másrésről Felső-Gályai fiók fazekas czéh mesterei a tatai aranyczéhek irántunk mutatott kedvezését örömmel elfogadjuk, örökös atyafiságos hűséget igérvén a fentebb érintett egészség pontjait szorosán megtartani, és utódjaink által megtartatni elnem mulasztjuk, ellenkező esetben adván az Anya-Czéhek ellenük leendő fellépési jogot.

Ezen egyezséget örökösaink s Utódaink biztosítására szokott céhbeli pecsétünkkel és tulajdon kezünk aláírásával megerősítvén, két példányban kiadtuk.

Költ Tatában, június hó 16-kán 1841.^a

A mi a fazekas céh szokásait illeti, következő volt: Ha valaki fazekas inas akart lenni, előmutatván születési és elbocsájtási levelét, azokat a czéhládába helyezték. Az inas év legalább 8 évig tartott, mely idő alatt kötelessége volt a mesternek tanítványát mestersége tanulására szorítani, s a mennyire a körülmények megengedték, házi szolgálatra nem alkalmazni. Ha az inas engedelem nélkül mesterét pár napra is elhagyta, minden mulasztott napért egy héttel tovább inaskodott; de ha az elmenetel a rossz bánás miatt történt, mesterét minden kárpótlás nélkül ott hagyhatta és más mesterhez szogódhatott. A tanításért inasától bármely mester bizonyos összeget kérhetett, mely összeg azonban 20 frtnál többre nem rughatott. Ha az inas becsületesen kitöltötte inaséveit, s mesterségében kellő előmenetelt tanúsított, felszabadították, mely alkalommal az előirt forma szerint kiállított szabaduló levelet nyert. A mesternek fiait csak annyiban részesültek kedvezményben, hogy a taksának felét fizették.

Minden legény legalább 8 évig tartozott vándorolni mely kötelezettség alól csak igen fontos okok mentheték fel, mint: nagy betegség, szüleinek halála, vagy betegsége

s ily forma környüállások, mely eseteket a helybeli előljáróság a tanács elé terjesztette, kinek egyedül volt hatalma a vándorlástól felmenteni, vagy azt megrövidíteni. A vándorló legény, a mint idegen helyre érkezett, a céhmesternél tartozottjelentkezni, előmutatván igazolására kundschaft-levelét. A legény, mesterétől, hat hónapi felmondás előtt el nem mehetett, de ha az elmenetelre alapos oka volt, 14 napi felmondás is elég volt. Hasonlókép a mester sem küldhette el legényét felmondás nélkül.

Minden legénynek jogában állott uri szolgálatba is lépni, de elbocsátása alkalmával erről igazolványt tartozott előmutatni.

A legénynek büntetés terhe alatt tiltva volt az éjjeli kinmaradás, az ugynevezett „blauen Montag“ pedig egész heti bérének levonásával büntettetett. Ha ez több ízben ismétlődött, egész heti bérének veszítése mellett, 3 napi fogsággal, kenyér és víz mellett büntette az előljáróság, valamint azon legényeket is, kik bármi tekiutalban a mesterek ellen lázítottak.

A legények Atyamesterök iránt minden körülmények közt teljes tisztelettel viseltettek, kinek jogában állott a kihágásokat büntetni. Az ugynevezett „öreg és új legény“ megkülönböztetés, amennyiben sok viszálykodás szülő oka volt, eltöröltetett s csak a munkabani jártasság s ügyesség jutalmaztatott.

Ha a legény a felsőségtől parancsolt vándorlást elvégezte s mester akart lenni, a megkívántató igazolványok előmutatása mellett remekelni tartozott. A remekelésnél csak oly munka előállítását követelhetie a céh, mely sokba nem került, s a melynek elkészítéséből az illetőnek mesterségébeni kellő jártasága eléggé kitűnt. A remekeléstől, mely mindenkire egyaránt kötelező volt, fontos okok miatt csak a felletes tanácsnak volt joga az illetőket felmentetni. A céh kommisszáriusának, ugy az előljáróságnak kötelessége volt a felett örködni, hogy a mesterlegénynek a remekelésnél minden hiába való üdöztetéseknek ne legyenek kitéve, valamint a felett is, hogy a remekelésnél a megbizottak az

ugynevezett napszámdíjat, vagy evést és ivást ne követeljenek. A megbizottakat a kommiszárius és a céh nevezte ki, kik megállapították a hibákat, melyeket ha csekélyebbek voltak, a remekesnek pénzen kellett megváltani. Ha a remekes mester lakhelyet változtatott, újabb helyén remekelésre nem kényszeríthették. A remek helyes olkészítése után a céh tartozott az illetőt befogadni, mely alkalommal 25 frt taksa-díjt fizetett, mely alól senki fel nem mentetett, azon esetre sem, ha mesterember fia volt, úgy mesterember özvegyét, vagy leányát venné nőül.

A mesterek száma nem volt meghatározva. Mesterséget eladni nem lehetett, hanem csak a mesterséghez megkívántató eszközöket, vagy szerszámot, de melyek megvételével semmi jog nem volt összekötni.

A céhnek szabadságában volt a szomszéd községek-ből mesterembereket, de nem filialis titulus alatt, befogadni, kik szinte úgy a remekelésre, mint a taksa fizetésére köteleztettek, nemkülönben a mesterség fizésért járó évi 2 frt pontos lefizetésére.

A céhbéliek tartoztak előjáróikat kellő tiszteletben tartani, s parancsolataikat teljesíteni. A törvény áthágását úgy, mindennemű zendülést a legkeményebben büntették, valamint ha a katolikus mesterek legényeikkel az úgynevezett kántor miséken, avagy nyilvános körmenetekben ok nélkül meg nem jelentek. A legényt elcsalni, vagy más munkáját ócsárolni, gyalázni az ebből eredhető kár megtérítésének terhe alatt tiltva volt. Az olyanok, kik céhbe nem állottak, mesterségüket azon városban nem gyakorolhatták, kivéve, ha ott ily céh nem létezett; de ez alkalommal is az illető uraság vagy előjáróságtól erre engedelmet nyertek. Más iparos üzletébe avatkozni, kontárkodni általában tiltva volt. Minden céhbeli mesterember az országos vásárokon részt vehetett, de a heti vásárokon csak az illető város, vagy község iparosai jelenhettek meg áruikkal.

Ha valaki a törvény áthágásáért bűnhődött, gyalázni, vagy bezárni egyáltalában nem volt szabad, annál inkább hibáit nyilvánosságra hozni. Haláleset alkalmával a céhbe-

liek tartoztak a végtisztességen jelen lenni. Az özvegynek azon esetre, míg férjhez nem megy, meg volt engedve üzletét folytatni, férjhez menetele után e jogától azonban megfosztották.

A céhgyűlések a kommiszárius jelenlétében tartattak, s csak azon határozatok bírtak érvénnyel, mely a kommiszárius jóváhagyásával hozattak. Ha valaki rendkívüli gyűlést hivatott egybe, úgy ha mester volt 5 frt, ha legény 2 frtot tartozott fizetni. Minden előforduló pőrös ügy a céhben békés úton intéztetett el, de mely ellen jogában állt az illetőnek felelkezni, azért minden végzés jegyzőkönyvbe vétetett.

A céhmestert szótöbbséggel választották, mely alkalommal a kommiszárius három egyént kandidált. A megválasztottat felekkettették s ennek gondozására bízott a céhláda, melynek azonban 2 vagy 3 kulcsa közül csak egyet bírhatott.

Az említett szokásokon kívül, szükségesnek tartom felemlíteni, hogy a céh kebelében a legényeknek a céh által megerősített artikulusokkal egyletük is volt, még pedig 1767-ik évtől. Az artikulusoknak 17 pontja van, mely többnyire a legények egymás s mesterek iránti kötelezettségeiket tartalmazták. Meddig tartott, s mikor szünt meg, erre vonatkozó adataink hiányosak.

A céhtől, a fent jelzett okmányokon kívül, fenmaradt még a céhláda, mely 1722-ben készült, s két pecsétnyomó, az egyik 1722-ben készült következő felirattal: „Tata városi nemes fazekas Ché pecsétje 1722. a másik felirata: Tatai csutorás czéh pecsétje 1838.“ miként került ez utóbbi a fazekas céh birtokába, vagy talán később a csutorások is e céhbe léptek, bizonytalan.

Virágzó, de már kiveszett iparág volt még a gombkötés és paszomány-készítés is. Különösen ez utóbbi divott nálunk s e foglalkozás egyébként a ritkábbak közé tartozik és azért érdemes lesz az 1754-ben kiadott 14 pontú „artikulusaiknak“ egy kis figyelmünkre méltatni. A céh a gróf engedélyével szerveződött 1754-ben, még pedig valószínűleg úgy, hogy a komáromi céhhez tartozván, ettől függetlenül magát, mert az „Artikulosok Copiáját“ és onnan

hozták 70 frtért. Szabályaik szigoruan járnak el. A belépés társ pohár adással (áldomás) szerződik, Dolgozniok reggel „4 órakor felkelvén estve 9 óráig, nyárban pedig még lát“, keletett és ha „az mesterlegény, szokásul venné az megszabott órára való föl nem kelést, legyen egy font viasz birság“, szabályaiknak legtöbbje tisztességre, becsületességre szorítja a legényeket, azonkívül, a különböző áldomásokat írja le. Szól arról is, hogy a legény „mosdatlanul“ leányhoz, vagy a mester feleségéhez ne nyuljon. Szóval mindenről, csak a mesterség miként üzéséről nem tartalmaz rendeleteket. E céh különben a XIX. század elején teljesen feloszlott. A nemzeti ruhát divatmulta cikké tették — s a nemzeti ruha fölretételével meg a gombkötő és paszománt készítők czéhe is megszűnt.

Velük egyidőben az ötvösök is híres nevesek lettek, bár céhhé nem alakultak is. Az 1887-ben tartott ötvös műkiállításon egy remek mivű ezüst kard (Ivánka Imréné) képviselte a mult századi tatai ötvösséget, mely majdnem emlék nélkül enyészett el. A komárommegyei muzeumban van még néhány kisebb sodronymivű ékszerdarab; — azonban ez mind kevés arra, hogy világos képet szerezhessünk a tatai ötvösök munkáiról, életökről.

Épígy vagyunk a szücs iparággal is, a mely ma már csak tengődik s virágzása a nemzeti ruha viselésével esik össze. A szücsök szintén a XVII. század elején szervezkedtek s hogy 1761-ben már céhet alkottak, azt két pecsétnyomójuk bizonyítja, melyek közül az egyik (fából) Tata vára volt bevésve, ezt nagyobb hitellő okmányokra: tanuló és mesterlevelekre használták, a kisebb évszámmal ellátott feliratos; (Sigill. Cehae Pellionum Tatens. 1761), reánk nézve ép ez évszámaert bir értékkel, mert biztos támpontot nyújt arra nézve, hogy céhhé alakult ez a kiterjedt számú iparsokból álló iparág.

M a g y a r s z a b ó k c z é h e. Mint czéh 1715-ik évben kezdett működni, miről tanuskodik az ugyanazon év május 1-jén Károly király által megerősített Artikulusuk, melynek eredetije ugyan elveszett, de hiteles másodlata az 1801-ik

évről még van, melyet az akkor alakult csákvári szabócéhnek küldöttek meg.

E céh szokásait hűen jellemzik még az esküformák is, melyek szerint a megválasztott „Czéhmestert, Kulcsos mestert és a czéhbeálló személyeket“ eskültették.

Az esküformák 1766-ik évről vannak keltezve, ezeknek bevezetésében foglaltatik, hogy a nyilvános gyűlésen megválasztott céhmesterhez, úgy a kulcsos mesterhez ünnepélyesen e kérdés intéztetett: „Meg felelsz-e a te Hitednek N. N. Felelet. Meg. Először is, másodszor is, harmadszor is.“ Ezután felolvasták hangosan a következő esküformát: „Az igaz Isten, ki Atya, Fia, Szentlélek, Tellyes Szent Háromság, egy bizony örök Isten, tégedet úgy segíyen, hogy ebben az alázatos tisztben, a melyre e mai napon, a betsületes nemes czeltül választattál, úgy mint czéhmesterségre, abban a tisztben úgy igyekezel magadat intézni hited szerint, hogy senkinek sem kedvéért, sem barátságáért, sem atyafiságáért, sem adományáért, és semmineinél tekintetieft, sem czéhbéli Társodnak, sem Lakosnak, sem jóvenynek egy szóval személy szerint senkinek magánosan igazat nem teszel; hanem amint a Parancsolatok vagyunk és amint az igazságnak rendi szokott folyni, minden dolgokat, melyek a nemes Czéhet illetik, Minden tehetséged és feltett hited szerint igyekezel vighez vinni.“ — Ugyan ezen forma szerint eskültették meg a kulcsos mestert is, csak hogy a céhmester helyett kulcsomesterséget említették.

„A Czéhben-álló személyek Eskültetésének Formája: Én N. N. esküszöm élő Istenre . . . stb., hogy valamelyek irva vagynak a betsületes Nemes Czéhnek Parancsolatában, azokat Hitem szerint megtartom, ha valamelyek a becsületes Nemes Czéhnek ellene volnának, azokat a Czéhben bejelentem, sőt ha annak csak egy tagja betsületi ellen való dolgot hallok, látok vagy tapasztalok is megjelentem hitem s tellyes tehetségem szerint, a betsületes Nemes Czéh Parancsolatit, Jussait oltalmazom, Isten engem úgy segíyen stb.“

Ezekén kívül még egy nevezetes rendelet birtokában

is volt a céh, mely 1766-ik évből való s mai napig megőrizték. A rendelet így szól:

„Méltóságos Feő Tisztelendő Ur.

„Mivelhogy Felsőges Asszonyunk mindennemű Mesterembereknek gyarapodására kegyelmesen vigyádván, parancsolni méltóztatott, hogy Először: Minden Czéh Szabadságinak Czikkelyeiből ki hagyattassék az, hogy a Legény gazdálásra vagy is mesterségre lépni kívánuoznék azon fellyül hogy a remek munkáját megtsinálni, do még minke-előtte arra léphet, akármely Czéhbeli mesternél munkában mint legény egy Esztendőt eltölteni tartozzék, szabad leszen azon kívül is annak az illyes munkát, ha saját javának előmozdítása javasollya maga akarattýából tovább is folytatni, akár közönségesen törvény által arra ne köteleztessék is.

Másodsor: Hogy a Mesterségnek díja 15. stokat ennek utánna semmi helyen fellyül ne haladja, és ha némely Mesteremberek Czéhiben eddig kevesebb summa volt szükséges a Mesterségnek elnyerésire, hogy az ennekutánna is úgy maradjon, s nagyobbá ne változtassék. A Mester ebéd pedig és uzsonna sem voltaképen, sem pedig Pénzül meg ne vétetessék, sőt teljessége eltiltassék.

Mely királyi kegyelmes akaratnak értelméhez képest minden ennek utánna kiadandó szabadságok Czikkelyeiben a fellyebb irt dolog meg leszen jegyezve; azok iránt pedig melyek már kiadattak a Felsőges Királyi helytartó Tanács mostani alkalmatossággal, a kegyelmes királyi akaratnak értelméhez képest jelenti, hogy Felsőges Asszonyuk az illetén czéhbeli szokásoknak Czikkelyeit a fellyebb irt mód szerint megsemmisíteni, rész szerint pedig megváltoztatni, s következőképen, hogy a jelentett mód és rend mindenütt megtartassék, parancsolni kegyelmesen méltóztatik.

Tudják ezen fellyebb irt Uraságtok a csak elébb megjelentett kegyelmes királyi akaratot, azok által, kiknek ahoz köze vagyon, hiba nélkül megtartani. Kült az Királyi Helytartó Tanácsból Pozsonyban október havának 13-dik napján, 1766-dik Esztendőben. jó akarója s szolgálatra készek

Gróf Balassa Pál,

Aszolya Jósef.“

A fentebb jelzett artikulások szerint volt szervezve a magyar szabó céh egész 1828-ig, a midőn a kormány által kiadott: „Közönséges Czikkelyek a mesterség üzés végett való Társaságok és czéhek számára“ című általános szabályok voltak az irányelvek.

Céhpecsétjük 1801-ből való ily felirattal: „Sigil Cehae Sartorum Tata 1801.“ közepére egy nagy olló van vésvé.

Áldomásnál használt kancsójuk igaz ugyan, hogy cserépből van, de 1774-ből való; az a kár, hogy ki van csorbítva. Felirata ez: „Csirke János Uraan Chémester, Tót András Kultsos mester, és a többi Mesterek 1774. május havának nyolczadik napján. Szüntelen vigg az a te hazádban légyen igazságban még hallgat istenség mindenkor te imádságodban.“

A céh 1872-ben szűnt meg, tagjai pedig az ipartestületbe léptek.

Kovácsok czéhe. A kovácsok a mult században önálló czéhet nem képeztek, hanem a bognárokkal egyesülve voltak s mint ilyenek Mária Terézia idejében nyerték artikulusaik megerősítését. Ezen időszaktól adatunk hiányosak, a mennyiben úgy látszik, szétválás alkalmával úgy közös irományaikat, mint céhláda, pecsétnyomó s egyéb ereklyéiket megsemmisítették. A szétválás 1803-ban történt, mit bizonyít a másodlatban kiadott artikulusok utóirata: „Minek utánna a becsületes czéhbéli kovács mester emberek nagyobb számukra nézve a m. földes Uraságnak engedelmével a becsületes czéhbéli Bognár vagy kerékhajtó mesterektől, kik hasonlóképpen nagy számmal vagynak, és a kikkel eddig egy közönséges czéhben valának, elváltak, és különös czéhet felállítani, különös czéhládát tartani, különös czéhbéli előljárókat magoknak választani akarnak, a közönséges czéhnek kiadott kegyes királyi Privilegiális Articuluskoknak nekik egyezés szerint által engedett jelen levő valóságos mássa az említett czéhbéli kovács mestereknek az Uraságnak tisztí Pecsétje alatt ki adatik a végre: hogy a m. földes Uraságnak minden nemű törvényes Jussal

és az Országnak törvényei sértetlen fennmaradván, a meny-nyiben ezekkel nem ellenkeznek a Czéhbéli belső rendtartásnak szertartásában, valaminth eddig a közönséges czéhben, úgy ezután is az elválasztott különös Czéhben azokkal éljenek, és magokat azokhoz alkalmaztassák. Költ Tata mezővárosában, Karácsony havának 28-ik napján 1803. Szent-Iványi Szent-Ivány Antal, Tatai-Gesztesi Uradalomnak Praefectura.”

Az 1803-tól különvált kovács céhről adataink: csak a céhláda és a pecsétnyomó. Céhládájuk egyszerű fából készült, egyik oldalán vésvé: „A nemes Kovács czéh lálája.” A másik oldalon: „Anno Domini 1803.” Pecsétnyomójuk vasból készült, német felirattal, 1803-ban. Egyesek elbeszélése után még annyit jelezhetünk, hogy ez iparág e század elején még virágzott, s ma már csak pang. Gyűléseikről felvett jegyzőkönyveik, úgy egyéb lajstromaik, amennyiben 1874-ben az akkori törvények értelmében társulattá nem alakultak, egyesek kezeibe kerültek, a kinnél szerencsésen el is veszték.

Az Asztalos czéhről hiteles adataink, mely a céhládjában foglalt szabályaikból vehető ki, e század elejétől illetve 1815-ik évtől kezdődnek. Igaz ugyan, hogy céhládájuk, mely igazán csinos, kemény fából készült múlt századbéli, mi arra hagy következtetni, hogy a céh első megerősítését hasonlóképp Mária Terézia idejében nyerte. E céhláda a rajta jelzett felirat szerint 1790-ben készült. Pecsétnyomójuk sárga rézből készült, következő felirattal: „Todiser Burg. Tischler. Insig.” évszám nincs rajta. A vésvé rajta igen szép. Szokásaikat illetőleg a többi céhekkel azonos volt. mind a szegődtetés, szabaditást, úgy a legények és mesterek ügyeit, illetve a remekelést illetőleg.

Végül megemlítjük még a takácsokat és tímárokat is, kik közül az elsők a régebbi céhek közé tartoznak. 1752-ben már alapszabályokkal szervezett céh voltak s kebelükben 1772-ben legényegylet is alakult, 20 pontból álló alapszabályuk is volt. Érdekes céhemlékek maradtak fenn a takácsoktól, nem említve három pecsétjüket (1676,

1718 és egy óvszám nélküli), mely emlékek között egy nagy faborotva és egy téglaköszűrűkő is van, melynek célját ma már senki sem tudja. A tünarok szintén nagy számmal voltak s általok készített bőrök még ma is keresett cikkek a külföldön.

A céhek között előkelő helyet foglalt el még a molnároké is, kik szintén a múlt század elején szervezkedtek céhhé: Ez iparág különben a tatai ipartörténetben a legrégebb időkben szerepel már s alapítása óta úgy szólván ez képezte a legfőbb jövedelmi forrását Tata urainak. A malomok száma a XIII. XIV. században 15—18 volt, de a török pusztítások óta megkevesbedett a nagy szám s a múlt század elején 8 malom működött csak, később pedig, a céhélet virágában 11 malom 33 kerékre.¹⁾

Említendő még a jelen század első feléből szesz és a sörgyártás és az ezzel kapcsolatos élesztőgyártás, mely utóbbi oly jó névre tett szert, hogy ugyszólván egész Budapestet a tatai gyár látta el élesztővel.

A gyárakat illetőleg, melyek csak voltak, a palánka- és cukorgyár, de különösen az utóbbi az, mely a tatai lakoságnak nagy hasznára volt s a szegényebb elemnek állandó munkát adott. A hetvenes években a gróf beszüntette, mert a kastély átellenében épített gyár sok kellemetlenséget okozott neki.

Befejezésül még a majolika gyárról kell szólnunk, melynek szép festésű tárgyai igen keresettek manapság. A tatai gyár edényei T betűvel vagy TOTIS névvel je-

¹⁾ Az összes — még fennmaradt céh emlékek a tatai ipartestület birtokában és őrzetében vannak. Csak az nagy kár, hogy a céhládákat mind befestették, megfosztva őket legérdekesebb külalakjuktól — kivétekettve archaizmusokból. Igazi ügyetlenség volt annak részéről, aki ilyenre gondolt. A céhek szabályait az ipartestület jelenlegi buzgó elnöke Viszola József István, kögyesrendi tanár, mind közétette a „Tata-Tóvárosi Híradóban“ 1888-ban s ezzel az a tatai ipartörténet megírásához kitűnően használható anyagot gyűjtött.

lülvék s a mi festésöket illeti a zöld mázúak azok, a mi ket ma sem tudnak utánozni. E zöld mázúak fénynek fordítva a legszebb színváltozatokat játszóak. Ma már csak néhány példány maradt fenn belőlük. Legtöbb tatai majolika Budapesten az iparművészeti muzeumban látható. A gyár ott volt, hol ma a Mehlschmidt-féle bőr gyár van s a múlt század 60, 70 és 80-as éveiben virágozott legjobban s e század első tizedeiben szűnt meg működni.

Sokat — nagyon sokat lehetne írni a céhekről, azok beléletéről már általánosságban is, hát még részletekben. Most csak annyit még, hogy 1872-ben állami beleavatkozással valamennyi megszűnt s ipartestületet alkotva valamennyien egyesültek ismét, hogy az ipari érdekeket kölcsönösen támogatva egymást, előmozdítsák.

Tatának a céhek alatt volt ipara s vele együtt kereskedelme is, az történeti tény, de nem következik ebből, hogy a céhek okozták ezt, hanem a kor hozta magával. Ma a kézmű helyébe a tömeg-productio, a gyár lép, de még ebből sem következik, hogy az iparos nélkülözhető, hanem az következik, hogy szakképzett, művelt iparos kell manapság, mely a gyár chablonszerűségein túlemelkedve teremteni képes. Erre pedig a megcsontosodott céhbüliek nem képesek, erre új nemzedék kell, a mely megérti a kor szavát. Tata ipara ma éppen azou a ponton van, mely átmenetet képez erre az új fázisra. Azért pang az ipar. (Az ötvenes évek népszámlálási eredményei szerint közel 1000 iparos volt akkor Tatában; máig jóval csökkent a számuk.)

A kereskedelem, az iparral szorosan összefüggő foglalkozási mód, de mégis az ipar nem képezi elemét. A múlt században volt ipar — de pangó volt a kereskedelem. Rosszak voltak az utak, a Dunától, miut természetes közlekedési eszköztől távol volt, Budapest felé a hegyek zárták el a szárazföldi utat, azonkívül hiányzott Tatából az élénkség, az az eleven mozgékonyág, mely a kereskedelemnél lényeges tulajdonság, hiszen még az 50-es években is csufolódtak Tatán egy német szójátékkal, hogy Totis — tott ist. Ez a téllen nehézkesség csak az utolsó évtizedekben kezd, kü-

lönösen a vasut okozta nagyobb forgalom folytán mindinkább ünni.

Tatának a múlt században egyedüli kereskedelme s faktora az országos vásárok voltak.

Emlékeink szerint Tatában már a múlt században is négyszer volt országos vásár, és pedig ápril 11-én, május 24-én, augusztus 29-én és november 5-én, vagyis voltak a hasvétii, pünkösztii, hordási és a mindenszenteki vásárok, mint nevezték, ezen történtek a fontosabb forgalmi ériutkezések — a többi számba sem jühet.

Hiresek voltak a marhavásárok, melyekről már a mezőgazdaságban is megemlékeztünk. A kirakó vásár azonban a céhszervezet mellett sohasem emelkedhetett, mert ki volt zárva még a szomszédos városok konkurenciája is. Mert az ilyen vásárokon más mint tatai céhbeli mesterember nem vehetett részt s a „külföldii“ (értsd más városbelii) mesterek „betolakodására és a céh érdemes mestereinek megrontására“ törekvő iparosok távol tartására a városi vásárbizottság, de a maguk a céhbeliiek is szigoruan felügyeltek. Ez okozta azután a céhbeli munka elsilányodását, — a „vásári munka“ ócsárlását, mert ki lévén zárva a legkisebb verseny is, nem tartottak attól, hogy érdekeik a rossz munka miatt megrövidülhetnek.

A versenyszabadság hiányzása a vállalkozási szellemet is előlte, mert a kereskedelmi forgalom kis térre szorítatván a nagybani előállításra senki sem akart vállalkozni.

Hiányzott a kereskedelemhez még a tőke is. Nem volt hitel forgalom sem, a mi pedig a kereskedelemben nélkülözhetlen. Az uszora-törvények, a lassu és megbizhatatlan igazság szolgáltatás, a földesuraságnak széleskörü gyámkodó befolyása mindeure — nagyon nehézzé tették a forgalom emelkedését egyebektől is eltekintve.

Igy állottak a viszonyok 48 előtt s ily körülmények közt nem csodálhatjuk, ha Tatának nem volt kereskedelme s ebből kifolyólag hiányzott a forgalom, az élénkség. A céhek zárt körén belül, szigoruan határolt téren mozgott minden, lassau — vontatva. Mindez hogy megváltozott

mindjárt, mihelyt az iparszabadság, szabad verseny és szabad torgalom mellett kifejtheti erőt, felkeltheti a szunyadó alkotó erőt, feléleszti a lekötött élénkséget.

Most már remélhetjük e téren is a haladást, emelkedést s a multat csak emléknek őrizzük meg, becsülve az ősök törekvését — de vissza nem óhajtjuk azt a maga korlátolt alakjaival.

VII. A város területe, szervezete és lakossága.

Tata a múlt század végén négy részből állott, u. m.: Tata, Tótváros, Várallya és Szent-Iván nevű részekből, melyek mindegyike ügyeinek elintézésére külön álló tanácscsal bírt. Krapffék idejében azonban Szent-Iván Tatába olvasztatott, úgy, hogy 1727-ben már mikor Esterházy József gróf megvette, csak a három elől nevezett rész képezte a várost.

Voltak még a városnak egyéb külön névvel jelölt részei is, de ezek nem birtak külön állással, hanem csak a nép által elnevezett és külön megjelölt alkotó részek voltak. Ilyenek: a Burgundia, mely névvel a város pincéje körüli részt jelölték. Honnan eredt e név ma se tudják, csak kombinációkat alkotnak reá vonatkozólag, mert e névvel más városokban is gyakran találkozunk, hogy ne menjünk messzire, Kocson is van Burgundia. Ilyen továbbá a Csurgó, a temető körüli rész; Péró a cigányrész; Pápmaj, ezt nem sikerült megtudnom, hogy melyik részt jelölték e névvel, mert ma már ez elnevezés nem áll fenn; ilyen Tótvároson a Tizenhárom város, mely az almási utcán túl fekvő részét képezi a városnak, Békahegy az angol kert melléke, végre Tabán, a Békahegy alja, melyet az öregebb tóvárosi polgárok még ma is így hívnak, bár az újabb nemzedék előtt e név már majdnem teljesen ismeretlen. Ezek azonban, mint fent is mondtam, csak elnevezések, de nem különálló részek voltak.

A város összes területe egykorú feljegyzések szerint 15,290 hold, melyből Tata 11,900, Várallya 840 és Tótváros 2450 holdat foglalt magában.

Szervezete, igazgatása a múlt század úrbéri intézményének megfelelő, a mennyiben Tata úgyszólván egészen úrbéri hely volt.

Volt ugyanis Tatán az úrbéri tábla szerint 137 $\frac{1}{8}$ jobbágytelek, 217 telkes jobbágy, 278 úrbéri házas és 117 házatlan zsellér.

Tóvároson pedig 433 úrbéri haszonbérlet házas zsellér s 70 házatlan.

A várallyaiak sajátos állást foglaltak el ezekkel szemben. A várallyaiak legtöbbszörre elszegényedett nemesek voltak, kik az Esterházyak zselléreivé lettek, de nem teljesítettek személyes szolgálatokat sohasem. Hanem pénzben váltották meg tartozásaikat. Ezek 61 nemesi udvar-terket képeztek.

A nemes familiák száma már nagyon megfogyott. Tatán és Várallyán volt a legtöbb, szám szerint 123, Tóvároson azonban csak 32. De ezek sem ide való nemesek voltak, csak leteleplők, miután a régi t a t a i nemes familiákból alig volt már 4—5 Tatában, részint kihaltak, részint máshová költöztek.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha a múlt századi tatai nemes familiák közül felsorolom a legkiválóbbakat, melyeknek emlékét régi anyakönyveik őrizték meg s a következőkben állítottam össze:

Ács, Balássy, Bánhidy, Baranyay, Baráth, Barsy, Bartha, Baynok, Beckócy, Benyovszky, Berkes, Bucskay, Bokody, Boross, Bossányi, Bozóky, Buday, Csáktornay, Darócy, Egry, Eöry, Eötvös, Etyeky, Fedémessy, Fehérváry, Fodor, Futó, Gondor, paksi Horváth, sallai Izsáky, Kálnay, Kaptay, Kecskeméthy, aposthali Kerekes, Kolossváry, Komáromy, Kozár, Kozma, — e kettő a legrégibb tatai nemes család, már a XIII században előkelő állást foglaltak a megyében, — Körmendy, Körmücy, Lendvay, Maracskóy, Marossy, Mágocsy, Mányoky, szaki Mészáros, Meszlényi, micskei Miskey, Mocsay, Muraközy, moóri Nagy, Nyéky, Orbán, Ördögh, körmendi Rác, Rendek, Ribíánszky, Sántia, Sárközy, Sélley, Serédy, Simon, Sipos, Soós, Süvegh, Szacsóvy, Szalay, Szerenka,

Szombathely, Szűcs, Tancos, Tárnoky, Thar, váli Tóth, Török, Türsök, Thúry, Ujhalmy, Ujváry, Vargha, Varsányi, Vecsey, Végh, Vörös, Wass, Zay.

Persze még vagy 60—70 nemes család szerepel ezenkívül az anyakönyvekben, de itt csak a főbkek említésére szorítkozhatunk.

Érdekes adatok vannak az anyakönyvekben a lakosság számára vonatkozólag is, melyre nézve úgy szólván egyedüli forrásunkat képezik e feljegyzések.

1689—1695-ig 5011 személyt kereszteltek s 184 párt eskettek a tatai plébánián. Ha ebből a Tata vidékieket leszámítjuk szám szerint 2000-et, úgy az évi lélekszám növekvés a halálozások átlagát 160-at leszámítva, összesen 140-et tesz ki, miből a lakosság számát 8000-re tehetjük a XVIII. század első évtizedeiben.

A szaporulat úgy látszik állandó arányokban tartott az 50-es évekig, mert száz évvel később 1815-ben csak a katolikusok száma 8500 volt, mihez még vagy 300 más vallást számítva, közel 9000-re tehető az összes lakosság száma. Az 50-es években pedig már, Fényes Elek híres statisztikusunk adatai szerint, 12,500, közel 200 év alatt tehát 4500-zal szaporodott Tata lakossága, a mi mindenestre örvendetes állapotokra mutat, ha tekintetbe vesszük, hogy mennyi baj és elemi csapás pusztította a lakosság számerejét. Négy ízben nagy földrengés pusztított és pedig 1783. évi április 22-én délután 4 órakor; 1806. szeptember 22-én este 9 órakor, ez volt a legnagyobb, a melyről Tatában nem egy feljegyzés tesz bizonyosságot. A földrengés háromszor ismétlődött 3—5 pernyi tartammal, s oly erős volt, hogy még a márványra épített gimnásiumban is jelentékeny károkat okozott, a magánházaknál a kémények nagyrészt ledőltek, a gyengébben épültek összeomlottak. A harmadik földrengés 1810. január 14-én $\frac{1}{4}$ 7 órakor volt, az utolsó 1822. február 18. esti 5 óra 47 perckor, mely romboló erejével az 1806-ikihoz hasonlított.

1796. július 2-án meg oly jégverésről olvasunk, mely az egész termést tönkretette.

Mindez közvetve hatással volt ugyan a lakosságra, de számerejét egy elemi csapás sem gyengíté úgy, mint a cholera-járvány. Ötször pusztított Tatában a rettenetes járvány 1831, 1849, 1854, 1865. és legborzasztóbban 1866-ban, mikor a lakosságnak több mint egy harmadát fölemészítette. Mindazáltal a tatai nép lassankint kiheverte e csapásokat is s majdnem kétszeresen növekedett számereje a kultúra és a haladás növekedtével.

Helyén lesz azonban e helyen megemlítenem, hogy az 50-es évek óta már nincs növekvés, sőt inkább a lakosság száma csökkenő félben van.

Az 50-es évek adatait az 1880-iki népszámlálás adataival összehasonlítva, ezekre menő különbséget mutat fel — mi elég szomorú jelenség még akkor is, ha Fényes Elek adatait kissé túlzóknak vesszük is.

De hasonlítsuk csak össze:

		több	kevesebb
1850-ben Fényes szerint a lakosság összes száma	12,591,	—	—
1870-ben a lakosság összes száma	12,000,	—	581
1880-ban " " "	10,291,	—	2291
A katolikusok száma (Tatán csak) 1850-beu	4146,	—	—
A katolikusok száma (Tatán csak) 1870-ben	3245,	—	901
A katolikusok száma (Tatán csak) 1880-ban	3424,	—	722
A katolikusok száma Tóvároson 1870-ben	3073,	—	—
A katolikusok száma Tóvároson 1880-ban	2873,	—	200
A más vallásfelekezetek közül:			
Evangelikus 1850-ben	12,	—	—
" 1880-ban	85,	73	—
Helvét hitv. 1850-ben	279,	—	—
" " 1880-ban	2361,	2082	—
Zsidó 1850-ben	72,	—	—
" 1880-ban	636,	564	—

Megjegyezzük, hogy ez adatok csak Tatára szólanak. Tóvároson azonban az arányok hasonlóak.

Az 1880-iki népszámlálás adatai szerint Tóvároson volt 3784 lakos, ebből

róm. kath.	2873,
gör. „	1,
ágostai hitv.	60,
helvét „	449,
zsidó	401.

Igy vallás szerint is kimutatva, azt tapasztaljuk, hogy a róm. katolikusok száma tünteti a legnagyobb csökkenést, s vele szemben különösen a helvét hitvallásuak és a zsidók mutatnak fel nagyobb mérvű számnövekvést.

Hogy Tata lakossága az utóbbi három évtizedben csökkent, az történeti tény, mi lehet az oka? azt kutatni — már nem a mi feladatunk.

Érdekes még a népet ethnografiai szempontból is tekinteni, mert ily kis területen mint Tata, még ritkán asszimilált a magyarság annyi idegen elemet. Ritka szerencséje volt Tatának, hogy az a sok idegen, mely itt tanyát keresett, oly észrevétlen s oly gyorsan felszívódott a magyarságba, hogy alig egy emberöltő után nem lehet többé rájuk ismerni. Azt, hogy Tata és Várallya lakóinak kétharmada magyarokból áll, emlitenem sem kell. De voltak itt a legkülönbözőbb nemzetiségből, kik, mint az anyakönyvekből látni lehet, mind házasság útján telepedtek le. S mi még mulatságosabb, azt is tapasztalhatjuk, hogy Tata leányai már ekkor is rajongtak az uniformis után, mert a legtöbb letelepülő, a ki házassága folytán Tatán keresett tüzhelyet, katona volt. Az anhalti herceg hadosztálya tanyázott Tata vidékén, ennek a soraiból kerültek ki a letelepülők is. Van ezek között cseh, olasz, bajor, még pedig ez utóbbi igen szép számmal, azonkívül nagyon sok ausztriai és németországi. Sőt még a törökvilágból is sokán maradtak itt emlékebe. Vagy 15—20 török familia lett Tatában keresztényné s utóbb magyarrá.

Ezekhez járultak az Esterházy József betelepítette né-

metek, kik az Ujtelep nevű részt alkotják s ma már Tata magyar földművelő osztályát képezik.

Tata idegen elmeinek legnagyobb része tehát német, Tóvárosá ellenben, melyet 1750-ig Tótvárosnak hívtak, inkább szlávok. Morvák, csehek s különösen tótok települtek ott le, kik a mai tóvárosi iparos osztálynak a megteremtői.

Ezek az idegen elemek sokkal nagyobb figyelemre méltók, semmint azt első tekintetre hinnők, még pedig azért, mert a tatai tősgyökeres magyar nemesi familiák, hovatovább kivesző félben voltak, más felől meg a fokenkénti elszegényedés elől ki is költöztek Tatából, ugyanuyira, hogy a város lakosságának zömét ezek az idegenek teszik ki utóbb. S valóban a mai tatai népnek alig egy ötöd részét teszik ki a régi magyar familiák s ezek is napszamosokká, béresekké törpültek. A vagyonosabb iparos, kereskedő és földművelő osztály soraiban, sőt az intelligencia soraiban is alig látunk mást, mint a betelepült idegenek unokáit.

A tatai nép jelleme is egészen ez átalakulások alapján fejlődött ki a történet folyamán. Fényes Elek, a híres statisztikus így jellemzi a tatai népet: ¹⁾ „szelíd, de magára büszke nép, többször gyanakodó, gyakran együgyű s ebből nem ritkán eredő hibája a szót nem tartás.” E tulajdonok pedig köztudomású, hogy nem a magyar faj tulajdonai közé tartoznak, de a német és északi szlávokéhoz.

Foglalkozásra, vallásra is behatással voltak e települések. A német elem, mely leggyorsabban asszimilálódott, a földművelő osztályhoz csatlakozott, ez szívósan ragaszkodik otthonához természetesen, s csak nagy ritkán keres másutt otthont. A szláv elem már iparos inkább szorgalmas, de a mellett nyugtalanabb természetű.

Meg kell emlékeznünk még a zsidókról is. Ez a faj az, a mely a legnagyobb csöndben, ugyszólván észrevétlenül telepedett le Tatában s szaporaságával óriási mérvű növekedést mutat. 48 körül alig volt 60—70 zsidó Tatán s ma már közel ezeren vannak, valóban bámulatos növekvés,

¹⁾ Fényes Elek, Magyarország Geográfiai szótára. (Pest 1851). 185—190. II.

még akkor is, ha a növekvés fele beköltözés útján állt be. Ennek oka részben abban keresendő, hogy a tatai nép elemeiben nem volt még életrevaló kereskedői szellem. A magyar — teljes életében irtózott a kereskedéstől, a német és szláv se szívesen adta magát rá; — a zsidó ellenben születik rá, mint a cigány muzsikára.

Különösen a földesúri hatalom megszűnte után terjedtek el, mert elébb sem Krapffék, sem Esterházyék nem voltak a zsidóknak valami jó patronusai. Ma már, mikor a tőke is el van ismerve a nemzetgazdaság főfaktorául s a pénzüzetek foglalkozási ágat képeznek, nem maradhattak fenn azok a középkori akadályok, melyek e foglalkozások szabad fejlődését akadályozták, azzal, hogy az ugyszólván arra hivatott zsidó fajt leszorítani igyekeztek. A tatai nép keretében ma már számot tevő elemet képez s a kereskedés és ipar fejlesztőjét találja meg benne.

Ma már a sok elem egyet képez, a magyarságban egyesül valamennyi, s a kiknek nagyapái németek, csehek, morvák, olaszok, vagy éppen törökök voltak, azok ma már büszkén vallják magukat magyaroknak s közösen működnek őssze a város és a haza javára.

Függelék.

Tata és Tóváros pecségei és cimerei.

Tata és Tóváros pecségeiről és cimereiről is megemlékezünk; még pedig munkánk végén, — azért, mert most már sokkal könnyebb a cimerek ismertetése, adva lévén a város közbizonyi fejlődésének minden fázisa. Főleg ki-
téréseket tehát nem kell tennünk, hogy a város jogi állapota-
it is megismertessük, egyszerűen utalni fogunk művünk
illető fejezeteire, hol a volt fejlődési változások bővebben
előadva.

Tata cimereiről azzal kell kezdenünk fejtegetésünket,
hogy cimere selevelünk nincs és így a címeren egyik
jelentékeny kútfejéhez — a pecsétekhez kell fordulnunk.

Volt-e ilyen cimeres levele Tatának vagy sem, nagyon
bajos lenne akármelyiket is pozitíve állítani, miután a cí-
meren ismerői között köztdomása, hogy a címeradomány-
zás terén a szóbeli feljogosítás igen sokáig divott. Ha mégis
véleményt adhatunk, úgy hajlandók vagyunk nemet mon-
dani, mert Tata alább is leirandó címerének eredete két-
ségtelenül az Anjou-korba vihető vissza, már pedig —
Zsigmond előtt, vagyis a XV. század eleje előtt nem igen
akadunk példára,¹⁾ hogy királyaink a városoknak okle-
vellel adományoztak volna cimereket, vagy, ha mégis lenne
rá eset, úgy az a ritkaságok közé tartoznék. Tata címerét
is igen valószínűleg csak szóbelileg adományozta Nagy Lajos.

¹⁾ Lásd Palma Heraldikája (Vindobonae 1766.) 96. lap és kü-
onosebben Nyáry Albert br. Heraldikája 78—80. l.

E legrégibb címerrel egy 1490-ben kiadott okmányon találkozunk először, még pedig Ó-Tata város pecsétjén.¹⁾

A fészkes pecsét átmérője 4,6 cm; alakja kerek.

Főírása: „SIGILLVM † CIVITATIS! DE TATA †“; a betűk díszes majuszkulák. E pecsétnek közepén áll a háromszögmonor címerpajzs.

A címer leírása ez: hasított pajzs, jobb mezeje vágott s felső vágatában háromliliom, alsó vágatában váltogatott nyolc pólyázat, a bal hasítékban pedig egy kis állványkára helyezett kettős kereszt áll.

A már előadott²⁾ kormeghatározás szerint I. (Anjou) Lajos király adományának tartjuk e címet.

A királyi kegyúri címerek közé tartozik, erre vall a címerképnek minden alakja, melyekről ép ez okból kell, hogy tüzetesebben szóljunk.

A pajzs kettéhasított. Jobb mezejében 3-as állványkán kettős kereszt. A kettős kereszt már rég időktől Magyarország címerének tekintetett, s mint ilyen van ábrázolva már III. Béla egy kisebb pénzén (Bapp V. tábl. 116. l.), hol a pajzs is, melyben a kettős kereszt van, egyező a fentiek alakjával. IV. Béla után pedig a kettős kereszt már a pecsétken is megjelenik, mint az ország címere. Már most, ha ezen pecsétcímet más, ezen korból származó városi címerekkel hasonlítjuk össze, a kettős keresztet ritkán találjuk, de azért azt a kérdést nem merném feltenni, hogy lehet-e e miatt valami fontosságot vindikálni városunk kiváltságára?

Feleljenek az avatottabbak, mi azonban csakis a királyi kegyuraság jelzését akarjuk benne látni, de térjünk a címer bal felére, mely felében kettévágott. Felső vágatában 3 lilom, az alsóban 8 váltogatott pólya.

A felső vágat 3 liloma az, a mi leg-

¹⁾ Országos Levéltár Diplomatikai osztályában 19678. szám alatt őrizték. Az oklevelet lásd a 85. lapon az 1) jegyzet alatt, először Wenzel (útszítvány tette közé Tata fénykorában.

²⁾ I. e. m. 27. és 28. l.

biztosabban mutat Anjou-eredetre. Az Anjou-család cimerepajzsa kettéhasított, jobb mezéjében damascirozás módjára elhintett liliumokkal, baljában pedig 8 változtatott pólyával.¹⁾

Városunk címerének balja tehát nagyjában megegyezik az Anjou-ház címerével, csak a berendezés más.

A liliumok száma nem meghatározott, mert az aacheni kincstárban levő Anjou-cimeren már sokkal sűrűbben vannak elhintve, mint pl. Mária királyné nagy pecsétjén, míg Ággyanezen királyné titkos pecsétjén ismét több van.

A liliumok részletes sorban vannak, damascirozás módjára elhintve a cimerepajzsokon, így Tatán, valamint Besztercebányán is,²⁾ egyenes sorban csak ritkán, mint Kassa címerén, melyet 1369-ben adott Nagy Lajos.³⁾

Mint mondám, számuk meg nem határozott és annyit alkalmaztak, a hány elfért. Így van Tatáéban egy negyed-részben 8, Besztercebányában ellenben, hol már fél pajzs van a liliumnak száma, 6 fordul elő.

Nem így vagyunk a pólyákkal. A pólyák, melyeket némelyek tévesen folyóknak néznek, holott azok hullámos sávokkal vannak jelezve, némelyek szerint az Árpád-ház címerét képezi, és valóban.

Annyi bizonyos, hogy Imre király 1202. évi arany pecsétén, valamint II. Endre 1233-iki pecsétén fordul elő először, és hogy Imre király 1197-iki okmányában azt mondja, hogy a pólyákon azelőtt 7 croszlán ballagott, mit Rupp a hét vezér címerére magyaráz.⁴⁾ A pénzekén II. Endre óta fordul elő.

Az Anjou-család címerét kapván változtatással címerül, mindenesetre a pólyákat is innen nyerte címerebe.

¹⁾ Lásd Márki monografiájában: „Mária Magyarország királynőjé”-ben 10., 12. ll. a nagy pecsétre 72., 78. ll. titkos pecsétjét l. 87., 93. ll.

²⁾ Besztercebányáét l. Arch. Ert. régibb folyamában.

³⁾ A felső-magyarországi Muzcum-egylet negyedik évkönyve. Kassa, 1882. 35—41. ll. s a hozzá függesztett 4 színyomatot lapot.

⁴⁾ Magyarország Pénzei 108. l.

Hogy ez tény, azt más egykorú pecsétek is bizonyítják, így nyerte az Anjouktól a 4 helyébe, nyolc változtatott pólyát Buda, így Beszterce, Kassa s mások.

De mint mondám, a pólyák tekintetében nem úgy vagyunk, mint a liliumokkal, mert az előbbiek száma mindig 8, mint a hány van az Anjou-ház címerében Magyarországon, míg a liliumok száma változó.

A címer alkatrészei tehát csekély változattal az Anjou-ház királyi címerének alkatrészei s így a város királyi kiváltságos voltának egyik legeklebtársabb bizonyítékát képezi, eredetére pedig semmi kétség sem állhat fenn.

Igen jól mondja azouban Nyáry, hogy ezek a kegyúri címerek tulajdonképen nem is a város címerei, hanem kegyuralké, a kik alá az illető város tartozott¹⁾ s heraldikai szempontból véve csupán régiségük, de nem címer-tani értékük miatt becsesek.

Mi azonban nem ily magas szempontból tekintjük, mert reánk nézve érdekes már csak azért is, hogy mint fentebb említém, hatalmas bizonyítékot képez, másrészt azért, mert a legrégibb városi pecsétcímerek egyike.

Tudnunk kell pedig e városi címerekről, hogy azok a város zászlain, épületein és egyebütt is, hol a város reprezentációjáról volt szó, nyilvánosan hordozhatók voltak, a pecsétek pedig, melyeken alkalmazták — a közhitelességük közé tartozott. Verböc²⁾ szerint pedig csakis ilyen közhitelességű pecsétek alatt lehetett örök vallást tenni.

Erre céloznak tatai pecsétetes okmányunk szavai is, mikor ezt írja: „Pro cuius testimonii firmitate appensione sigilli oppidi nostri, quo in talibus usi sumus, duximus consignandum. (Mely bizonyítványunkat a város pecsétjének ráfüggesztésével erősítjük meg, melylyel hasonló (t. i. fontos) esetekben szoktunk élni.)

Mintán azonban, mint fentebb is mondók, az ilyen

¹⁾ Nyáry: Heraldika Vozérfonala. 77. l.

²⁾ Werböc^y István: Turpartitum. II. Rész. 18. §.

kegyúri pecséttek, illetve cimerek, nem képezték a város tulajdonképeni cimerét — az utáu kutattam, vajjon volt-e Tatának más cimere is, és ha igen, honnan eredt?

Kutatásaim alapján csak a mult századig tudtam visszamenni és a ma használatos — a régítől különböző — cimert találtam csupán.

Hogy a kellő alapot megszerezsem e ma is használt cimer eredetéhez, tanulmány alá vettem a városház összes pecsétnyomóit. De nem sokra mentem velük.¹⁾

A legrégebb 1840-ből való, alakja kerek, átmérője 3·4 cm. Felirata: „TATA M. VÁROSNAK PECSÉTJE 1840,“ szegélye pontkarika. A pecsét mezeje két részre van vágva olykép, hogy a felső része a mezőnek kétharmad, az alsó pedig egyharmad részét foglalja magában.

A felső, nagyobb rész közepén egy palástos fejedelmi alak áll, fején ivezetes koronával, jobbában egy gombos végű, díszes jogart tart kissé balra döntve (a cimer balja felé), másik kezét pedig mellére teszi.

A fejedelmi alak mellett jobbról egy egytornyú templom, tornyán egy, épületén két ablakkal, tornya csúcsán pedig kereszt ül. Balról a fejedelmi alak lába mellett 3 domb látható, melyek közül a középső a legnagyobb.

Énnyi van a felső részben, az alsóban pedig Magyarország cimere olasz pajzsformán. Az elliptikus cimer mindkét oldalán támadt úrs helyeket azután, a mult században divott lombdiszítéssel töltötték be.

Az egész cimer különben igen tömör, sőt mondhatni, hogy túlterhelt s a heraldika arany szabálya, mely arra tanít, hogy „qui porte le moins est le plus“, (minél egyszerűbb, annál több) épen nem lett megtartva.

Hogy a cimer alakjainak mi a jelentőségük, azt meghatározni bizony nehéz egy kissé. A királyi alak némelyek véleménye szerint a város alapítására vonatkozó hagyományt örökíti meg, mely hagyomány szerint S z t. - I s t v á n,

¹⁾ A „Tata-Tóvárosi Híradó“ 1887. évi, 3. 5. 6. 7. számában tettem közé egy „Tata város pecsétel és cimerei“ c. cikkben az egész eredményt.

vagy más verzió szerint „egy hatalmas úr“ alapította a várost; de hogy ez a vélemény nem állhat meg, azt alább majd bebizonyítom, annyi azonban tény, hogy történeti alak. Az egytornyú templom a régi apátság emlékét őrzi, de mit jelent a három domb? Itt a bukkenő.

Nézet van rá több is. Némelyek azt hiszik, hogy a város három részére vonatkozik, illetve e három részt jelzi: Tóvárost, Tatát, Szt-Iván-hegyét, mely még a XVI—XVII. században szintén külön városrész volt. Innen magyarázzák a középsőnek a nagyobb voltát is. Én azonban azt vélem, hogy inkább arra céloz, hogy Tata dombokon épült.

Magyarország cimere, mely mint láttuk, Tata első cimereiben is helyet foglal, itt is szerepel elliptikus pajzsou, az egyszerű cimere az azzal a hibával, hogy nyolc helyett kilenc pólya van benne.

A Bach-szisztéma emlékeképen is maradt reánk egy pecsét, mely egyszerűs mind a város első egyesítésének bizonyítéka. A pecsét a tatabi és tóvárosi pecsétéről készült oly formán, hogy a két város cimere két olasz pajzsra vésvé a központ felé egymásra dőlnek. Jelentek pedig ezzel a két testvérváros kölcsönös támogatását.

A cimereken különben semmi változtatás sincs, holmi említésre se méltó véset-hibáktól eltekintve. A lombdiszítés ezen is előfordul. E pecsétnek átm. 0.029 m., alakja ellipszishez hajló kör. Felirata: TATA. M. VÁROS PECSÉTJE. Alúl a két pajzs egymásra dőlte által származott üres helyet az évszám: 1853. tölti be.

A változtatás néhány évvel ezelőtt történt csak, mikor a pecsétnyomó a tóvárosi előljárásnak jutott a birtokába. És e korszakalkotó változtatást úgy eszközölték, hogy a pecsét TATA szavát áthuzkodták és egy útszéli iszkábasináló cigányhoz illő vésőművészettel örökölték meg az emleget városnév helyett az övékét: TÓVÁROS-t.

Még egy egészen hasonló kiállítású pecsét van, melyet ma a pénztári hivatalban használnak. A cimerek azonosak, a díszítés is, csak méretre és felírásra különbözik amattól.

Ez utóbbinak feliratában ez van: TATA M. VÁROS PECSÉTJE, alúl 1853 és ez évszám alatt MARKT. TOTIS. Nagysága valamivel nagyobb, a mennyiben atm. 0.034. m. alakra egészen kerek. E kevés különbözet van a kettő között.

E pecsétnyomók cimerei azonban már ekkor is (1887-ben) felkölték bennem a hitet, hogy ezek mind egy régebbi, még pedig a múlt századból való cimere után készülhettek, mely sejtelmemet ki is fejeztem a „Tata város pecsétjei és cimereiről” írt cikkemben.

Sejtelmem nem is csalt. A szerencsés véletlen egy év múlva kezemre játszott s megtaláltam az elsőt, a minta-pecsétet, melyről a többi készült.

Az Archaeologiai Értesítő 1888. évi II. füzeté közölte, hogy a nemzeti muzeum egy tatai ezüst pecsétnyomót vett, mely 1569-ből való. Mentem írtam a nemzeti muzeumba, honnan dr. Hampel József, régiségtári őr szivesége folytán a lenyomatát is megkaptam, azzal a kiigazítással, hogy a pecsét évszáma sajtóhibából volt 1569-nek írva; mert a pecsét évszáma: 1769.

Persze az első meglepetést e sajtóhiba kissé lejjebb szorította, de annyi mégis megmaradt, hogy következtetésemet az 1840-iki pecsétre nézve beigazolván láttam.

E pecsétről már egészen másként szólhatunk, mert pompás dombornívű alakjai határozottan markirozottak, s nem tüntetik fel azt az ingadozást, a mit minden szfragisztikus felismerhet az 1840-iki pecsét cimeralakjain.

E pecsét fejedelmi alakját már egész határozottan Zsigmondénak valljuk. Az arcképe pompásan van találva s majdnem teljesen hasonló Dürer Albrecht metszette Zsigmond arcképéhez. A római császári korona, a jogar egyenesen erre vallanak.

Igy már megfejtethető heraldikailag az is, mért áll a fejedelmi alak Magyarország cimere felett, a mi e pecsét ismerése előtt rejtély volt előttem, de mért? Mert az 1840-iki pecsétcímere vésoje a pecsét mezejét ketté vágta, holott az eredeti 1769-es pecsét mezeje osztatlan s csak gyakorlatlan

pecsétismerő nézheti a dombjelzéseket osztásnak, mert osztó, illetve vágó vonal nincs a pecséten.

A bencések egy tornyu bazilikája balról, a dombok jobbról vannak a fejedelem lábánál, míg alatta mint említők, Magyarország cimere olasz pajzson, olykép, hogy a pecsét mezejéből kinyulik s a legenda-szalagot is ketié vágja.

A legenda-szalagon a következő felírás olvasható: „TATA - VÁRASSÁNAK - PECSÉTYE. ANNO. 1769.” A betűk jó kivitelűek s általában az egész pecsét-cimer oda vall, hogy valamely mult századbeli jelesebb metsző műve lehet, sőt az sem valószínűtlen, hogy ezt az ezüst pecsétnyomót valamelyik tatali ötvös mester metszette.

Mikor szerezte Tata ezt a pecsét-czimert, — nem tudjuk. Csupán gyanítjuk, hogy a mult század elején, mikor a régi már feledésbe ment, vagy pedig, akkor, mikor a királyi kegyuraság megszűnt s a régi amugy is elvesztette nagyobb jelentőségét.

Mielőtt azonban Tóváros cimereére térnénk, nem hagyom szó nélkül a tatali városház ormán diszelgő cimerszerzagyvalékot sem, nem hagyom pedig szó nélkül azért sem, ne hogy s Tatába ránduló idegenek valamikép azt higgyék, hogy ez a zagyvalék talán Tata cimere.

Aki ezt csinálta, az csak annyit értett a cimertanhoz, mint hajdu a harangöntéshez, de sőt annyit se, mert Tata cimere nem is ismerte.

E cimerpajzson a fejedelem alakja növekvőleg emelkedik ki Magyarország pajzsából, mellette jobbról a dombokra egy bárány (Tóváros cimeralakja) mászik, balján a templom áll. Végül a pajzsot, melynek szegélyei tele vannak izléstelen copfos círádakkal, két griff őrzi.

Ilyen cimert eddig nem láttunk, erről azt állítani, hogy Tata cimere — kész nevetség.

Ebben először is hiba a fejedelem alakjának növekvő előállítás, hanem Magyarország cimerpajzsából! Második és nagy hiba Tóváros bárány-cimeralakjának belezavarása és hozzá illetően belezavarása, a legnagyobb cimertani tudatlanságot árulja el. Mert ha egyesíteni akarta tán e cimert

készítője, úgy tudnia kellett volna, hogy két külön címer egyesítésénél a két címer alakjait egy mezőbe vonni nem szabad.

De különösen kárhóztatandó a két griff madár, a melyet Esterházy gróf címere mellől odábbítottak ide.

Ez ellen van a legtöbb kifogásunk.

Először is Tata címerének nincsenek sem címertartói, sem címerörzői, s nem is voltak sohasem.

Másodszor: Ha az Esterházy-griffekkel talán a grófi családnak akartak udvarolni a címer értelmi készítői, úgy alaposan hibáztak, mert ezzel a legnagyobb heraldikai etikette-ellenességet, sőt többet, — címerbitorlást követtek el az Esterházy grófi címer ellen.

De a mi a legfőbb, a ki mások címerének alakjait felveszi — a címerjog szerint az eredeti címeralak birtokosának fennhatóságát, kegyuraságát ismeri el, — már pedig 1848 óta Tata csak olyan független városa az államnak, mint akármelyik másik és semmiféle kegyúri vagy földesúri hatóság köteléke nem fűzi őt máshoz. Kár tehát ilyen jelzésekkel előállani ma, — mikor ez a jelzés többé nem jogosult és inkább a múlt századba való, a hol megjárta az ilyen, sőt még jogos alapja is volt.

Ezekből láthatjuk, hogy a városház ormán levő címer oly főbenjáró hibákban leledzik, hogy legjobb lenne griffes-től együtt nyugalomba küldeni s egy újat — a heraldikai szabályoknak megfelelőt állíttatni helyére.

*

Tóváros címere már nem oly vitás, mert legrégibb emlékein ép olyan, mint ma, nem változott századok alatt sem, legfelebb lényegtelen részeiben.

Tóváros czimere: egy (címertanilag) jobbra ballagó bárány, mellső jobb lábában kettős keresztet tartva (Agnus Dei).

E címer csak annyi változáson ment át, hogy báránya némely pecséten nem jobbra de balra ballag, másokon meg nem keresztet, de zászlócskát tart, a ma használatos pecséten pedig mise könyvön ballag, melyből három jelző szalag függ

alá. A helyes címer azonban az, a melyet fentebb írtunk le, régibb pecsétjein legalább úgy fordul elő.

Az Agnus Dei használatát II. Endre keresztes hadjáratai idejére viszik vissza, annyi kétségtelen, hogy IV. Béla már használta érmein (Rupp VII. Tab. 173. és 174. sz.) Városaink közül is többen használják címerül, így: Debrecen, Trencsén és Szeged.

Tőváros báránya azonban nem oly régi, mint ezeké, legfeljebb is csak Tata második címerének keletkezési idejére tehetjük eredetét — vagyis az 1646-utáni időkre, mikor már nem volt többé koronabirtok sem Tata, sem Tőváros.

Színezve egy címer sincs s így a festőváros egyikének se lehet zászlaja, illetve színei, mert tudni való, hogy a zászlószínek, mindig a címer tulajdonos címer színeiből esznek és pedig szabály szerint a címer mezők színeiből. Tata címereinél pedig, de Tővároséinál is, nem tudjuk sem a címer alakok, sem a címer mező színét; s így színek nem lévén — külön zászlójuk sem lehet, a minthogy nem is volt soha.

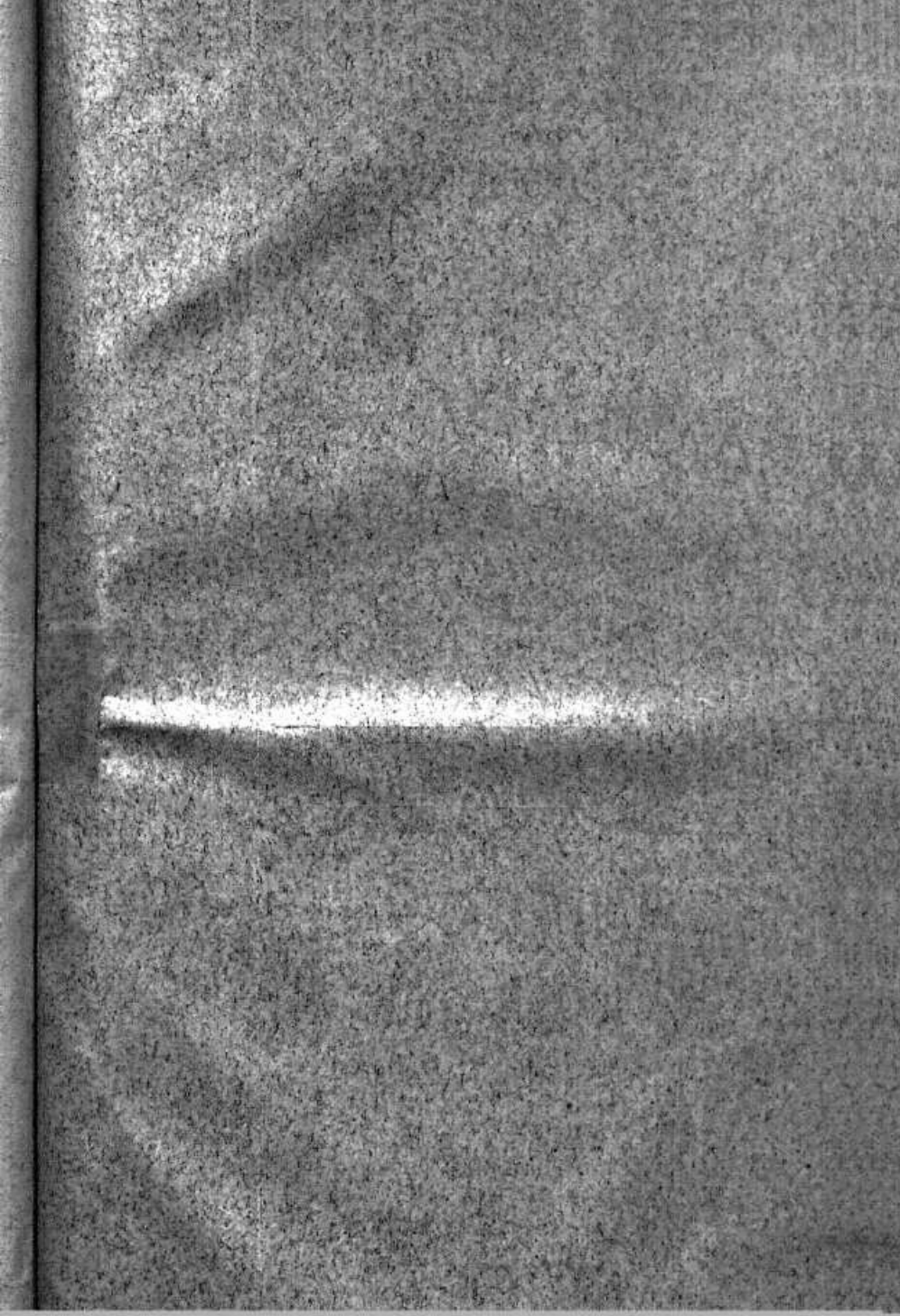
Tartalom.

I. RÉSZ.		Lap
Alapításától fénykoráig, 1412-ig.		1—40.
II. RÉSZ.		
Fénykora. (1412—1526.)		
1. Zsigmond király birtokában		41—59.
2. Tata, mint a Rozgonyiak zálogbirtoka		60—78.
3. Tata újra királyi birtok lesz		79—96.
III. RÉSZ.		
A mohácsi véertől az Esterházyakig, (1526—1727.)		
1. A török hódítások kora. (Költörténeti részek)		97—126.
2. A város bellete		127—129.
a) A város népessége, belszervezete és pénzügyei		129—133.
b) Az ipar és kereskedelem		138—144.
IV. RÉSZ.		
Az Esterházy grófok alatt (1727—1848.)		
1. Esterházy József gróf, Tata második alapítója		145—155.
2. Köztörténeti események		156—164.
3. Egyháztörténeti részek		165—176.
4. Közoktatása. (Gymnásiumunk.)		179—189.
5. Irodalma és színészete		190—204.
6. Mezőgazdasága, ipara és kereskedelme		205—225.
7. A város területe, szervezete és lakosága		226—232.
Függelék:		
Tata és Tóváros címerei és pecsétairól		233—242

Sajtóhibák.

- 3 lap 5 sorában vizgazdasága helyett: vizgazdagsága ;
- 26 lap 30 sorában mohácsi vész helyett: saji vész ;
- 80 lap első sora a 82 lap első sorául olvasandó ;
- 84 lap 19 és 20 sorában e szavak : „visszaadani, a malmot pedig helyreállítva ugyancsak,“ mint fölösen szedettek, elhagyandók ;
- 92 lap 34 sorában a menyiben helyett: a mennyiben ;
- 144 lap utolsó sorában vannak helyett: van.

TATA,
* ENGLÄNDER KÖNYVNYOMDÁJA *
1889.